

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА
КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ І ПРОЦЕСІВ
ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНИХ І ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ ІМ. І. Ф. КУРАСА НАН УКРАЇНИ**

***Матеріали
III Всеукраїнської науково - практичної
конференції***

**ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ СУЧАСНОСТІ:
ГЛОБАЛЬНИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІРИ**

**м. Івано-Франківськ
27-28 травня 2021
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

**ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА
КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ І ПРОЦЕСІВ
ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНИХ І ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ ІМ. І. Ф. КУРАСА НАН УКРАЇНИ**

**ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ СУЧАСНОСТІ:
ГЛОБАЛЬНИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ
ВИМІРИ**

*Збірник матеріалів
III Всеукраїнської науково - практичної конференції
(м. Івано-Франківськ, 27-28 травня 2021 року)*

Редакційна колегія

Цепенда Ігор Євгенович – ректор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, доктор політичних наук, професор

Рафальський Олег Олексійович – директор Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України

Якубів Валентина Михайлівна – доктор економічних наук, професор проректор з наукової роботи Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Калакура Олег Ярославович – доктор політичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу національних меншин Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України

Кугутяк Микола Васильович – декан Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, доктор історичних наук, професор

Климончук Василь Йосифович – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Марчук Василь Васильович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри політичних інститутів та процесів Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Монолатій Іван Сергійович – доктор політичних наук, професор кафедри політології Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Доцяк Ігор Іванович – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Липчук Оксана Іванівна – кандидатка політичних наук, доцентка кафедри політології Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Ломака Іванна Іванівна – кандидатка політичних наук, доцентка кафедри політології Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Москалюк Михайло Федорович – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональні виміри. Збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 28-29 травня 2021 р.). – Івано-Франківськ, 2021. - 698 с.

До збірника увійшли матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональні виміри».

©Кафедра політології,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

ЗМІСТ

Розділ I

Теоретико-методологічні підходи до аналізу політичних процесів

Балабан Р.В. Невизначеність, як політична загроза	13
Березовська - Чміль О. Б., Кобець Ю. В. Універсальні порівняння політичних систем із використанням кількісних методів дослідження.....	30
Вдовичин І. Я. Ф. Фукуяма про сучасні загрози для демократичних практик.....	50
Галіпчак В. Д. Державно правовий механізм забезпечення інформаційної безпеки.....	57
Доцяк І. І. Політична система України в умовах	

цифрових трансформацій: перспективи та виклики.....	64
Польовий М. А. Можливості структурно-демографічних моделей у прогнозуванні політичної нестабільності.....	75
Сичова Я. А. Політика ідентичності як атрибут політичного процесу в теорії Мішеля Фуко.....	82
Цікул І.В. Теоретичні аспекти інформаційного забезпечення політичної діяльності.....	89
Чорний О. О. Логіка і методологія планування у політиці і державному управлінні: від проблеми до концепції	96
Щербенко Е. В. Товариш Хазяїн. Світова революція, «російські хлопчики» і Ленін як літературна маска.....	109

Розділ II

Політичні інститути та процеси на сучасному етапі суспільного розвитку

Бевз Т. А. Політична поведінка регіональної політичної еліти Сумської області (1999–2005 рр.).....	126
Бойда А. В. Інститут глави держави в Прибалтійських республіках: генеза та особливості функціонування.....	155
Вуйко А. В. Медійний простір як чинник проєвропейського електорального вибору.....	171
Горбатюк М. В. Ціннісні орієнтири регіональної політичної еліти Вінниччини.....	178
Дмитренко О. А. Неурядові сервісні організації у структурі третього сектору.	194
Ляшенко Т. М. Роль політичної влади в сучасній політичній системі.....	201
Миндреску Ю. О. Роль інститутів громадянського	

суспільства в реалізації антикорупційної політики України.....	213
Мовчан У. І. Приховані загрози реформи децентралізації в Україні.....	236
Москалюк М. Ф. Президентство в авторитарних державах пострадянського політичного простору: порівняльний аналіз становлення та функціонування.....	241
Марчук в. В., Никорович Ю. А. Роль експертного середовища в процесі прийняття політичного рішення.....	261
Ротар Н. Ю. Непрозоре фінансування політичної діяльності в ЄС: пошук інструментів протидії.....	267
Щедрова Г. П. Деякі технології конкурентної боротьби політичних партій в сучасній Україні.....	279

Розділ III

Вибори та електоральні процеси в Україні та країнах Центрально-Східної Європи: глобальний і регіональний виміри

Зан М. П. Політико-партійна сегментація в середовищі лідерів ромських громадських організацій Закарпаття за результатами місцевих виборів 2020 року.....	291
Остапець Ю. О. Вплив місцевих виборів 2020 року на структурування партійного простору України у регіональному вимірі.....	311
Фетісов О. Д. Президентські вибори 2024, реванш екскрегіоналів.....	361
Ясінська А. Ю. Особливості формування електоральних преференцій громадян України під час президентських виборчих кампаній 2010 -2019 рр.....	366

Розділ IV

Консолідація українського суспільства: етнополітичний та ціннісний виміри

Калакура О. Я. Соціокультурна сладова розвитку українського Донбасу (До обговорення стратегії реінтеграції окупованих територій).....	397
Газізова О. О. Кримськотатарська мова в етнокультурному просторі незалежної України: виклики та перспективи.	417
Кононенко Н. В. Ціннісна еволюція українців: перспективи трансформації.....	436
Ломака І. І., Сімонович К. О. Напрямки удосконалення взаємодії релігії та держави в умовах Європейської інтеграції України.....	469

Павлова Л. І. Політична участь громадян в умовах постпандемічної сучасності: нові виклики та зміни.....	513
Репета І. В. Роль історичних музеїв в процесі консолідації українського суспільства.....	521
Федорищак Х., Гирилишин С. Поняття інтелектуальної власності: еволюція погляді.....	524

Розділ V

Сучасна система міжнародних відносин. **Конфлікти та кризи XXI століття**

Бурдяк В. І., Берегеч П.А. Політичні та економічні виклики для ЄС на сучасному етапі розвитку.....	542
Климмончук В. Й., Воробець Н. Р. Специфіка інформаційної війни Росії проти України: етапи	

розвитку та методи протидії.....	568
Гривас О. І. Кризи ХХІ століття як поштовх до соціально –економічних світових перетворень та змін.....	574
Дудкевич В. І. Інституційно – нормативні характеристики євроінтеграційних практик України.....	580
Козьма В. В. Інформаційний чинник в сучасних геополітичних конфліктах.....	589
Кондратенко О. Ю. Гібридні виклики національній безпеці України та механізми протистояння.....	612
Липчук О. І., Гордій І. Локальні війни та зрй Konflikty sучasnosti (na prikladі Ukraїni):shlyakhi їh virіshennya.....	646
Матвієнків С. М., Кепещук І. В. Расові теорії в зовнішній політиці держав світу.....	654
Прищєпа Р. П. Сучасна міжнародна безпека: провідні	

підходи.....672

Шипунов Г. В. «Ліво - праве» партійно –
ідеологічне розмежування у посткомуністичних
державах Центральної та Східної Європи:
теоретико – методологічні засади
дослідження.....679

Розділ I

Теоретико-методологічні підходи до аналізу політичних процесів

Балабан Р.В.

*кандидат політичних наук,
старший науковий співробітник Інституту
політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І.Ф. Кураса*

НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ, ЯК ПОЛІТИЧНА ЗАГРОЗА

Коли ми говоримо про «загрози» потрібно розуміти, що це природна форма існування. Саме загрози та їх подолання рухають еволюцію – хтось стає сильнішим, хтось швидшим, хтось розумнішим. Звичайно, що є види які зникають. Політичне життя не позбавлене такої природи. Вимога часу – змінюватись, що не означає, що цей процес легкий, або безхмарний. Він потребує стратегії, політичної волі і зусиль.

Отже, про загрози.

В українському суспільстві поширюється думка про наявний вплив зовнішнього управління. Додаються акценти, що Україна переживає загрози і може втратити державність. Це делегітимізує і деморалізує, відповідно є потреба в акцентуванні іншого бачення.

На тридцятій річниці незалежності лишається дискурс про визначення парадигми української державності. Хоча формально в Конституції це вже озвучено в ст.1 Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава.¹ Проте диспут не завершений від теми державного устрою і будівництва України, як козацької республіки, гетьманат, чи президентської, чи парламентсько-президентської і т.д. Україна пострадянська, чи посткомуністична? Україна спадкоємець СРСР, чи ні? «Соціальна» в розумінні соціалістична, чи капіталістична? Що таке по суті «декомунізація»,

що таке український націоналізм, чи є ці чинники складовою державності? Якщо ні, то які чинники державотворення і незалежності? Відсутність визначеності і прийнятих інтерпретацій призвело до того, що з тридцяти років незалежності, аж до (приблизно) 2005 р. часто визначалось - «перехідним періодом», що не розкривало суті, а лише говорило про відсутність концепту – відсутність визначеності. Відповідно без визначеності система максимально вражена впливам. Невизначеність в ідейно-політичних орієнтирах супроводжується невизначеністю в економічних підходах, тощо.

За відсутністю таких інтерпретацій лишається тяглість ідеї «потерпів ось-ось буде краще», яку в різних формах експлуатують політичні групи, чия агітація зводиться до того, що вони виграють і зроблять краще. Але без прагматичного визначення цього «краще», що це є по суті, завжди буде

суспільне розчарування.

Невизначеність, делегітимізація і деморалізація робить слабкими державні інститути і вразливими до загарбання в різних формах. Слабкість держави призводить до того, що до неї виникають претензії, як територіальні, як по суті реформ так і на історію і культуру.

Україна не була готова говорити, що вона відновлює державність з кількох причин. Передусім не заперечувалась історія радянського етапу державності. Вона була суб'єктна більше ніж дозволялось про це говорити. Україна, як держава була засновником створення СРСР; формально виступала самостійною державою в складі ООН і навіть була теж її засновницею. Суб'єктність України полягала і в тому, що в часи СРСР для легітимації центральної (московської) влади завжди була важлива позиція Радянської України – партійних і силових структур. Проте, потрібно

розуміти специфічність цієї самостійності – суб'єктності. Відтак, відбулось, що радянську модель намагаємось зберегти і модернізувати, хоча таким ім'ям її не називаємо.

В 1990 ті рр. суспільство вірило, як і зараз, в прості рішення. Мова йшла про те, що великі радянські підприємства і далі будуть працювати, потрібно лише трудовим колективом «приватизувати». Приватизація не сприймалась, як викуп, а лише, як рішення, що від тепер трудовий колектив буде власником. Нагадаємо, що переважна кількість зарплат початку 90-их рр. складала в межах 100 доларів США, переважна більшість не розумілись на комерційній діяльності, а уявлення про економіку скоріше міфічні. Тоді мова не йшла про зміну укладу, то що. Був відсутній не те, що клас, а навіть кластер нових соціальних груп.

Сьогодні популярна теза «боротьба з

олігархами», яка не менш радянська. Мовляв, поборомо олігархів, а їх підприємства і далі будуть працювати. Фактично один до одного з уявленнями 30-річної давнини.

За 30-річчя незалежності відбулось матеріальне розшарування суспільства, а демонстративна розкіш стала не прихованою, що латентно є подразником. Розкіш, переважно, пов'язують з політиком, чи чиновником. Разом з цим відсутній локомотивний клас. Ставка в державотворенні не ставиться, а ні на креативний клас, ні на бізнес клас, ні на інші. Підприємець і бізнес, апріорі лишається винним, що є прямим відголосом радянського більшовизму. Відсутнє уявлення, що тільки від бізнесу є похідні податки, що є суспільною і відповідальністю і суспільним благом.

Теперішні суспільні настрої відрізняються тим, що сакральність чиновника і політичного

класу втрачена. Наявна фоновіа недовіра. Навіть голосуючи позитивно за кандидатів і партії, виявляється низька довіра, скажімо до Парламенту. З одного боку Парламент це інститут, але тут, як сумарний образ політиків.

Відсутнє розуміння наявності інститутів, що ці інститути без громадянської участі не працюють і так далі. Що там мають знаходитись тонкі механізми, як капіляри, які забезпечують життєдіяльність демократичного організму, а не лише в грубій формі, в наявності «сильної руки», яка вольовим рішенням, щось перерозподіле і настане благо. Суспільство не організоване в соціальні групи, відповідно не може забезпечувати тиск, вплив, корекцію, лобіювання інтересів груп, кластерів, громад.

Концепт про економічний базис не вирішений не в ідеологемах, не в гаслах уряду, не в громадському сприйнятті. Клас підприємців не

сприймається, як суб'єкт державотворення.

Тобто, ми, як суспільство, як політики не відповіли на економічний блок питань. Відтак виходить, що громадяни долаючи корупцію, бюрократичні перепони – тобто борючись з «державою» в цій частині вибудовують власний простір. Тому і відчувається відокремленість держави, політичного класу від громадянського життя.

Потрібно виключити з політичної агітації і свідомості «відібрати і перерозподілити» на те, що у олігарха і підприємця зобов'язання розвиватись і сплачувати податки. Створити рівні умови, щоб все більше громадян могли реалізовувати себе. Натомість лишається специфічний підхід, що почекайте ми вам зробимо, ми підніmemo зарплати, ми створимо робочі місця, що лунає від політиків. Тут навмисно не вказуємо назви політсил, бо це як тренд. Але таке не може бути реалізовано по суті.

Створюють робочі місця можуть авторитарні і тоталітарні держави, в демократичних умовах це робить середній клас, чи креативний клас, а держав (чиновники, політики) забезпечують і контролюють однакові правила, рівні можливості, прозорий доступ.

Сьогодні на 30-річчі незалежності політики бояться проголосити курс – стратегію. Вона не названа. Місія лідера, вождя, політика рухати, змінювати, модернізувати. В суспільстві наявні різноманітні настрої, як ми помічаємо і більшовистські, і соціалістичні, і модерні та різні модифікації. Одна з версій, що в Україні (щонайменше) борються між собою чотири проекти: радянський, російський, націоналістичний та єврооптимістичний.¹ Але і в цьому контексті

---

¹ Арестович О. Ми не маємо відповідати на те, хто ми є. // Національна ідея модерної

відсутній економічний блок. Орієнтири інтерпретуються політиками переважно темою куди їздити, чи де купувати вакцину.

Ідеї, що проголошувались очільниками урядів, а в громадському сприйнятті - владою не стали локомотивними. Слогани президентів теж швидко відживали. Економічний концепт Незалежності, Суб'єктності, Державності відсутній і це найбільша вада. Історичні дискурси на яких пробується будувати концепт лишається дискусійним, а те, що він вноситься в політичний агітаційний простір лише додає невизначеності.

Так точно не артикуються символи і цінності, як обґрунтування Державності.

України. Мистецько-культурологічний проект. Автор і куратор проекту А. Мухарський. – К.: Український культурний фронт, 2017 С . 21

По факту, відсутня суспільно-прийнята стратегія державного будівництва. Також відсутній локомотивний, чи державотворчий клас. Найбільш виражений серед інших політичний клас, який по факту бореться за самозбереження, продукуючи стільниковість суспільства. В свою чергу народ, як такий, перестав бути аморфним. Виділяються кластери, клани, соціальні стільники, але будучи не організований, а ні партіями, а ні громадськими рухами

В Україні запит на зміни лишається по теперішній час. Фактично, кожні нові вибори це голосування «за зміни». Українське суспільство лишається незадоволеним, не відчуває змін. Проте зміна політичних груп, часткове оновлення все це в макромасштабі селекція. Системна проблема у відсутності школи підготовки кадрів. Мова не іде про інститут де будуть навчати. Мова про школу самоврядування, реальну політичну роботу

партійних осередків і багато інших сегментів суспільного життя. Політик від бізнесу не долає бар'єр, щоб готувати правове поле для всіх видів бізнесу, лишається лобювати власний, чи в кращому випадку профільний бізнес. Політик від НГО, як правило риторично добре підготовлений, але де-факто не розуміє, як працює управлінська система, або чому не працює. Політик від партійної номенклатури більш схожий на класичного політика, обізнаний в бюрократичних правилах, лишається адмініструвати партійні інтереси, а в умовах засилля лідерських партій – обслуговувати лідера. Можна ще викристалізувати джерела походження, тощо, але в усіх випадках за проходженням в політичний клас стоїть ресурс (капітал, адміністративний, родинний) і часто не колективна консолідація, а особиста – звідки і похідна лідерських партій, партій одного актора.

Ключове питання, яке не розв'язується це

вибудувати рівне поле. Представникам великих капіталів це не цікаво, бо в них інший поріг проблем, а дрібний бізнес не може зорганізуватись - пролобіювати. В свою чергу бюрократичний клас зацікавлений в перешкодах, оскільки сприяння в їх подолання реалізується в індивідуальний зиск.

Суспільство стало фрагментоване. В одному випадку потребує дотацій, піклування, патерналізму, державного регулювання і контролю, в іншому – зменшення ролі держави.

Рудимент попередньої епохи це зневажливе ставлення з боку сучасного чиновника до підприємця, особливо до дрібного. Відсутнє сприйняття, що клас підприємців є тим, хто створює продукт, послуги, ВВП. Навіть податок із зарплат громадян це похідна від господарської діяльності, від бізнесу.

Декомунізація не відбулась і в тому розумінні, що залишився сегмент рейдерства –

тобто зневага до інституту приватної власності.

Лишається місіонерське сприйняття політичної реальності у форматі, що банкір, чи господарник, чи професіонал у об'єднуючому образі «він» зробить, чи Держава - побудує і наведе порядок. Відсутній інституціоналізм в розумінні того, що має здійснюватися постійний контроль, стримування і противага. Без вироблення таких механізмів – бюджет завжди буде «привабливий» для збагачення.

Українське суспільство лишилось в парадигмі, до певної міри штучно, яку символізує перейменування вулиць і суд з цього приводу, а саме «московський проспект», чи «проспект Бандери». Замість того, щоб сформулювати, що українська державність це успішність нації, а успішність означає новітні технології, конкурентна освіта, заможність кожного, тощо. А, щоб це відбулося – держава зменшує податки на такі

напрямки. При цьому, важливо, не ставити питання про заперечення ідеологічних і історичних орієнтирів.

Парадоксально, але інколи зустрічається теза, що корупція стала скелетом (системо утворюючим чинником) держави, політичної системи. До певної міри є доля істини. А парадокс полягає в тому, що саме такі системні суб'єкти, яких називають фінансово-промислові групи, чи клани, які і мають зиск з державності у вигляді збагачення є поборники державотворення. Проте з великим недоліком, що ця частина еліти орієнтується на «західний» комфорт і безпеку, а тому часто здобуває саме там майно, виводить статки, вивозить родини, чим вихолощує суть ідеї самостійної, суверенної Держави.

ВИСНОВКИ:

1. В умовах концептуальної невизначеності (стратегічної, ідеологічної, економічної, соціальної і

т.д.) державно-політична система вражена впливам. Від зовнішнього управління до власного неефективного регулювання.

2. Невизначеність зберігає парадигму дискурсу, а відповідно і політичних дій, які не передбачають тем економічного зростання, точок росту, успішності, бачення перспективи.
3. Невизначеність формує відсутність ціннісної парадигми, яка складається з низки символів, наприклад – добропорядний платник податків. Натомість є орієнтир, як розкіш, яку демонструє політичний клас. Така мета не може бути спільною, а її досягнення дефективна з точки зору суспільного розвитку.
4. Креативний клас не пропонує порядку денного, часто виступає обслуговуючою групою політичного класу, який бореться за збереження власного статусу і теж не став локомотивним в розумінні стимулятора суспільного розвитку.

5. Позитивно, що в суспільстві наявний запит на зміни, але він може бути використаний для приходу до влади, узурпації, тощо. Складність у формуванні «однозначної» визначеності полягає в тому, що суспільство так налаштоване. 14,4% підтримують соціалістичні орієнтири%; 13,4% - капіталістичні; 23% - готові підтримати обидва напрямки; але 32% - проти цих напрямків.ⁱⁱ З іншого боку такі настрої це шанс маневру для модернізації.
6. Політичний клас експлуатує люмпен-настрої та популістські і це зрозуміло, бо вони дають електоральний зиск.
7. Суспільство неорганізоване. Абсолютна більшість не належить до соціально організованих груп, відповідно нездатне лобіювати інтереси, оскільки не організоване.
Тому ми вважаємо, що фундаментальна загроза це невизначеність.
Наша формула: власник, заможній громадянин.

Успішна Україна, яка полягає в успішності кожного. Зменшення оподаткування на бізнес, виробництво, переробку, креативну індустрію. Більше заробляти, щоб бути самодостатнім оплачувати якісну освіту, покращити стандарти життя, фінансувати соціальні проекти.

УДК 303.446:32-027.2

**Березовська–
Чміль О. Б.,
Кобець Ю.В.**

*Кандидат політичних наук,
доцент кафедри
політичних інститутів та
процесів
Прикарпатського
національного
університету імені Василя
Стефаника*

**УНІВЕРСАЛЬНІ ПОРІВНЯННЯ
ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ ІЗ**

ВИКОРИСТАННЯМ КІЛЬКІСНИХ МЕТОДІВ АНАЛІЗУ

В арсеналі сучасної політології існує потужний інструмент для дослідження різноманіття однопорядкових (хоча б формально) явищ, наприклад держав, політичних режимів, організацій і т.д., - універсальні порівняння. Вони звертаються як до кількісних, так і до якісних даними. Теоретично за допомогою універсальних порівнянь можна «обійняти неосяжне» (звичайно, за умови дотримання певних правил і процедур), однак масштаб таких досліджень дозволяє аналізувати мінімальну кількість параметрів порівнюваних об'єктів. В статті розглядається можливість застосування універсальних порівнянь до такого явища сучасної макрополітичної структури суспільства як політична система.

Ключові слова: політика, порівняльна політологія, методологія дослідження, політична система.

UNIVERSAL COMPARISONS OF POLITICAL SYSTEMS WITH THE HELP OF QUANTITATIVE METHODS OF ANALYSIS

Universal comparisons in Modern political science are a powerful tool for studying the diversity of single-order phenomena such as states, political regimes, organizations, etc. They work with

quantitative and qualitative data. Theoretically, with the help of universal comparisons, you can "embrace the immeasurable" (obeying the rules and procedures), but the scale of such studies allows you to analyze the minimum number of parameters of the compared objects. The article considers the possibility of applying universal comparisons to such a phenomenon of the modern macropolitical structure of society as a political system.

Key words: politics, comparative political science, research methodology, political system.

Головна особливість політичної науки, подібно як і багатьох інших наук з вивчення соціально-політичних аспектів функціонування суспільства, полягає у тому, що, розвиваючись, вона не може опиратися на дані експериментальних досліджень та експериментально перевіряти отримані висновки, як це роблять у природничих науках. Це однаковою мірою пов'язано з макро - та мікрорівнем політичного життя. Саме тому, на думку професора А. Романюка, головним механізмом отримання наукових знань про

політичне життя та процеси стали порівняльні дослідження.

Для дослідження різноманіття однопорядкових (хоча б формально) явищ, наприклад держав, політичних режимів, організацій тощо, в арсеналі сучасної політології існує потужний інструмент - універсальні порівняння. Теоретично універсальні порівняння дозволяють «обійняти неосяжне» (звичайно, за умови дотримання ряду правил і процедур), однак масштаб таких порівнянь неминуче змушує дослідника концентрувати увагу на вельми обмеженому числі параметрів порівнюваних об'єктів. На противагу казусно-орієнтованим порівнянням, покликаним дати максимум інформації про невелику кількість об'єктів, при проведенні універсальних порівнянь ми дізнаємося небагато про все. Домогтися цього можна, звертаючись до кількісних даними і / або певним

чином кодуючи якісні дані. Універсальні порівняння, в яких одиницею порівняння виступають держави (політичні системи), іноді називають глобальними.

На думку М.Ільїна порівняльна політологія є особливою дисципліною, оскільки вивчає в політичній сфері великий обсяг процесів і явищ - від метиполітики до конкретних цілей [4, с.140]. Правомірно стверджувати, що в емпіричних дисциплінах, включаючи компаративні, метод звужує предмет і тим самим включається в нього. У підсумку отримуємо специфічний (не унікальний, але і не універсальний) предмет, що формується в ході його систематичного освоєння певним методом.

У цьому і виявляється важкість ідентифікацій у зв'язку з «відсутністю» специфічного предмету. Відомий корпоративіст Л.Сморгунов формулює проблему наступним чином: порівняльна

політологія і отримала назву за методом, але не за предметом. На цій основі заперечують в порівняльній політології власну предметну специфіку, а відповідно, і власну теорію, вважаючи, що порівняльна політологія - це і є вся політична наука, в якій використовується порівняльний метод» [8, с.202].

Порівняння є універсальним, але тільки в компаративістиці воно використовується систематично і методично. І оскільки систематичне застосування методу трансформує і тим самим формує предмет дослідження, порівняльна політологія, як і інші емпіричні науки – експериментальна фізика, психологія, порівняльна антропологія, правознавство, порівняльне мовознавство - називається за «за методом». Такі емпіричні дисципліни в якості своєї власної, «внутрішньої» теорії розвивають методологію в строгому смислі цього слова.

Однак застосування всього комплексу природничих та гуманітарних наук дозволяє розглянути справу інакше. Справа в тому, що логіка експерименту і порівняння однакова. Розмежування тільки в специфіці об'єкта розгляду. Якщо вони одиничні (унікальні) і не піддаються відтворенню в принципі або без суттєвих втрат, то ми маємо справу з порівнянням. Якщо вони достатньо багаточисельні самі собою або можуть бути скопійовані в такій кількості, щоб працювали «великі числа» і можна вдатися до статистики, то виникають умови для експерименту. На цю сторону проблеми звертав увагу Е.Дюркгейм: «Коли одні (випадки, факти) можуть бути відтворені штучно, через волю дослідника, метод є експериментальним.... коли ж, навпаки, створення фактів від нас не залежить і ми можемо порівнювати тільки факти, які виникають мимовільно, тоді застосований метод є

опосередковано експериментальним або порівняльним» [3, с.511].

В 1970-ті роки порівняльна політологія знову стала перед проблемою оновлення. Хоча Г.Алмонд і стверджував, що криза порівняльної політології була швидше політичною, ніж інтелектуальною, дисципліна стала змінюватися і методологічно, і змістовно [9]. Тематика порівняльних досліджень характеризується переходом від вивчення традиційних інститутів та факторів політичної діяльності (держава, політичні партії, вибори, засоби масової інформації) до осмислення нових явищ в політиці (зовнішнє середовище політичних систем, групові інтереси, неокорпоративізм, нові масові рухи, постматеріальні цінності, етнічні, вікові, мовні та тендерні фактори).

Інтенсивний розвиток технологій збору, обробки та передачі інформації дозволив багатьом недержавним та міжнародним організаціям з 70-х

років ХХ століття розпочати проведення різноманітних економічних, політологічних, соціологічних досліджень в масштабах всього світового співтовариства, використовуючи бази даних та диверсифіковані джерела інформації, які знаходяться на різноманітних континентах, міжнародні та національні команди експертів.

Часто стверджується, що після 1960-х років, на які припав пік захоплення соціальними науками кількісними методами, популярність глобальних порівнянь впала і лише частково відновилася в 1990-і роки завдяки вивченню процесів демократизації. Таке твердження має під собою підстави, але не слід забувати, що із закінченням буму 1960-х років глобальні дослідження аж ніяк не припинилися. Варто здійснити класифікацію наукових проектів, які мають досвід кількісних порівнянь. Виділимо три великі групи, де підставою для класифікації виступають - масштабність,

довгостроковість, об'єктивність.

1. "Великі" (довгострокові) проекти: "Політія, "Freedom House"- "Свобода у світі" ("Freedom in the World"), "Свобода преси" ("Freedom of the Press"), "Перехідні нації" ("Nations in Transit"), "Країни на роздоріжжі" ("Countries at the Crossroads"), Глобальні рейтинги і регіональні огляди "Transparency International", Індекс людського розвитку.

2. Академічні проекти: Типологія несоціалістичних країн: проект Академії Наук, Проекти Гельсінського університету, Індекс трансформації Бертельсманна, Індекс ліберальних інститутів: проект Центру вивчення демократичного управління.

3. Політично ангажовані проекти: Індекс свободи преси "Репортерів без кордонів", Індекс глобалізації: спільний проект компанії "АТК" і

журналу "Foreign Policy", Індекс економічної свободи Інституту Катона.

Кількісні результати таких розвідок можуть бути використані в якості бази емпіричних даних для проведення політологічних досліджень політичних систем методом порівняльного аналізу [7, с.7]. Метод порівняльного аналізу при дослідженні політичних систем може бути віднесений до постбіхевіоралістських методів, для яких характерна побудова висновків на основі інтерпретації фактичного матеріалу [6, с.29-30]. Сутність методу порівняльного аналізу зосереджена в порівнянні різноманітних інституційних та позаінституційних характеристик політичних систем з метою виявлення наявних між ними зв'язків та трендів впливу, вихідними даними для цього слугують кількісні оцінки дослідних характеристик політичних систем світу.

При застосуванні порівняння ключовий момент методологічного розділу прикладного дослідження є в операціоналізації понять теоретичної гіпотези дослідження [2, с.29]. Операціоналізація понять гіпотези визначається як «специфічна наукова процедура установлення зв'язку концептуального апарату дослідження з його методологічним інструментарієм, яка поєднує в єдине ціле проблеми формування понять, техніки виміру та пошуку ідентифікаторів» [1, с.69]. Теоретична гіпотеза дослідження в концептуальному уявленні може бути сформульована на основі раніше застосованих якісних методів дослідження різних властивостей та характеристик політичних систем.

При застосуванні порівняльного аналізу до політичних систем операціоналізована гіпотеза дослідження повинна визначити, по-перше, які конкретні характеристики політичної системи

піддано аналізу з метою виявлення характеру взаємозв'язків і трендів впливу, по-друге, каузальну модель теорії [5, с.56], яка встановлює оцінки яких характеристик будуть розглядатися як залежні змінні, а які як незалежні.

Ключовий момент методологічного розділу прикладного дослідження -призастосувань для його проведенні описуваного методу полягає в інструменталізації процесу спостереження [5, с.73], яка в даному випадку заключається у виборі того, які конкретні системні дослідження і які отримані за їх результатами кількісні індикатори будуть використані в якості оцінок тих чи інших характеристик політичної системи.

Кількісні результати політико-системних досліджень, як правило, полягають в ранжуванні у вигляді рейтингів уявлень нормованих значень тих чи інших узагальнених індексів (індекс якості державного управління, індекс сприйняття корупції,

індекс економічної свободи, індекс політичних прав та ін.) для всіх політичних систем, в яких проводилося таке дослідження, а також нормованих значень індикаторів, за якими склалися узагальнені індекси.

Основним методологічним інструментарієм виступають, як правило, різноманітні методики експертних оцінок, які отримуються анкетуванням сотень та тисяч кваліфікованих експертів. Також, хоча в менших масштабах, використовується збір та обробка статистичних даних.

Для порівняння політичних систем та оперування кількісними показниками ключовою стає проблема відповідності вимірів в формі узагальнених індексів чи складових - індикаторів, кількісні оцінки яких отримані за результатами тих чи інших системних досліджень, тимхарактеристикам політичної системи, які вони повинні відображати, тобто проблема валідності.

Специфіка проблеми валідності і в цілому застосування порівняльного методу як правило в тому, що безпосередньо жодних вимірів не проводить, а в якості вимірів може використовувати тільки доступні йому результати системних досліджень, які проводяться міжнародними та недержавними організаціями. Це обумовлює, з одного боку, наявність об'єктивних обмежень на застосування методу, а з іншого - необхідністю для дослідника в детальном вивченні та знанні методик проведення досліджень для вибору визначуваних за їх результатами індексів чи індикаторів в якості максимально валідних показників, які відображають досліджувані характеристики політичної системи.

Вибір максимально валідних показників є творчим науковим процесом та до певної міри - мистецтвом. І, тим не менше, можуть бути

сформульовані загальні рекомендації такого вибору.

1. При проведенні досліджень різними організаціями можуть за різними методиками визначати схожі індикатори, які придатні для використання в якості кількісної оцінки однієї з порівняльних характеристик політичної системи. При цьому можливі два випадки.

В першому з них системні дослідження, результати яких передбачаються до використання при проведенні порівняльного аналізу, безпосередньо не пов'язані один з одним в межах отримання та обробки їх вихідних даних. В цьому випадку всі подібні індикатори доцільно використовувати як кількісні оцінки однієї з порівнюваних характеристик системи, що забезпечує конструктивну внутрішню валідизацію таких вимірів [5, с.105] і підвищення ступеню достовірності отриманих результатів аналізу.

Прикладом автономних один від одного індикаторів може слугувати індекс свободи преси (Фрідом Хаус) та індекс свободи преси в світі (Репортери без кордонів).

У другому випадку деякі з системних досліджень, результати яких передбачається використовувати при проведенні аналізу, є взаємопов'язані. А саме або одні дослідження в тій чи іншій мірі використовують в якості вихідних дані, які отримані при проведенні інших досліджень, або в якості вихідних даних використовує ті чи інші власні оцінки іншої порівняльної характеристики політичної системи. В цьому випадку для виключення впливу таких взаємозв'язків на результати порівняльного методу потрібно в якості оцінок порівняльних характеристик політичної системи використовувати тільки індикатори, які отримані за результатами автономних один від одного системних досліджень.

При цьому пов'язані індикатори можна використовувати в якості додаткових довідкових оцінок. Прикладом такого випадку слугує проведення порівняльного аналізу взаємозв'язку між рівнем корупції та рівнем економічної свободи.

2. Рекомендації у виборі максимальних вихідних показників можуть відноситися до ситуації, коли в рамках відомих системних досліджень не визначається вичерпними та повними оцінками досліджуваних характеристик системи, а відзначаються тільки більш-менш комплексними оцінками або оцінками тих чи інших факторів, які впливають на досліджувану характеристику. Очевидно, що в такій ситуації слід обрати найбільш комплексну оцінку, а інші використовувати в якості додаткових, що буде сприяти конструктивній внутрішній валідації та підвищенню ступеня достовірності отриманих результатів аналізу.

Отже, можемо констатувати, що політологічне дослідження, яке проводиться із застосуванням порівняльного методу повинно бути повністю інформаційно відкритим, передаваним, повторюваним та може бути оціненим, верифікованим широким колом дослідників шляхом повторного проведення, що відповідає загальнонауковим правилам отримання нового знання.

Ми порівнюємо, щоб краще зрозуміти швидко мінливий світ, щоб позбутися міфів, які процвітають в соціальних науках внаслідок втрати системності (точніше, її непопулярності) в дослідженнях. Глобальні порівняння навряд чи можуть повністю змінити ситуацію, але при певних обставинах вони здатні сформувати успішні напрямки пошуку.

Індекси і рейтинги - необхідний інструмент універсальних порівнянь, що дозволяє розташувати

всі об'єкти дослідження в континуумі якогось вимірюваного параметра (параметрів). Звичайно, його не можна абсолютизувати. Побудова індексів і рейтингів є неминучий спрощення реальності. Але саме воно дозволяє вловити і / або підтвердити тенденції, які дослідник інтуїтивно відчуває, але не може верифікувати.

Література

1. Анохин М.Г. Современные технологии эффективной политики. М.: РУДН, 2008. 239с.
2. Боришполец К.П. Методы политических исследований. М.: Аспект Пресе, 2005. 221 с.
3. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. М: Наука, 1990. 574 с.
4. Ильин М.В. Основные методологические проблемы сравнительной политологии. *Полис*. 2001. № 6. С. 140-143.
5. Мангейм Дж.Б., Рич Р.К. Политология: Методы исследования. М.: Издательство "Весь Мир", 1997. 544 с.
6. Основы политической теории. Дегтярев А.А. М.: Высшая школа, 1998. 239 с.
7. Нисневич Ю.А. Современные методы политических исследований. *Вестник Российского*

университета дружбы народов. Серія: Політологія. 2011. С.5-16.

8. Сморгунов Л.В. Современная сравнительная политология. М: РОССПЗН, 2002. 472 с.

9. Almond A. G. Crisis, Choice, and Change: Historical Studies of Political Development / Gabriel A. Almond (with Stephen Genco). Boston: Little, Brown and Company, 1973. 736 p.

Вдовичин І. Я.

*доктор політичних наук,
професор, професор
кафедри теорії та історії
політичної науки Львівського
національного університету
імені Івана Франка*

Ф. ФУКУЯМА ПРО СУЧАСНІ ЗАГОРОЗИ ДЛЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПРАКТИК

Постать Ф. Фукуяма викликає зацікавлення тією світоглядною еволюцією яку він пройшов. Отримавши популярність завдяки ідеї «кінця історії» , як спиралась на припущення про остаточну перемогу ліберальної демократії, згодом

еволюціонував до усвідомлення нелінійності історичних процесів, які не гарантують жодного остаточного завершення, а радше передбачають постійну загрозу і виклик для людського поступу, і зокрема – демократії.

У своїй праці «Витоки політичного порядку. Від прадавніх часів до Французької революції» Ф.Фукуяма наголошує, що сучасні основні інституції, такі як : 1. Держава; 2. Верховенство права; 3. Підзвітний уряд, і які зараз сприймаються ці інституції за належне, насправді є результатом тривалого соціального експериментування. «Сучасна успішна ліберальна демократія поєднує в собі всі три набори цих інституцій у стабільному балансі Той факт, що є країни, здатні досягти цього балансу, є дивом сучасної політики, бо те, що їх можна поєднати, - факт неочевидний»[1, с.32]. Ф. Фукуяма слушно створив таку схему і слушно зауважив, що їх поєднання радше є унікальною

випадковістю а не закономірністю. В соціальному середовищі не працюють еволюційні схеми властиві природі. Та радше вона носить характер «негативної еволюції», якщо оцінювати з перспектив тривання людського буття як індивіда, а особливо – спільноти. Еволюція відбувається, відбувається закріплення певних форм поведінки, соціальної комунікації, та частіше надається перевага не соціально значимим нормам а тим з них, які забезпечують виживання і матеріальне покращення в короткій історичній перспективі. А то й виключно сьогодні, без врахування наслідків для завтрашнього дня. Тому важливими чинниками, які наймовірно складно описати і визначити є культурна традиція, сукупність певних морально-етичних, психологічних, ментальних, інтелектуальних практик.

Необхідною умовою постає введення в перелік інституцій, запропонованих Ф. Фукуямою, ще

одного пункту, щонайменше: морально-етичне та інтелектуальне середовище. Вчений до певної міри це сам усвідомлю, і пише, та уникає чіткого формулювання. Він наголошує, що європейське суспільство було *індивідуалістичним* від самого початку, на дуже ранній стадії розвитку. Саме індивіди, а не їх сім'ї або родинні групи могли ухвалювати важливі рішення про шлюб, власність та інші особисті справи. Індивідуалізм у сім'ї є основою решти індивідуалізмів. «Людина не чекала, поки держава задекларує юридичні права за індивідами й використовує всю вагу примусової влади для того, аби примусити до дотримання цих прав. Держава формувалася радше на вершині суспільств, у яких індивідам вже належала свобода соціальних зобов'язань перед ріднею. У Європі *соціальний розвиток* передував *політичному*»[1, с. 254-255]. Усе це робить перспективи утвердження прав і свобод людини, тривання демократичного

врядування справою абсолютно не гарантованими, а радше доволі сумнівним. Сучасний рівень ліберальної демократії має більше причин для деградації ніж для їх загального втілення. Заперечення реальності небезпек сприяє руйнуванню свободи. «Європейський політичний розвиток був винятковим тому, що європейські суспільства рано вийшли із племінного рівня організації і зробили цей крок, не давши скористатися ним суворо ієрархічній владі. Інакше кажучи, винятковість Європи в тому, що в основі творення її держав було не так уміння будівничих розгорнути й демонструвати військову могутність, як їхня спроможність вершити правосуддя. Зростання влади й легітимності виявилось невід'ємним від появи в ній верховенства права»[1, с. 269].Такий погляд перегукується з думками послідовника класичного лібералізму Ф. Гаєка: «Свобода зробилась можливою завдяки поступовій

еволюції дисципліни цивілізації, яка є в той же час дисципліна свободи.[...] Нашій свободі ми зобов'язані обмеженням свободи»[2, с. 241]. І водночас застерігає: «Нізвідки не слідує, що згода більшості відносно користі того чи іншого заходу доводить її справедливість. [...] Між тим віра у те, що схвалене більшістю справедливе по визначенню, вже кілька поколінь панує в суспільній думці»[2, с. 27]. У свою чергу, Ф. Фукуяма звертає увагу на важливий момент: «Дві інституції, що мали критичне значення для модернізації економіки, - індивідуальна свобода вибору щодо соціальних і майнових відносин та політична влада, обмежена прозорим і передбачуваним законом, - були створені досучасною, давньою інституцією – середньовічною церквою. І лише потім були ці інституції виявлені корисними в економічній сфері»[1, с. 299]. Нам необхідно усвідомити, як це вже зробив Ф. Фукуяма, що надійність демократії в

першу чергу залежить не від безперервного процесу її розширення, а від надійності підвалин з яких вона постала – людської відповідальності, яка у свою чергу обумовлюється як спроможністю громадян до самодіяльності так і спроможністю державної влади розважливо, у межах права застосовуючи примус, підтримувати людську свободу. Забезпечення балансу між людською свободою і спроможністю влади діяти ефективно не може бути наперед точно згармонізована, це безперервний процес. Він вимагає взаємної довіри – між владою і громадянами. Наразі такий баланс порушений, це демонструється як через зростання впливу популізму, так і потурання політиків таким настроям. Ніхто не бажає брати на себе роль середньовічної церкви яка упокорювала агресивних феодалі (що королів що баронів), і докладалась до відновлення інтелектуального процесу. Ми знову потребуємо сумнівів у безгрішності людини,

усталених політичних практик. Надмірний соціальний оптимізм може мати руйнівні наслідки як для свободи людини так і влади народу.

Література

Фукуяма Френсіс. Витоки політичного порядку. Від прадавніх часів до Французької революції / пер. з англ. Роман Корнута / Френсіс Фукуяма. – 2-ге вид. К. : Наш формат, 2019. 576 с.

Хайек Ф. А. Общество свободных / Пер. с англ. А. Кустарева. Под общ. ред. Ю. Колкера. Предисл. и поясн. к русск. изд. Э. Батлера / Фридрих Август Хайек. Лондон, 1990. 312 с.

Галіпчак Володимир

аспірант I-го року навчання спеціальності

«Політологія»

Прикарпатський національний університет

імені Василя Стефаника

**ДЕРЖАВНО ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ
РЕГУЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ**

Політика інформаційної безпеки держави реалізується в процесі діяльності як органів державної влади, так і недержавних інституцій. Ми можемо стверджувати, що політика інформаційної безпеки визначає зміст діяльності держави та її компетентних органів щодо регулювання інформаційних правовідносин і процесів. На сьогоднішній день значення інформаційної діяльності держави значно розширилось, навіть важко перелічити ті сфери суспільного і державного життя, на які мають вплив результати цієї діяльності: це і права людини, військова та державна безпека, економіка, культура, внутрішня та зовнішня політика тощо. Коли йдеться про геополітичні інтереси, про сфери впливу і т. д., то ці аспекти діяльності державного апарату виходять далеко за межі території окремої держави. Так само як абсолютно неможливо чітко обмежувати окремі сфери державної діяльності суто внутрішньою або

зовнішньою спрямованістю. Тому інституціональний механізм формування політики інформаційної безпеки включає не лише внутрішньо державні, а й міжнародні інституції.

Державно-правовий механізм інформаційної безпеки - це впорядкована сукупність інститутів держави, задіяних у процесі формування і впровадження політики інформаційної безпеки, внутрішні та зовнішні ролі і відносини якої регулюються системою правових норм та принципів.

Цей державно-правовий механізм, у відповідності з означеними нами напрямками реалізації політики інформаційної безпеки, складається з трьох взаємопов'язаних елементів.

По-перше, це сукупність державних інституцій задіяних у процесі формування і впровадження політики інформаційної безпеки, тобто інституціональний механізм інформаційної

безпеки.

По-друге, це сукупність ролей та відносин, яка включає правові відносини що виникають при проведенні політики інформаційної безпеки та специфічні ролі, форми і методи діяльності суб'єктів проведення політики інформаційної безпеки.

По-третє, це ієрархічна сукупність правових норм та принципів, що регулюють зміст та процес проведення політики інформаційної безпеки, тобто правовий механізм інформаційної безпеки. Ефективність захисту інформаційної безпеки держави в цілому забезпечується ефективністю кожної складової її механізму.

Суб'єктами забезпечення інформаційної безпеки України слід вважати систему державних і недержавних інституцій, а також громадян України об'єднаних спільною метою щодо захисту національних інтересів в інформаційній сфері.

Отже, коло суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки України представляє собою багаторівневу систему, що має спільну мету – забезпечення інформаційної безпеки України, але різні повноваження, можливості, засоби тощо.

До цих суб'єктів можна віднести:

- державу, що здійснює свої функції через відповідні органи державної влади шляхом створення системи забезпечення інформаційної безпеки;

- громадян, суспільні або інші організації і об'єднання, що володіють повноваженнями із забезпечення інформаційної безпеки відповідно до законодавства України

В Україні недержавна система забезпечення національної безпеки перебуває на стадії формування і не має істотного впливу на ситуацію. Сьогодні їй бракує єдиного координуючого органу як методичного та організаційного центру. В цьому

контексті актуальними можна вважати пропозиції щодо організації при РНБО України Центру недержавного забезпечення національної безпеки України або Незалежної громадської консультативної ради з представників українського і міжнародного експертних співтовариств. У державному механізмі забезпечення інформаційної безпеки мають бути враховані національні інтереси в інформаційному середовищі, внутрішні та зовнішні загрози цим інтересам і передбачена система засобів виявлення та нейтралізації загроз. Він обов'язково має включати двосторонній зв'язок між суспільством, ЗМІ й державою, який допоможе своєчасно сповістити про зміни громадської думки під цілеспрямованим впливом та оцінювати ефективність заходів з протидії. Для реалізації зазначених положень необхідна чітка система органів, яка може перебрати на себе завдання із захисту інформаційного простору. В своїх

дослідженнях та наукових висновках український вчений В.В. Остроухов наголошує саме на формальному існуванні такої системи та виділяє чотири взаємопов'язані її рівні: законодавче забезпечення та парламентський контроль здійснюються Верховною Радою України; правоохоронна функція, функція забезпечення національної безпеки забезпечується рядом органів, підпорядкованих Президенту України; управлінські, адміністративні функції зосереджуються в Кабінеті Міністрів України; приватна ініціатива, комерційний інтерес та громадський контроль реалізуються через діяльність різноманітних недержавних організацій та незалежних ЗМІ.

На сучасному етапі розбудови системи інформаційної безпеки виняткове значення має зміцнення нормативно-правової бази функціонування інформаційного середовища в

цілому та проблеми забезпечення інформаційної безпеки. Динамізм відносин в інформаційній сфері постійно випереджає розвиток суспільної правосвідомості, встановлені регулятори суспільних відносин, ускладнює створення стабільної правової регламентації. Україна потребує такі нормативно-правові акти, які б упорядкували відносини з формування і ведення інформаційних ресурсів державного, регіонального і локального рівнів. Актуальним є нормативне закріплення орієнтації державних і суспільних інформаційних ресурсів на діяльність органів державного управління. Також потребують вирішення проблеми правового регулювання інформаційних технологій, які створюють інфраструктуру інформаційного суспільства, питання інтелектуальної власності в сфері інформаційних відносин. Необхідні нормативно-правові акти, які б регулювали суспільні відносини в сфері обліку та

моніторингу в інформаційній сфері

Ігор Доцяк
кандидат політичних наук
доцент кафедри політології
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»

Політична система України в умовах цифрових трансформацій: перспективи та виклики

Трансформація політичної системи України відбувається в умовах глобалізованою інформаційного суспільства . Сьогодні глобалізація «стискає» простір та час, прискорюючи динаміку політичних та соціокультурних змін. Демократичні трансформації в Україні проходять в нових цивілізаційних умовах. Відкрита агресія з боку Російської Федерації ще більше посилює складність суспільних перетворень та ризики глобалізаційних викликів. Широке використання інформаційно-комп'ютерних технологій може або прискорити поступ України на шляху

демократичних трансформацій або посилити авторитарні чи навіть тоталітарні тенденції. Перемога В. Зеленського на виборах Президента України 2019 року супроводжувалась ідеєю запровадження «держави у смартфоні» - по суті спробою цифровізації системи функціонування державних інституцій. Основний постулат цієї концепції - поєднати всі державні послуги в одному сервісі. Заради цього у вересні 2019 року було створено Міністерство цифрової трансформації України. Таким чином задекларована концепція створення фундаментальної основи для функціонування е-демократії в нашій країні.

В чинному українському законодавстві електронна демократія визначається як форма суспільних відносин, за якої громадяни та організації залучаються до державотворення та державного управління, а також до місцевого самоуправління шляхом широкого застосування

інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) [1].
Утвердження таких практик створює суттєві переваги для демократичної трансформації політичної системи України. До них відносимо:

- істотне зниження витрат на здійснення демократичних процедур, за рахунок перенесення в онлайн-простір;

- зниження витрат на інтерактивні форми взаємодії з громадянами, що дозволяє органам державної влади більш повно враховувати думки різних соціальних груп при прийнятті рішень;

  - публічність, мобільність та оперативність ;

- залучення громадян до прийняття рішень на більш ранніх стадіях і в більш тісній формі (наприклад, е-ініціативи дозволяють громадянам висловлювати свої пропозиції щодо того чи іншого політичного рішення до його ухвалення);

- залучення соціальних груп з обмеженими можливостями, яким складно забезпечувати свої

громадські права за «традиційними» формами демократичної участі;

- обмеження особистих контактів громадян з чиновниками, а отже істотне зменшення ризиків корупційної діяльності (ще в своїй передвиборчій кампанії президент зазначав, що за допомогою оцифрування, він прагне побороти бюрократію та корупцію);

- покращення комунікації влади із громадою і навпаки;

- підвищення ролі медіа, що зможуть створити форум для публічних дебатів щодо формування політичного порядку денного;

На загал, запровадження нової «цифрової платформи» створюватиме низку переваг щодо модернізації політичної системи суспільства. Розвиток е-демократії в Україні може сприяти зростанню якості політичних рішень та активності громадянського суспільства.

Проте суттєве розширення можливостей цифрового залучення породжує також ряд викликів та загроз:

- відсутність законодавства та нормативно-правового регулювання створення, реалізації та функціонування «Дії»;
- обмеженість доступу окремих територій та громадян до мережі Інтернет (доступ має лише 70-80% населення України;
- відсутність сучасних смартфонів у значної кількості тих громадян, які найбільше потребують доступу до державних послуг (пенсіонери, люди з особливими потребами, особи, які проживають на тимчасово окупованих територіях);
- низький рівень комп'ютерної грамотності у значної частки населення;
- неготовність державного апарату до нових вимог та завдань ;

- виникнення умов щодо порушення основоположних прав та свобод людини та громадянина: від шантажу персональними даними, втручання в приватне життя людини до повного її «стирання» ;
- розвиток популізму через використання механізмів е-лобізму, е-петицій, е- кампаній, е-маніпулювання;
- недостатній рівень захисту персональних даних громадян, політиків, комерційних структур та державних установ створюватиме загрози з боку кіберзлочинності.

Особливо треба наголосити на останній загрозі. В умовах гібридної агресії проти України та залучення кіберзлочинців на службу до окремих держав, проблема кібербезпеки є чи не найважливішою в умовах поширення е-демократії. Про це вже в повний голос заявляють наші європейські партнери. Близько двох п'ятих

користувачів із ЄС стикалися з проблемами безпеки, і три п'ятих відчувають, що не в змозі захиститися від кіберзлочинності. Третина отримувала шахрайські електронні листи або телефонні дзвінки з проханням ввести особисті дані за останні три роки, але 83% ніколи не повідомляли про кіберзлочини. Кожен восьмий бізнес постраждав від кібератак. Понад половина персональних комп'ютерів для бізнесу та споживачів, які інфікувалися шкідливим програмним забезпеченням, інфікуються повторно протягом року [2]

Суттєве занепокоєння викликає загроза обмеження основоположних прав та свобод людини та громадянина. Тут спектр порушень може бути широким: від шантажу персональними даними та втручання в приватне життя людини - до повного її «стирання».

Для запобігання появі «цифрової диктатури» в політичній трансформації України, сучасна влада повинна врахувати як позитивний, так і негативний досвід інших держав (втручання РФ в вибори США, кібер-лобізм, незахищені дані е-виборців тощо). Необхідно сформувати якісну нормативно-правову базу, яка би включала опис, правила користування, відповідальність сторін, усунення ризиків і загроз.

Надзвичайно важливими є гарантії захисту для громадян та організацій у випадку вчинення кіберзлочинів проти них. Це, в свою чергу, тягне за собою вдосконалення та перегляд Концепції розвитку е-демократії в Україні, запровадження законодавчої бази, яка б регулювала цю сферу та виробила б систему «злочин-покарання» для віртуальної реальності. Тільки в цьому випадку громадянин може бути впевненим, що завтра його персональні дані не будуть використанні йому на шкоду. Адже демократична, правова держава, як

основний інститут політичної системи, повинна захищати права і свободи громадянина.

Запровадження української моделі «Держави у смартфоні» створює можливості для цифрової трансформації політичної системи, формує технологічну платформу та запроваджує соціальні практики притаманні е-демократії. Це дає можливість прискорити процеси суспільних перетворень, підвищити легітимність інститутів державної влади, розвиватись в річищі загальноцивілізаційних процесів

Загальними викликами для цих процесів стають проблеми цифрової грамотності та інформаційної спроможності значної частки суспільства та державних інституцій. Потребує підвищення рівень політичної активності громадян щодо ухвалення та реалізації управлінських рішень. Протистояння російській агресії на перший план ставить гарантії інформаційної безпеки органів

влади, підприємств, комерційних структур та простих громадян України.

Врахування міжнародного досвіду повинно забезпечити створення правової основи та дієвого суспільного контролю з метою запобігання проявам «цифрової диктатури» для обмеження визначальних прав і свобод громадян.

Першочергове завдання держави - створити умови цифрового розвитку суспільства з метою прискорення демократичної трансформації політичної системи, утвердження європейського та євроатлантичного вибору України.

Література

1. Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації. Розпорядження Кабінету Міністрів від 8 листопада 2017 р. № 797-р Київ. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80> .

2. Стратегія кібербезпеки ЄС на цифрове десятиліття

https://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc_id=72164

УДК 321.02:327:001.891.57

Польовий М. А.

*д.політ.н., професор кафедри
політології та державного управління
ДонНУ імені Василя Стуса*

МОЖЛИВОСТІ СТРУКТУРНО- ДЕМОГРАФІЧНИХ МОДЕЛЕЙ У ПРОГНОЗУВАННІ ПОЛІТИЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Важливою проблемою сучасної політичної науки є моделювання перебігу політичних процесів та побудова прогнозів стабільності політичного розвитку. Особливо серйозною ця проблема видається для країн, які знаходяться на шляху

політичного транзиту, оскільки країни сталої демократії та "сталого авторитаризму" мають певні запобіжники настання глибоких політичних криз. І хоча ці запобіжники мають різну природу, власне держави з цими режимами, як правило, можуть не турбуватись з приводу несподіваних хвиль політичної нестабільності. Отже, проблема прогнозування політичної нестабільності найбільше актуальна для сучасних країн, що знаходяться в процесі політичного транзиту.

Серед різних підходів до такого прогнозування перспективним представляється моделювання. Завданням даного повідомлення є аналіз тих можливостей, які надають існуючі структурно-демографічні моделі, що використовуються для прогнозування політичної нестабільності в сучасних транзитивних державах, а також визначення тих недоліків, які вони маюь.

Найпростішим дещо формалізованим, як того

потребує моделювання, проявом нестабільності, на нашу думку, можна вважати нездатність здійснювати адекватне соціально-політичній ситуації державне керівництво з одного боку, та наявність широкого некерованого суспільного руху, розвиток якого є потенційно небезпечним для існування сучасного йому державного ладу, з іншого.

Найбільш відомими та детально розробленими моделями, які дозволяють надавати певні прогнози політичної стабільності є, на нашу думку, структурно-демографічні моделі. Вони розроблялись та розробляються у роботах Дж.Голдстоуна, П.Турчина, А.Коротаєва, С.Нефьодова, Д. Халтуриної, Л.Гринина, тощо [1; 2; 3; 4; 5]. Ці дослідники позиціонують себе, як прибічників математичної історії. Ними було побудовано серію досить цікавих моделей історико-політичних процесів. Ці моделі пов'язують

суспільно-політичний розвиток окремих держав та їх груп із динамікою певних показників демографічного розвитку.

Однією з перших моделей даної серії є модель структурно-демографічних циклів Дж. Голдстоуна. Стрижневою ідеєю моделі Дж. Голдстоуна є теза про те, що зростання населення викликає кризу держави опосередковано, впливаючи на соціальні установи, які, у свою чергу, впливають на соціальну стабільність [1, с. 11 – 12]. Різноманітні модифікації даної моделі були відтворені П.В. Турчиним, С. О. Нефьодовим, Л. Є. Грініним, А. В. Коротаєвим та деякими іншими вченими на історико-політичному матеріалі для досить тривалого періоду часу від імперій Давнього Сходу до початку ХХ ст. [2; 3; 5; 6; 7; 8]. За всієї позитивності таких моделей слід відзначити, що їх прогностичний потенціал дещо обмежений суспільствами, в яких ще не пройдена мальтузіанська пастка. Отже, подібні моделі

допомагають з'ясувати політичне минуле, але потребують суттєвої модифікації для застосування у прогнозуванні політичного майбутнього.

Певну відповідь на потребу актуалізації такого "політико-демографічного" напряму синергетичного моделювання соціально-політичних процесів представляє модель, запропонована А. В. Коротаєвим та Ю. В. Зінкіною. Сутність цієї моделі виражається висловом "пастка на виході з мальтузіанської пастки" [9] та виглядає наступним чином: на початку виходу з "мальтузіанської пастки" різко зменшується смертність населення, що призводить до стрімкого прискорення темпів приросту населення за умов покращення медичного обслуговування та якості життя в цілому. Це прискорення супроводжується особливо сильним зниженням дитячої смертності, що призводить до різкого зростання кількості молоді в загальній кількості населення.

Зростання долі тієї частини населення, яка найбільшою мірою схильна до агресії та радикалізму, часто виступає важливим фактором політичної дестабілізації. Якщо додати до цього неможливість своєчасного забезпечення цього молодого населення достатньою кількістю робочих місць, країна, в якій відбувається подібна демографічна ситуація, стикається з цілою армією молодих безробітних, які є потенційними учасниками будь-яких політичних заворушень. У випадку описаного вище розвитку подій головним чинником стабільності суспільно-політичного життя країни виступає темп приросту кількості міської молоді. На думку цитованих вчених, якщо кількість міської молоді збільшується зі швидкістю більше 30 % за п'ятирічку, слід очікувати серйозних внутріполітичних потрясінь, якщо ж темп приросту міської молоді починає перебільшувати 45 % у п'ятирічку, подібні політичні негаразди стають

майже непереборними [Korotaev 2010a: 102].

Нами було розроблено цілком аналогічну модель, в якій враховано показник щорічного темпу приросту міської молоді. Наша модель кореспондує із подіями акції «Україна без Кучми» та помаранчевої революції [10]. Водночас слід констатувати, що жодна структурно-демографічна модель не надала прогнозу виникнення «арабської весни» та подій Євромайдану в Україні 2013-2014 рр. Це спонукає до подальшої модифікації даних моделей із залученням додаткових факторів.

Література:

1. Goldstone J. A. Population and Security: How Demographic Change Can Lead to Violent Conflict. *Journal of International Affairs*. 2002. № 56/1. P. 3-22.

2. Турчин П. В. Историческая динамика. На пути к теоретической истории. М. : URSS, ЛКИ, 2010. 365 с.

3. Коротаев А. В. Законы истории. Вековые циклы и тысячелетние тренды. Демография. Экономика. Войны / А. В. Коротаев, Н. Л. Комарова, Д. А. Халтурина. М.: КомКнига/URSS,

2007. 256 с.

4. Халтурина Д. А. Системный мониторинг: Глобальное и региональное развитие / Д. А. Халтурина, А. В. Коротаев. М. : УРСС, 2010. 296 с.

5. Нефедов С. А. Опыт моделирования демографически-структурных циклов. *История и Математика: макроисторическая динамика общества и государства*. М. : КомКнига/URSS, 2007. С. 153-167.

6. Нефедов С. А. Факторный анализ исторического процесса. История Востока. М. : Территория будущего, 2008. 751 с.

7. Нефедов С. А. Аграрные и демографические итоги русской революции. Екатеринбург : Изд. УГГУ, 2009. 203 с.

8. Гринин Л. Е. Политическая эволюция мир-системы: формальный и качественный анализ *Эволюционная историческая макродинамика*. М. : Книжный дом "Либроком", 2010. С. 52-118

9. Коротаев А. В. Прогнозирование социополитических рисков: ловушка на выходе из мальтузианской ловушки. *Информационный бюллетень Ассоциации "История и компьютер" : Материалы XII конференции АИК*. 2010. № 36 (Октябрь). С. 101-102.

10. Польовий М.А. Прогнозування загроз політичної стабільності в Україні до 2030 р. на основі синергетичного параметру порядку. *Вісник ДонНУ, Сер. Політичні науки*. 2016. №1. С. 79-86.

Сичова Я. А.

аспірант кафедри теорії та історії

політичної науки

Львівського національного університету

імені Івана Франка

**ПОЛІТИКА ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК АТРИБУТ
ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ В ТЕОРІЇ
МІШЕЛЯ ФУКО**

У першому томі «Історії сексуальності» французький філософ М. Фуко окреслює владу як мистецтво насилля. Така концепція владних відносин цікава з точки зору актуалізації та інтенсифікації в сучасному світі політики ідентичності внаслідок викликів і загроз глобалізаційних процесів. Згідно з М. Фуко, конструювання колективної (національної) ідентичності обов'язково передбачає дисциплінарні практики з метою регулювання та контролю

індивідів як умови інтеграції спільноти. Такий тип влади дослідник називає біовладою, підкреслюючи здатність біополітичного розуміння національної ідентичності спровокувати «гігієнічний дискурс про расову, етнічну або культурну чистку» [1, с. 4].

Важливим індикатором сучасних політичних процесів, відповідно до теорії М. Фуко, є механізм конструювання ідентичності, який передбачає норми включення та виключення – тобто шміттівське розрізнення на рівні «друг – ворог» («Ми – Вони»). Цікавим є зауваження автора, згідно з яким біополітичний дискурс здебільшого апелює або до «очевидних» цінностей людського життя (наприклад, захисту традиційної сім'ї), або до «очевидних» потреб безпеки (наратив про мігрантів) [1, с. 5].

У циклі лекцій «Треба захищати суспільство» (1975-1976) М. Фуко звертається до поняття

історико-політичного дискурсу як дискурсу про війну, що є основою будь-яких владних відносин. Із точки зору дослідника, «фронт війни постійно пронизує все суспільство, і саме він визначає нашу належність до певного табору» [2, с. 14]. За М. Фуко, структура будь-якого суспільства є бінарною, оскільки загроза від «ворогів» є перманентним явищем.

Ключовим маркером, який визначає суб'єкта історико-політичного дискурсу, є те, що він «оповідає історію, до нього повертається пам'ять; він бореться, він має противників» [2, с. 14]. Те, за що бореться суб'єкт такого типу дискурсу, – це передусім «наші права» (права сім'ї, раси, переможця, завойовника). З точки зору політики ідентичності це означає, що влада вибудовує дискурс розрізнення, щоби продемонструвати всі переваги «Нас» (зазвичай гіперболізовано) і вказати на вади «Їх». З огляду на це, владні дискурси часто

постають як «суміш насилля, пристрастей, ненависті, гніву...» [2, с. 15]. Значною мірою ці дискурси спрямовані в минуле. У випадку поразок і втрат у минулому влада часто закликає до реваншу. Такі наративи здебільшого просякнуті ностальгією за «славним минулим» – добою королів, походів, підкорень, визначних битв. Політика ідентичності, особливо в державах із консервативними урядами, спрямована на відродження величі минулого у свідомості нації.

З огляду на це, владні дискурси спираються на міфологічні образи та форми. М. Фуко зазначає, що в таких міфах «присутня тема славної битви, яка [...] змінить, нарешті, співвідношення сил, і переможені, залежність яких тривала століттями, стануть переможцями, які не щадять нікого» [2, с. 15]. Уявлення про іншу групу також мають дискурсивну природу. Саме тому представлений цикл лекцій має назву «Треба захищати

суспільство». Ідеться про перманентну наявність зовнішньої та внутрішньої загрози, від якої «Ми» маємо бути захищені. У цьому сенсі політика ідентичності перетворюється на своєрідний інструмент супроти чужорідних елементів.

Одним із найбільш дієвих засобів інтенсифікації влади стає історичний дискурс. М. Фуко виділяє два типи такого дискурсу: римський і біблійний. Римський тип дискурсу пов'язаний із наративом про перемогу, могутність, минувшу славу. У цьому випадку влада акцентує на подвигах та здобутках, древності нації. Аналізуючи римський тип дискурсу, філософ звертається до риторичного питання Ф. Петрарки: «Чи є що-небудь в історії, що не служило би на хвалу Риму?» [2, с. 19] Натомість, біблійний наратив пов'язаний із рабством, занепадом, стражданням, самопожертвою, ідеєю месіанізму. Це той тип дискурсу, який наближений до релігії – у М. Фуко він набуває форми «великого

пророцтва та обіцянки». У цьому сенсі неабиякого значення набуває наратив «нашої поразки», яка позиціонується як трагедія спільноти. Якщо римський дискурс – геройський, легендарний, то біблійний дискурс – це той, який «вимагає від Риму втрачені права Єрусалима» [2, с. 19].

Таким чином, одним із важливих маркерів сучасних політичних процесів є актуалізація політики ідентичності, яка, згідно з М. Фуко, вибудовується дискурсивно. Боротьба між «расами» є, зокрема, боротьбою символів. Біополітичне розуміння національної ідентичності здатне призвести до «расизму», метою якого є «умертвіння» ворожого елемента. Очевидно, що під терміном «умертвіння» М. Фуко має на увазі не фізіологічну смерть, а «все те, що може вбити опосередковано» (вигнання, неприйняття як члена спільноти) [2, с. 57].

Література

1. Makarychev A. Biopolitics and national identities: between liberalism and totalization [Електронний ресурс] / A. Makarychev, A. Yatsyk // Routledge Taylor & Francis Group. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/00905992.2016.1225705?needAccess=true>. – Title from the screen.
2. Фуко М. Нужно захищати общество [Електронний ресурс] / Мишель Фуко – Режим доступу до ресурсу: <http://booksonline.com.ua/view.php?book=92246>. –

Цікул І. В.

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології та державного
управління
Чернівецький національний університет імені
Юрія Федьковича*

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розвиток інформаційного суспільства

обумовлений виникненням інноваційних інформаційних технологій, тому поширення інформації в ньому безпосередньо залежить від освоєння нових каналів комунікації і цілеспрямованого вибудовування інформаційних потоків. Найбільш значна частка комунікаційних каналів використовується в інтересах інформаційного забезпечення політичної діяльності, як основного елементу політичної комунікації.

Інформаційне забезпечення включає в себе тісну взаємодію політичних інститутів із засобами масової інформації, використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у різноманітних цілях: для захисту інформаційних систем, формування у населення об'єктивної та позитивної оцінки функціонування політичного інституту, для протидії маніпуляції недостовірними та провокаційними даними, розміщеними в ЗМІ (включаючи Інтернет і соціальні мережі), тощо [2].

Про важливість наявності ефективної системи інформаційного забезпечення зазначається у більшості сучасних політологічних досліджень. Однак для правильної оцінки та вироблення критеріїв ефективності такого забезпечення необхідно уточнити сутність і зміст самого поняття «інформаційне забезпечення» та охарактеризувати його структуру.

У вузькому значенні під інформаційним забезпеченням політичної діяльності розуміється використання традиційних ЗМІ в якості основного каналу для створення позитивного образу держави, інформування громадян своєї країни та представників закордонного співтовариства про позиції й ініціативи. За такого підходу мова йде в першу чергу про використання у сфері політики класичних PR-інструментів – засобів і методів, що застосовуються в системі зв'язків із громадськістю, з метою досягнення поставлених комунікативних

завдань.

В більш широкому розумінні інформаційне забезпечення – це використання всіх наявних у розпорядженні держави та суспільства каналів комунікації, що використовуються в інтересах сприяння реалізації політичної стратегії. Англійська політолог Дж. Айкенберрі визначає систему інформаційного забезпечення як стійку сукупність взаємопов'язаних інформаційних явищ і процесів, які зосереджуються в руках владної еліти та приватних осіб і використовуються на основі спільних ідей і цілей [3, с. 211]. Такий підхід, на нашу думку, зосереджує увагу на трьох принципових моментах: (1) стійкій сукупності інформаційних явищ і процесів, що передбачає системний підхід до досліджуваного явища, (2) спільності ідей, які складають основу комунікації, і (3) необхідності стратегічного планування інформаційного забезпечення. Здійснення

детального аналізу досліджуваної системи потребує чіткого визначення місця в ній кожного елемента, відповідно, – необхідності уточнення структури інформаційного забезпечення.

З позиції політичної теорії, інформаційне забезпечення розглядається як частина політичного процесу і головним чином – як функціональний простір, в якому здійснюється реальна взаємодія суб'єктів політичної комунікації, сформована в результаті впливу найрізноманітніших зовнішніх і внутрішніх факторів. До внутрішніх факторів в даному випадку можна віднести цілі, наміри та прагнення окремих суб'єктів комунікації, а до зовнішніх – конкретні умови розвитку держави, внутрішньо-і зовнішньополітичну ситуацію, вплив зацікавлених груп.

Аналіз сутності інформаційного забезпечення політичної діяльності потребує визначення його мети та завдань. Орієнтиром для них можуть

служувати конкретні результати самої політичної діяльності, хоча прийнято вважати, що дані результати, «як правило, не піддаються вираженню в кількісних параметрах» [1, с. 45]. Головна мета інформаційного забезпечення політичної діяльності полягає у сприянні досягненню визначених результатів всіма суб'єктами інформаційної взаємодії за посередництва доступних їм інформаційних потоків. Конкретизуючи визначену мету, зауважимо, що вона насамперед передбачає надання широким колам громадськості повної та точної інформації про підходи до вирішення суспільно-політичних проблем і визначення політичних пріоритетів, а також – формування позитивного іміджу політичних акторів.

Сукупність завдань, що реалізуються в процесі інформаційного забезпечення, включає підготовку громадської думки до вигідного для політичного актора сприйняття його позиції. У

більш широкому контексті – це створення свого роду «інформаційної подушки», здатної, з одного боку, забезпечити сприятливий фон для реалізації політичних пріоритетів, а з іншого – позитивне сприйняття в цілому.

Таким чином, здійснений аналіз теоретичних аспектів інформаційного забезпечення політичної діяльності показує, що в умовах формування глобального інформаційного суспільства в політичній системі та опосередкованій їй системі політичної комунікації формується новий вимір – інформаційний. Він володіє власною специфікою, визначає власних ключових «медіаакторів», породжує свої закономірності впливу та виробляє самостійні правила поведінки. Інформаційне забезпечення політичної діяльності – це один із напрямів політичної комунікації та елемент інформаційної політики одночасно, який, відповідно, характеризується подвійною природою,

оскільки являє собою одночасно і функцію політичної системи, і складову політичного процесу.

Література

1. Аникин В.И., Абдеев Р.Ф., Сурма И.В. Философские аспекты информационной цивилизации и современные проблемы управления в ракурсе глобальной безопасности. *Вопросы безопасности*. 2017. № 2. С. 44–54.
2. Мельникова О.А. Средства и методы обеспечения информационного сопровождения внешней политики государства. *Международная жизнь*. 2017. № 5. URL : <https://interaffairs.ru/jauthor/material/1863>
3. Power, Order and Change in World Politics. By Ikenberry, G. John (Ed.), Cambridge University Press. 2014. 308 p.

УДК 123

Чорний О. О.

*кандидат філософських наук,
науковий співробітник
Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*

Анотація. У статті аналізуються основні поняття, що складають логіку процесу планування у політичній і державній управлінській діяльності. Запропоновано алгоритм розробки концепції як прогнозно-планового документу і методологічної основи стратегій і програм. Визначено деякі типові методологічні помилки і помилки у плануванні і розробці концепцій.

Ключові слова: проблема, ідея, концепція, стратегія, програма, стратегічний аналіз, стратегічне планування.

Abstract. The article analyzes the basic concepts that make up the logic of the planning process in political and public administration. The algorithm of concept development as the forecast-planning

document and methodological basis of strategies and programs is offered. Some typical methodological errors and mistakes in planning and concept development have been identified.

Keywords: problem, idea, concept, strategy, program, strategic analysis, strategic planning.

ЛОГІКА І МЕТОДОЛОГІЯ ПЛАНУВАННЯ У ПОЛІТИЦІ І ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ: ВІД ПРОБЛЕМИ ДО КОНЦЕПЦІЇ

Діяльність політичних суб'єктів в Україні (партій, органів влади, діячів і т.інш.) на окремих ділянках і напрямах, а подекуди і у цілому у процесі трансформації суспільства, часто отримує незадовільні оцінки як з боку політичної науки, так і з боку масової свідомості. Суттєву роль у цій діяльності грає планування, що утілюється у низці прогнозно-планових документів: концепціях, програмах, стратегіях, доктринах, власне планах заходів та інш.

Зокрема, у п. 2 § 68 Розділу 1 Регламенту Кабінету Міністрів України йдеться про те, що «політична пропозиція вноситься на розгляд Кабінету Міністрів разом з концепцією реалізації державної політики у відповідній сфері», а також наводиться загальна структура концепції:

- проблема, яка потребує розв'язання;
- мета і строки реалізації політичної пропозиції;
- шляхи і засоби розв'язання проблеми;
- очікувані результати;
- обсяг фінансових, матеріально-технічних, трудових ресурсів та джерела фінансування [1].

Метою статті є знаходження внутрішніх причин, тобто таких, що зачалися у самій логіці і методології політичної і державної діяльності з розробки концепцій розвитку, знижуючи її ефективність і результативність.

Логіка діяльності виглядає як ланцюг

ключових взаємопов'язаних етапів і має певну послідовність. Виключення одного або кількох з цих етапів або порушення послідовності загрожує ефективності діяльності і навіть може призвести до результату, протилежному тому, що очікувався. Точкою відправлення у розумінні процесу політичної у широкому сенсі, у тому числі, управлінської діяльності, є питання про те, з чого вона починається. Найпростішою відповіддю було би «з визначення мети», а подекуди, оминаючи мету, з того, «що робити» (ставлення до діяльності як до процесу і нехтування результатом).

Насправді діяльність починається зі спроб рефлексії щодо об'єкту (ним може бути і сам суб'єкт, що рефлексує) і відчуття, усвідомлення незадоволення його станом, що може призвести до формулювання проблеми або низки проблем, які є перешкодою задля досягнення бажаного стану об'єкту.

«Може призвести» означає, що для певного рівня релевантності формулювання проблеми рефлексія для початку повинна мати характер аналізу. Глибина і фаховий рівень аналізу забезпечують повноту визначення проблеми, не кажучи про те, що відсутність наукового аналізу і покладання лише на інтуїцію і спостереження рідко призводять до релевантного виявлення структури проблемного поля.

Отже аналіз є обов'язковим і необхідним етапом між вічуттям незадоволеності або попереднім визначенням проблеми та її формалізованим і науково обґрунтованим формулюванням. Подекуди такий аналіз потребує комплексу досліджень із залученням складного методологічного апарату, значних ресурсів людського капіталу і часу.

Іноді спроби усвідомлення проблеми залишаються безрезультатними або закінчуються

помилковими висновками (зокрема, формулюванням псевдопроблеми), наприклад, у разі підміни причини наслідками або нездатності проникнення у сутність на тлі явищ. Суб'єкт рефлексує, спираючися на притаманні йому світогляд, спосіб мислення, досвід і знання, тому результати рефлексії – формулювання проблеми – можуть мати різний рівень наукової обґрунтованості. Недостатній рівень досвіду і знань (компетентнісний рівень або характер рефлексії) призводять до формулювання проблем з низькою релевантністю, що у масовій свідомості кваліфікується як неадекватність – спочатку в формах мислення, а згодом – у практичній діяльності.

В окремих випадках додатковими чинниками, що неоднозначно впливають на визначення проблеми, є політична ідеологія, мораль, релігійні переконання суб'єкту рефлексії. Саме тому так звані

громадські обговорення проектів документів (законів, концепцій, стратегій і т.інш.) часто від самого початку приречені на формальність або нікчемність: помилки і протиріччя закладені в них вже на етапі формулювання проблеми і обтяжені світоглядними, компететнісними, ідеологічними та інш. характеристиками авторів та їх опонентів.

Необхідно наголосити на тому, що так звані обговорення, дискусії щодо прогнозно-планових документів (законопроектів, концепцій, стратегій, програм і т.інш.) повинні відбуватися із залученням представників якомога більшої кількості афілійованих до об'єкту обговорення сторін ще на етапі формулювання проблеми і проблемного поля, на етапі розробки проекту. Оскільки залучати фахівців та експертів до обговорення вже готового проекту прогнозно-планового документу буває запізно й позбавлено сенсу, тому що він може бути створений на помилкових вихідних поняттях,

зокрема, помилково визначеній проблемі. Тобто проблема, на визначення якої вплинули, наприклад, маніпулятивні технології або компетентісна обмеженість авторів документу, позбавляє сенсу, й, відповідно, необхідності обговорення весь документ.

Будь-яка сфера суспільного життя як і суспільство у цілому, складається з окремих взаємопов'язаних елементів, отже має системний характер, незалежно від правових, моральних та інших суб'єктивних оцінок цієї системи, у тому числі з точки зору її збалансованості та ефективності. Атрибутивною ознакою системи є її ієрархичність – наявність у її структурі елементів, рівней і підсистем, що знаходяться у віносінах супідрядності. Ієрархичність забезпечує стійкість системи під впливом зовнішніх чинників і взаємодію її внутрішніх елементів і рівней, зрештою – життєздатність системи. При цьому

об'єктивна ієрархичність суб'єктивно відбивається як визначення пріоритетів в однорідному полі (проблем, ідей, цілей, програм і т.інш.).

Проблема як відчуття або усвідомлення протиріччя між дійсним і бажаним станом об'єкту, є чинником, мотивом дій, спрямованих на досягнення бажаного стану, яке формалізується у вигляді мети і, як правило, має кількісні показники.

Нерідко автори планово-прогнозних документів у своєму перфекціонізмі в число пріоритетів включають якомога більше цілей (функції, галузей, напрямків, завдань і т. д.), щоб «всім догодити і нічого не забути», і в результаті документ перетворюється в популістський прожект. Пріоритетність передбачає, що у планово-прогнозному документі має бути одна головна мета і ряд підпорядкованих їй або проміжних цілей, на досягнення яких спрямоване рішення окремих завдань.

Цілі повинні мати кількісно виражені показники їх досягнення (очікувані результати) на різних етапах (періодах часу) реалізації концепції. Як висловилася в одному зі своїх інтерв'ю академік Н. Бехтерева, «те, що не можна виміряти – не існує». Якщо в концепції немає цифр, то вона не існує по одній простій причині: неможливо здійснити подальші верифікацію і контролінг – оцінити ступінь успішності її реалізації.

Ідея як форма мислення, що покладається в основу концепції, має евристичний та інноваційний характер і, на відміну від процедур ідентифікації проблеми, може бути сформульована спонтанно, інтуїтивно. Тому ідея – єдиний елемент у логіці процесу планування, виникнення якого на певному етапі не може бути спрограмовано або спрогнозовано. Ретельно спланований і організований мозковий штурм може виявитися не результативним, а вдала ідея може бути знайдена у

процесі верифікації невдалої концепції. Очевидна відсутність головної ідеї у планово-прогнозному документі свідчить про його схоластичний характер і підвищує ризики у діяльності, спрямованій на досягнення мети. Наприклад, ідея децентралізації може забезпечити успіх реформування політичної та адміністративної системи суспільства, а відсутність національної ідеї, навпаки, стояти на перешкоді у розробці стратегії розвитку суспільства. Тому ідея повинна мати чітке визначення і спрямованість на розв'язання проблеми. Складність формулювання ідеї полягає, зокрема, у необхідності у стислій, однозначній формі висловити розуміння шляхів і засобів розв'язання проблеми.

Наступним етапом у розробці концепції є визначення ресурсів (людських, матеріальних, фінансових, інформаційних) і чітких термінів досягнення цілей. Останнє передбачає

послідовність реалізації стратегії у вигляді проміжних етапів.

Якість інструментів або засобів верифікації концепції є чинником, що обумовлює рівень ризиків, що супроводжуватимуть реалізацію стратегії або програми дій, побудованої на цій концепції. Такими засобами можуть бути експеримент, пілотний проект та інші. Стратегія або програма може бути приреченою із початку її реалізації через неверифікованість своєї концепції.

Висновки. У розробці концепцій необхідно: 1) дотримуватися чіткого алгоритму і послідовності, не оминаючи увагою жоден із зазначених у статті етапів; 2) Особливу увагу приділяти таким елементам процесу розробки концепції, як ідентифікація проблеми із залученням експертного середовища, пошук і формулювання ідеї, що покладається в основу концепції, обґрунтоване обмеження і визначення пріоритетів, кількісне

визначення очікуваних результатів і верифікація концепції до її покладання в основу стратегії або програми.

Література

Регламент Кабінету Міністрів України: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 8 липня 2009 р. № 712 . URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/228286390> (дата звернення: 20.05.2021).

УДК 322.2

Щербенко Е.В.

кандидат філософських наук,

науковий співробітник Інституту

політичних і етнонаціональних

досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Товариш Хазяїн, або Судома – 17

Світова революція, «російські хлопчики» і
Ленін як літературна маска

У статті аналізується роль марксизму як чинника творення радянського режиму. Показано, що він може розглядатися як носій інституційної пам'яті радянського модернізаційного проекту, що дозволяє інтерпретувати радянську спадщину в контексті українського демократичного транзиту.

Демократичний транзит, Марксизм, Нечаєв, радянський режим, Ульянов-Ленін, утопія

‘Comrade Master’, or Cramp – 17. The World Revolution, ‘russian boys’ and Lenin as a literary mask.

The article analyzes the influence of Marxism on the establishment of the Soviet regime. It is shown that as a bulwark of institutional memory of Soviet modernization, it allows to interpret the Soviet heritage in the context of Ukrainian transition to democracy.

Marxism, Nechayev, Soviet regime, transit to democracy, Ulyanov-Lenin, utopia.

Революція Гідності, давши новий імпульс «українському експерименту» (М. Михальченко), спричинила також важливі трансформації в сфері суспільно-гуманітарного знання, і то не лише теоретичному, а й методологічному плані. Звернемо увагу зокрема на свідчення важливості включеного спостереження у підготовленому вітчизняними релігієзнавцями збірнику праць «Майдан і Церква» [4], як і теоретичне висвітлення особливостей «формату» свідчень у прикінцевому коментарі до ґрунтовної збірки «Майдан. Свідчення» [5]. На фоні викликів «гібридної» доби, ми вбачаємо в цій відповіді експертної спільноти важливий симптом поєднання, за Максом Вебером, установок відповідальності актора як дослідника і громадянина, що за умов особливої ваги дискурсу як носія інституційної пам'яті (див. нашу роботу [6]), між іншим, відкриває шлях до переосмислення у перспективі українського демократичного транзиту

досвіду радянської доби як одного з варіантів модернізації суспільства, виявлення своєрідного «республіканського субстрату», що постає важливим ресурсом для творення нової української ідентичності, орієнтованої на цінності проактивного громадянина.

Аналіз впливу утопії й утопічної свідомості на розвиток модерного суспільства, і разом його подолання, який розпочався ще в умовах радянського «самвидаву», а далі набув респектабельності академічних форм, покликавши до життя також широкий потік перекладної літератури (згадаємо праці Ганни Арендт, Раймона Арона, Віктора Клемперера, Чеслава Мілоша, Карла-Раймунда Поппера, Фердинанда Гаєка), з часом поступився мейнстрімом іншим темам, ймовірно, сприймаючись у цілому як «перегорнута сторінка». Повернення «московського Кремля» до, здавалося, зданих в утиль практик урядування, що нагадують

realpolitik минулих століть, переростаючи зрештою у спробу реваншу й перегляду підсумків Холодної війни, показали передчасність оптимістичних прогнозів щодо інтеграції пострадянського простору у загальноцивілізаційний проект глобалізованого «першого світу». Втім, час, що минув, не був згаяний для суспільствознавства: зокрема, велася робота з опанування даних відкритих архівів, не доступних за часів СРСР, які значно збагатили уявлення як про практики тоталітарного режиму, так і опір їм з боку громадянського суспільства (вказемо зокрема на продовжувану серію видань РОССПЕН). Поступово спільним знаменником суспільно-гуманітарного знання стає трактовка доби Холодної війни як у першу чергу травмованого суспільства, з вибудовуванням наративів на кшталт «Людяність у нелюдяний час» [3]. Водночас, суттєвою особливістю дослідження цього недавнього минулого, у вимірі засвоєння його уроків

посттравматичним суспільством, стало те, що Михайло Гаспаров охарактеризував формулою «одні живуть так, ніби нічого не відбулося, а інші зробили нагадування про це своєю професією». Таким чином досвід, який має відновити зв'язок часів і сприяти дієвому примиренню, випадає з фокусу уваги громади, що створює ризик повернення до нібито пройденого. Відповідно, особливого значення для поглиблення аналізу уроків минулого набуває виділення чинника інституційної пам'яті як спільного знаменника модернізаційного сюжету в його демократичному і авторитарному варіантах (що виступив свого часу, між іншим, підґрунтям конвергенції режимів двох світових потуг).

У цій роботі ми звернемося до аналізу радянського експерименту, виділивши як аспект розгляду роль марксизму, що він відіграв у вимірі носія інституційної пам'яті. Ми спробуємо показати, що емансипаційний потенціал марксизму,

заломлюючись через «людський матеріал вождів» (редуючись як наслідок в умовах згортання дискусій, усунення змагальності позицій в суді тощо), зберігає евристичність для побудови когерентного нарративу опису закритого суспільства, враховуючи досвід включеного спостереження самих акторів подібного суспільства; що відкриває перспективу включення і цієї частини спадщини до загальної інституційної пам'яті українського транзиту.

У 1922–1923 рр. Володимир Улянов-Ленін пише останні роботи, що набули назви «політичного заповіту». Серед них виділяють «Лист до з'їзду», де він пропонує провести ряд змін у чинному політичному устрої, зокрема обмеживши повноваження тодішнього генсека Сталіна.

Перечитуючи нині характеристики вождів, як от «любимця партії» (М. Бухаріна), яким той,

стверджується, є по праву, хоча погляди його «з великим сумнівом можуть бути віднесені до цілком марксистських», мимоволі задаєшся питанням: чи можна в подібному випадку вважати партію (як і здійснений нею переворот/революцію) справді марксистськими? Але важливіше інше.

Пропонуючи де факто кроки до посилення контролю верхівки партії з боку ширших її верств, по суті, в напрямі впровадження принципу стримувань і противаг, отже, поділу влади, автор, менше з тим, не передбачає жодної інституціоналізації згаданого принципу (що потребувало б, очевидно, внесення змін до Конституції). Можна думати, сама і д е я поділу влади маркована для нього як «буржуазна» (на що вже за підсумками революції 1905 року, доки дискусії зберігали місце в публічних комунікаціях, деякі опоненти, як автори «Віх», звертали увагу, що суспільство може зустрітися з розгулом *добуржуазної стихії*).

Чому ж, справедливо засуджуючи монополізм у політиці як властивий *ancient regime*, у часи належності до лав російської соціал-демократії, лідер більшовиків до останнього залишається принципово беззастережним щодо перспектив монополістичного ж режиму, який постає внаслідок очолюваного ним самим перевороту? Відповідь, на наш погляд, слід шукати у відомому «нечаєвському субстраті».

Ще 1934 року, в статті, опублікованій у популярному часописі «30 днів» [2], багаторічний соратник вождя В. Бонч-Бруєвич свідчив, що той часто «замислювався над його листівками»; і попри негативне ставлення до цієї фігури в революційному еміграційному середовищі після «спритного трюку» реакціонерів з «мерзенним, але геніальним» романом Достоевського «Біси», коли словами «нечаєвці» і «нечаєвщина», за визнанням автора, характеризували тих, хто прагнув у пропаганді озброєного повстання і встановлення диктатури пролетаріату; завбачує в

ньому «титана революції». Вихваляючи далі організаторські та пропагандистські таланти героя, автор свідчення, втім, жодним чином не згадує відоме його новаторство щодо «заручництва команди» (симптоматично, що заповіт видати все написане був зрештою проігнорований).

Постає питання, чому ж пропаганда угруповання з радикальною «закваскою» подібного штибу, позірно дистанціюючись від *титана-основоположника*, все ж мала успіх? Ключ до пояснення ми знаходимо у пізній драматургії Чехова, де в протагоністах з'являються полукровки (зокрема, студент Петя Трофімов та купець Єрмолай Лопухін у «Вишневому саді»), які при цьому не дають собі звіт у згаданій обставині або, принаймні, не роблять з неї відповідних висновків.

Поставимо питання. За умов багатолітньої кріпаччини в Росії, до практик якої належали й

неконтрольовані втіхи панства, плодом чого постали незліченні незаконороджені діти (серед їх нащадків і творець «Катехісису революціонера»), куди після скасування кріпацтва поділася ця вибухова демографічна маса, що успадкувала незагнуданий темперамент батьків? Значною мірою, в міста, поповнюючи лави тодішнього пролетаріату, зокрема «освіченого» (Д. Писарєв). Чи могла вона не підпасти утопічним чарам зрівняльної соціалістичної пропаганди світового перевороту, і то найрадикальнішого штибу (ще посиленої романтикою революційної самопожертви; – затуляючи нерідко, як свідчив Достоєвський, і найчистіших «російських хлопчиків»)?

Коли так, вже 1905 року соціально радикалізовані верстви російського суспільства виявились судою кинуті на братовбивчі барикади. Оскільки й далі досвід не був видобутий (згадаємо, як мало успіху мали автори «Віх» зі спробою

встановити необхідні стандарти інтелектуальної відповідальності), по жовтні 1917-го «фіванський цикл» з небувалою силою розігрався на російських просторах. «Короткий курс історії ВКП (б)» (1938) закріплює перспективу маніхейської схеми світобачення; у перетвореній на гетто країні мільйонні маси взятих у заручники експерименту по створенню «нової людини» підпадають дії стокгольмського синдрому. Парадоксальним чином, ведучи під гаслами соціалізму боротьбу за тотальне знищення режиму, уособленням якого міг вважатися «Хазяїн землі Руської», «літератор» Ульянов-Ленін (*Старий* за партійним псевдо), стає творцем режиму, очолюваного новим *Хазяїном*, якого, наче в насмішку, відповідно до соціалістичної фразеології належить звати «товаришем».

Що сама опора режиму *товариша Хазяїна* (назвемо ці верстви «щирими комуністами», на відміну від «внутрішньої партії», за Орвелом), як

можна судити в ретроспективі, en masse не усвідомлювала себе носіями цього парадоксализму (чим визначені пізніші спроби повернення до «ленінських норм», а за сім десятків років висування як правдиво революційного того ж гасла «вся влада радам!», явно не помічаючи, що ним програмовано усунення поділу влади), спонукає нас звернути особливу увагу як до вихідного пункту на літературну маску вождя.

Отже, придивимося пильніше до найзнаменитішого псевдоніму ХХ століття. Коли він, лише один з півтора сотень, здійснив подібну кар'єру, цьому має бути пояснення. Його ми знаходимо у версії запозичення майбутнім вождем зі статті «Ленінське пророцтво», вміщеній у томі Брокгауза-Ефрона і присвяченій підробленому документу середньовічної доби, де віщується загибель роду Гогенцолернів (до якого належали й Романови). Сказане, між іншим, пояснює появу його

спершу в закордонній публікації, латиницею: *H.Lenin* (Hermann von Lenin – монах XIII століття, якому приписували згадане пророцтво).

Отже, якщо лідер руху з нечаєвською «закваскою» кодує свої творчі імпульси у векторі тотальної деструкції, чи ж не зумовлює кумулятивний ефект цього перформенсу, *силою дії літературної маски* (адже людина – стиль), зібрання під прапори носіїв спорідненої стихії ресентименту люмпену, в майбутньому «колективного Хазяїна»?

Ще й тут, можливо, не випадало б говорити про фатальний хід подій з вибором між «великими потрясіннями і великою Росією»: різночинна молодь після скасування кріпацтва йшла у Революцію, як і Церкву, що засвідчують російська класична література та релігійний ренесанс «срібної доби».

Чому ж у нашому випадку вектор, заданий «ленінським пророцтвом», виявився не підлеглим змінам впродовж тривання радянського експерименту? Ми вбачаємо відповідь на це питання у феноменологічних підвалинах радикальності первинного імпульсу нетерпимості. Звернемося до епізоду «Біографічної хроніки», де розповідається про розрив п'ятнадцятирічного майбутнього вождя з релігією. «Приводом до цього послужила розмова батька з одним із вчителів про те, що діти погано відвідують церкву. «Гість, – як пізніше згадувала Н. Крупська, – дивлячись на Володимира Ілліча, сказав: «Сікти, сікти треба!». Обурений Ілліч вирішив порвати з релігією, порвати остаточно; вибігши на двір, він зірвав з шиї хреста, якого носив іще, і кинув його на землю» [1].

Зрозуміло, протягом часу, який залишався до революційних вибухів, було достатньо можливостей переглянути ставлення до релігії й Церкви (певним

чином укоріненої в історії вітчизни, яка має також свою *правду* (що, між іншим, припускає і Маркс). Коли цього не було зроблено (зважимо, що й священницький стан, як вказував зокрема Достоевський, захоплений бродінням, посувався до революції), то відторгнення, і то тотальне, постає безумовно щирим. Але на практиці воно призвело до того самого поєднання у фігурі нового очільника режиму релігійного й політичного, що його поділ лежить біля витоків людської цивілізації. Чи ж не тому, що згаданий вище розрив з релігією підлітка-юнака вилився з образи, що зачепила струну не загальнолюдського, але *барського* (з приреченістю на цикл пана-раба)? Маркс з інструментарієм відкритої ним теорії ідеології як перетвореної форми свідомості, і подібно російська класична література (одним з перших досягнень тут став грибоедовський шедевр) надають апарат для аналізу актором своїх установок. «Минуй нас пуце всех печалей и барский

гнев, и барская любовь»: очевидно, ніхто з нас не хоча стати об'єктом подібного ставлення. *Але чи не є ми самі носіями подібного ставлення щодо іншого: людини, країни і т.д.?* Прочитавши третій том Марксового «Капіталу», де пропонується картина широкої ініціативи «цивілізованих кооператорів», вождь більшовиків пише: «ми прийшли до переміни всієї нашої точки зору на соціалізм». Але чи ж перед нами тут не те саме монарше «ми»? Команда «співвождів» переграла провідника (лист був зачитаний *по делегаціях*; спільнота з'їзду не стала суб'єктом вироблення єдиної позиції), по суті, «колективний бланкіст Ленін/Нечаєв», який творився двадцятирічним перформенсом, інстинктивно взяв у заручники свого творця з чолом Сократа.

Література

1. Биографическая хроника Ленина. URL: <https://leninism.su/biograficheskie-xroniki-lenina/100-tom-11/3690-1870-1886-gody-zhizni.html>

2. Бонч-Бруевич В. Ленин о художественной литературе. 30 дней. 1934. №1.

3. Людяність у нелюдяний час. Львів: Часопис, 2013.

4. Майдан і Церква. Київ: Самміт-Книга, 2015.

5. Майдан. Свідчення. Київ. 2013–2014 роки. Київ: Дух і Літера. 2016.

6. Щербенко Е.В. Пригадуваний ресурс. Момент відповідальності в українському політичному дискурсі перехідної доби. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019.

Розділ II

Політичні інститути та процеси на сучасному етапі суспільного розвитку

Бевз Т. А.

*доктор історичних наук, професор,
головний науковий співробітник
Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*

ПОЛІТИЧНА ПОВЕДІНКА РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ

СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ (1999–2005 РР.)

У статті розглядається політична поведінка регіональної еліти Сумщини у період 1999–2005. На основі аналізу конкретних випадків проаналізовано політичну поведінку регіональних еліт. Інтереси, ресурси, цілі і дії – це блоки, які дозволили дослідити причини і можливості кроків, які використовувала регіональна політична еліта Сумщини.

Ключові слова: *політична поведінка, регіональна еліта, Сумщина, 1999–2005 рр., В. Щербань.*

The article is examined the political behavior of the regional elite of Sumy region in the period 1999-2005. Based on the analysis of specific cases, the political behavior of regional elites is analyzed. Interests, resources, goals and actions are the blocks that allowed to explore the reasons and possibilities of steps used by the regional political elite of Sumy region.

Key words: political behavior, regional elite, Sumy

region, 1999–2005, V. Shcherban.

Політичну поведінку можна досліджувати як певний комплекс взаємозумовлених чинників (детермінант) і реакцій. Вивчення конкретних випадків дозволяє з'ясувати, з чого складається суспільно-політична і економічна ситуація в регіоні, які сили мають найбільший вплив на політичний і економічний процес, як провідні актори регіонального рівня взаємодіють один з одним і які форми поведінки використовують. Проаналізуємо політичну поведінку регіональної еліти Сумщини у період керівництва областю екс-голови обласної державної адміністрації Донецької області, народного депутата України, лідера Ліберальної партії України – В. Щербаня, який двічі очолював Сумську обласну державну адміністрацію (1999–2002; 2002–2005).

Новий очільник області запровадив новий стиль керівництва та нові стосунки як у відносинах

з підлеглими, так і партнерами. Зайнявши посаду голови Сумської обласної державної адміністрації, В. Щербань відразу почав змінювати кадри (у відставку було відправлено трьох колишніх заступників голови облдержадміністрації) [5] та призначати на ключові посади в області нових людей (переважно з Донецька). Змінилися не лише керівники структурних підрозділів обласної державної адміністрації, а й очільник області змінив перших керівників у всіх силових структурах, після чого публічно заявив, що всіх тих керівників, які не захочуть прийняти стиль його керівництва, він «задушить в обіймах» [1]. Розпочалася масштабна зміна влади у містах та районах області. Була здійснена майже повна заміна районного керівництва, а також міських голів найбільших міст області: Конотопа, Шостки, Лебедина. Показова історія сталася з міським головою Сум О. Андроновим. Спочатку В. Щербань підтримав його

опонента на виборах. Однак сумчани проголосували за свого міського голову. Тоді на нього стали тиснути. Справа дійшла до затримання одного із заступників міського голови, і О. Андронов пішов у відставку, діставши посаду заступника голови ОДА як втішний приз. Невдовзі були проведені вибори, на які В. Щербань виставив свого помічника В. Омельченка, представника «донецької команди», колишнього офіцера КДБ. Перед самим голосуванням рішенням суду з виборів був знятий найрейтинговіший кандидат сумчанин М. Клочко. У результаті В. Щербань отримав у Сумах свого міського голову [9]. В інших великих містах області ситуація була схожою.

Показовою була поведінка й найближчого оточення В. Щербаня, його опонентів і конкурентів. Зокрема, перший заступник голови ОДА М. Соколов, сумчанин, працював ще при колишньому голові ОДА А. Єпіфанову, став показово відданим

В. Щербаню. Керуючий справами обласної державної адміністрації В. Толбатов, був одним з керівників обкому Комуністичної партії України, але після переходу в команду В. Щербаня був виключений та зразу ж очолив обласну організацію Ліберальної партії України. Заступник голови ОДА О. Бережний прийшов у команду В. Щербаня з Харкова, інший заступник Л. Латишева була знайома з В. Щербанем ще з комсомольських часів [3]. Однією з ключових фігур у команді В. Щербаня був Б. Родельс, донеччанин, бізнесмен, директор ДП «Сумистандартметрологія» та «Сумипродіндустрія», депутат сумської міської ради і активіст єврейської громади Сум. Вихідцем з Донецька був начальник обласного УВС М. Плеханов, який приїхав до Сум після призначення В. Щербаня. З приходом М. Плеханова більшість посад у керівництві міліції зайняли вихідці з Донбасу [3]. Прокурором області влітку 2004 р.

було призначено С. Молицького, уродженця Тернопільщини, який чотирнадцять років працював в Донецьку. Хоча голови міст висловлювали В. Щербаню свою лояльність, однак цього було замало, він прагнув повсюди розставити перевірені донецькі кадри. Отже, за короткий час В. Щербань замінив всіх колишніх керівників на ключових постах в області, позбавивши тим самим А. Єпіфанова реального впливу на регіональну владу. Керуючи областю близько восьми років, А. Єпіфанов жодного разу не стикався з подібною ситуацією [1].

У взаємовідносинах очільників області, насамперед, голови ОДА та голови обласної ради були періоди як співпраці, так і конфліктів. Початком конфліктів стало протистояння між головою ОДА В. Щербанем та головою обласної ради А. Єпіфановим [13] на ґрунті кадрових змін. Конфлікт, який був винесений на широкий

загал проявився напередодні свята Пасхи, коли в пресі з'явилися вітання від обласної влади. Жителі області були здивовані тим, що кожен з керівників області вітав сумчан лише від себе. Журналісти обласних газет відзначали, що до цього представники різних гілок влади (А. Єпіфанов і М. Берфман) вітали жителів області разом [13]. Ступінь взаємної неприязні між А. Єпіфановим і В. Щербанем була досить велика.

Різнилася поведінка В. Щербаня у відносинах з народними депутатами України від Сумської області. З народним депутатом України Є. Лапіним (Партія регіонів) зберігав взаєморозуміння. З Г. Дашутіним (Політична партія «Трудова Україна») відносини були робочі. Найбільш одіозним сумським політиком після голови ОДА був народний депутат України (СДПУ (о)) О. Царенко, з яким В. Щербань знайшов спільну мову. Понад те, після відставки міського голови Сум О. Андронova

О. Царенко взимку 2003 р. упродовж місяця виконував обов'язки міського голови [3].

Перший виступ В. Щербаня на нараді з заступниками приголомшив усіх: «Я навчу вас заробляти гроші» [7], тобто представник обласної влади прийшов заробляти гроші, а не забезпечувати життєдіяльність регіону. Ця тенденція була характерна для усієї країни, адже, як зазначали, «з 1999 року, коли почався другий термін Кучми, Україна стала повністю країною, яка «заробляє», чиновники все стали більше заробляти» [7].

Створивши власну команду та здобувши всю владу на Сумщині, В. Щербань взявся за масштабний перерозподіл власності в регіоні. Якщо раніше досить було «відстібати» певний відсоток, то з його приходом почалося масове захоплення контрольних пакетів підприємств. Головною ціллю став середній бізнес, здебільшого підприємства продовольчої та переробної галузі. М'ясокомбінати,

молочні та сирні заводи, хлібокомбінати були найбільш ласими шматками. Здебільшого ці об'єкти контролювали їхні керівники, які під час приватизації змогли отримати контрольні пакети й стати фактичними власниками. Тепер же їм доводилося тієї власності позбуватися. Дії нової влади при цьому були однаковими: підконтрольні очільникові області силові та контролюючі органи починали атаку на підприємство, фактично паралізуючи його роботу [9]. Так чи інакше буквально за кілька років значна частина середнього бізнесу Сумщини змінила своїх власників, опинившись під контролем структур, близьких до голови облдержадміністрації. Лише в поодиноких випадках бізнесменам вдавалося встояти й зберегти свої активи.

Новий голова ОДА став займатися збиранням заводів переробної галузі. Під його контролем виявилися Сумський, Охтирський та Конотопський

м'ясокомбінати, Роменський молочний комбінат, Білопільський сирзавод, Охтирський хлібокомбінат, Сумська кондитерська фабрика, Сумській ЛГЗ (ТМ «Горобина») і низка дрібніших підприємств. Координував їхню роботу ТОВ «Прогрес-інвест». У різний час були спроби взяти під контроль Сумський молзавод, Сумський хлібокомбінат і Шостинський молкомбінат (ТМ «Білі береги»), однак підприємствам вдалося встояти, не дивлячись на пресинг з боку влади: молочні підприємства позбавляють сировини, змушуючи селян здавати молоко лише на «правильні» молочарні, а Сумський хлібокомбінат витісняли з ринку за рахунок масового завезення хліба з Охтирки і Степанівки. Навесні 2004 р. ТОВ «Сумиагроцукор», яке пов'язувалися з В. Щербанем купило шість діючих цукрових заводів Сумщини у «Інтерпайпу», власником якого був В. Пінчук [3]. Пояснюючи поведінку В. Щербаня та його команди голова

Сумської обласної ради *В. Шапошнік (2006–2009)* зазначав, що «новий керівник ОДА і його команда насаджують в області «нову» – цинічну мораль. Будь-яке перспективне, рентабельне виробництво щохвилини могло змінити власника і відійти під повний контроль оточення пана Щербаня. Керівнику підприємства, яким «зацікавилися», спочатку пропонували віддати бізнес «по-доброму», а незговірливих чекали позапланові перевірки, погрози та адміністративний тиск, аж до позбавлення волі» [4].

Підтвердженням таких дій ставали кримінальні справи за статтею «зловживання службовим становищем». Зокрема, у грудні 1999 р. В. Омельченко, який працював на посаді помічника голови Сумської облдержадміністрації під погрозами побиття вимагав у двох громадян передати акції ВАТ «Сумський хлібокомбінат», що належав їм на праві власності; у грудні 2000 р. під

примусом вимагав передачі акцій у власника ВАТ «Глухівський хлібокомбінат» [14]. За даними слідства упродовж 2000–2003 рр. В. Омельченко, за попередньою змовою зі службовими особами Сумської міської ради та ЗАТ СК «Страховий капітал», фактично вкрали міську комунальну власність по вул. Соборній, 32, 34 та по вул. Козацький Вал.1 [14]. Суд визнав винним В. Омельченка у «вимаганні» (стаття 189 частина 2 Кримінального кодексу) і засудив до трьох років позбавлення волі з випробним терміном 1 рік [15]. 12 січня 2005 р. депутати Сумської міської ради проголосували за відставку міського голови Сум В. Омельченка. Відставка мотивувалася «неналежним виконанням В. Омельченком своїх службових обов'язків і незабезпеченням виконання вимог Конституції України в частині забезпечення прав і свобод громадян і виборчого законодавства» [8]. Кримінальну справу було порушено й проти В.

Щербаня, якого звинувачували у зловживанні службовим становищем, перевищенні службових повноважень, здирництві та шахрайстві. Згодом Генпрокуратура закрила кримінальну справу проти В. Щербаня, оскільки не знайшла в його діях злочину.

Зовсім іншими були взаємовідносини В. Щербаня у стосунках з представниками великого бізнесу, оскільки велика промисловість (СНВО ім. Фрунзе, «Сумхімпром», НГВУ «Охтирканафтогаз» та інші) була вже «поділена». Найбільше підприємство Сум – НВО ім. Фрунзе – належало російському олігархові К. Григоришину, який тоді товаришував із лідерами СДПУ(о), що гарантувало йому надійний захист. Державою у державі була й «Укрнафта», яка добувала на Сумщині більш як половину нафти й велику частину газу. Її вже контролював І. Коломойський, тому В. Щербань завбачливо не намагався атакувати ці активи. Таким

чином, пояснюючи поведінку еліт, насамперед, очільника області, може стверджувати, що він намагався максимізувати свій рівень впливу, який визначався обсягом і ціною ресурсів.

Нестандартні методи, застосовував очільник області В. Щербань у передвиборчій президентській кампанії 1999 р. Неважливо які теми не виносилися на наради з керівниками районних державних адміністрацій, закінчувалися вони, як правило, розмовами про прийдешні президентські вибори. Поговоривши з ними про жнива, будівництво житла, забезпечення паливно-мастильними матеріалами, В. Щербань за звичкою торкався основного для нього на той час питання. У притаманному для себе стилі голова обласної державної адміністрації дохідливо пояснював, яку позицію вони повинні зайняти під час підготовки до виборів глави держави [17]. Дослівно це звучало так: «Раніше ідеологію серед населення

розповсюджували через повішання, розстріли, колективізацію. Сьогодні нема цього... Не ризикуйте сьогодні, не підставляйте свої голови, щоб ми вам їх не відрубали 1 листопада. Відрубаємо ж не тільки голови, відрубаємо вашу чоловічу гідність. Невже сьогодні ви доїдаєте останню крихту хліба? Якщо ви не хочете підтримувати існуючого Президента, скажіть відверто, тоді ми з вами будемо говорити, як з партнерами. Зрозумійте, Мороз не прийде без Симоненка, Симоненко буде головою Верховної Ради, тому ті закони, які є, будуть ліквідувати і вводити планове господарство. Можливо ж, якщо немає ресурсів?.. І відстріляти ще когось потрібно. Ваших дітей, які заробляють гроші. Тільки хохол може на одні граблі тричі наступити» [17].

Зовсім іншою була риторика В. Щербаня для народу. Він зазначав, що керівництво регіону змінювало пріоритети: віднині кожен кіловат,

кожен літр, кожна тонна, кожен метр мають працювати на поліпшення життя мешканців Сумщини – пенсіонерів, лікарів, учителів, багатодітних... [5]. Облдержадміністрація взяла на себе зобов'язання кожні два–три місяці ставити на ноги бодай одне непрацююче в області підприємство [5]. Щоправда, не йшлося про те, що відновленні підприємства ставали власністю очільника області і працювали для його збагачення.

Прикметним явищем у поведінці представників регіональної політичної еліти було протистояння з центром. Це найяскравіше проявилось у поведінці голови ОДА В. Щербаня, який після призначення його вдруге головою Сумської ОДА у листопаді 2002 р. у розріз з положенням Конституції України, не залишив свою роботу народного депутата України. Після неодноразових нагадувань голова Верховної Ради України В. Литвин подав на В. Щербаня в

Апеляційний суд Києва. Однак бажаного результату ця дія не набула. В. Щербань не з'являвся до суду, не написав заяву про звільнення з посади голови Сумської обласної державної адміністрації, однак у той же час за чутками і персональними заявами, В. Щербань не збирався відмовлятися від посади голови Сумської ОДА, на якій він продовжував працювати [13]. Це ще раз свідчить про його рішучість і впевненість у собі, яка навіть могла дозволити йому виходити за рамки законності.

Ще одним яскравим прикладом протистояння у поведінці регіональної політичної еліти, з одного боку – з центром, а з іншого – з народом, стали події весни–літа 2004 р. У квітні 2004 р. Президент України Л. Кучма доручив Кабінету Міністрів України створити Сумський національний університет на базі Сумського національного аграрного університету, Сумського державного університету та Сумського державного

педагогічного університету ім. А. Макаренка [10]. 22 червня Міністерство освіти призначило виконуючим обов'язки ректора Сумського національного університету депутата Верховної Ради України, представника СДПУ (о) О. Царенка. З 28 червня сумські студенти, протестуючи проти об'єднання вузів, організували в Сумах наметове містечко.

Студентами та викладачами була написана ціла низка листів і звернень до компетентних у вирішенні цього питання органів і осіб, зокрема до Президента і Прем'єр-міністра України. Вимоги студентів і викладачів були підтримані низкою народних депутатів України, які подали відповідні депутатські запити про неприпустимість подібного об'єднання. Упродовж декількох місяців сумські студенти і викладачі використовували всі можливі «мирні» засоби в боротьбі за свої права. Після того, як всі їх звернення залишилися без задоволення,

група студентів прийняла рішення про мирні протести. Студентами було організовано декілька мирних протестів, під час яких, вони аргументували, чому вони проти об'єднання трьох сумських вузів. Тоді, за свідченнями учасників протесту, їм та їхнім батькам погрожували відрахуванням з ВНЗ і звільненнями з роботи: «Потім ми піддавалися репресіям; до наших батьків ходять додому, викликають їх до обладміністрації. Ми хочемо гарантії того, що з нами нічого не станеться. Ми ж лишемося на своїх бюджетних місцях» [16]. Незважаючи на це, студентами було прийнято рішення про організацію пішого протестного походу в місто Київ, для залучення уваги широкої громадськості до їхніх проблем. Про проведення такого походу організатори акції заздалегідь повідомили органи виконавчої влади Сумської області [11]. 1 серпня студенти вирушили пішим походом на Київ. Піший марш по полях

Сумщини та Полтавщини декількох десятків юнаків і дівчат ніяк не можна було прирівняти до проявів екстремізму, як це подавалося обласною владою та й «боротьба» велася за право – право громадян бути почутими [11].

5 серпня 2004 р. Роменський міськрайонний суд Сумської області іменем України прийняв рішення про фактичну заборону походу. При цьому це рішення суду входило у невідповідність з нормами міжнародного права і законами України. 6 серпня 2004 р., на кордоні Сумської та Полтавської областей, на групу протестуючих студентів напали і затримали співробітники органів внутрішніх справ (зокрема підрозділи спеціального призначення «Беркут»). Затримання проводилося з необґрунтованим застосуванням фізичного тиску, що призвело до травм різного роду, один із затриманих потрапив до лікарні з травмами середньої тяжкості, після побиття його

працівниками міліції [11]. Був також затриманий народний депутат України В. Кириленко (гарантована депутатська недоторканність), депутати міської ради міста Суми та журналісти.

Під впливом усіх цих подій Президент Л. Кучма скасував указ від 20 квітня 2004 р. про об'єднання трьох сумських вузів в єдиний Сумський національний університет. Указом Президента Кабінету Міністрів України було доручено привести свої рішення та забезпечити приведення рішень міністерств, інших центральних органів виконавчої влади у відповідність з цим указом. Прес-служба глави держави пояснювала, що Президент України «пішов на такий крок заради злагоди у суспільстві і для того, щоб окремі політики не спекулювали на студентській акції» та «своїм рішенням хоче не допустити подальшого нагнітання напруження в країні напередодні президентських виборів» [16]. Зауважимо, що

голова штабу кандидата в Президенти В. Януковича С. Тігіпко стверджував, що головна турбота народу – це «спокій влади». Якщо владу дратує студзагін, що бредє в чистому полі з державними прапорами і транспарантами, то спокій такої влади точно наснитись. На кладовищі такого добра – вдосталь [11]. Натомість, студенти зазначали, що «нас ще напокоїть те, що відмінено указ Президента, а розпорядження Кабінету міністрів – ні. І ми повинні усе це знати точно – те, що в наших університетах усе буде як раніше. І те, що винні у цій справі будуть покарані, що ситуація буде проаналізована. І крім того в поході було багато порушень – хоча вибачення вимагаємо» [16]. Застосований правоохоронними органами та владою силовий варіант не спрацював.

За кілька років свого перебування в області В. Щербань зміг побудувати потужну політичну та економічну вертикаль і вважав себе одноосібним її

господарем. Однак він не врахував того, що громадськість у регіоні була налаштована проти нього. Підприємці боялися втратити свій бізнес, чиновникам не подобалося засилля донецьких кадрів, простих громадян дратували виступи керівника Сумщини, який любив розповідати, що прийшов у дикий регіон і цивілізував його. В області поступово формувалася неорганізована, але досить потужна опозиція до В. Щербаня.

Поведінка очільника області викликала спротив не тільки серед регіональної еліти, а й серед населення регіону. Незважаючи, на протидію влади, в знак протесту проти «лібералізму» В. Щербаня 12 серпня 2004 р. мітингували близько 4 тисяч сумчан [2]. Однак, у відповідь на мітинги, що пройшли під гаслом «Геть Щербаня» 13 серпня 2004 р. влада організувала мітинг, який пройшов під гаслом «Ні екстремізму!», за участю працівників бюджетних організацій, а також тих

підприємств, керівництво яких підтримувало лінію обласної державної адміністрації та міської ради [18]. Власне, можемо констатувати, що влада у цій ситуації розглядала громадськість як специфічний вид ресурсів у розпорядженні еліт, а не як самостійних акторів. На мітинг зібрали 2,5 тисячі осіб. З великих підприємств міста людей централізовано привозили автобусами [2]. Також участь в мітингу взяли політичні партії Ліберальна партія України, Соціал-демократична партія України (об'єднана), Народно-демократична партія і Партія мусульман України, про що свідчили прапори і інша символіка цих політичних організацій, а також гасла, які закликали гнати з Сум екстремізм. Участь у мітингу взяли представники ОДА, міський голова, керівники деяких підприємств і організацій, які повинні були виступали перед учасниками [18]. Підсумком зборів стала резолюція, в якій, зокрема, йшлося, про те, що

«громадськість міста, представники трудових колективів, політичних партій не дадуть перетворити рідні Суми в криваве кубло місцевих збоченців і політичних націоналістів; вимагали від органів влади вжити рішучих заходів для забезпечення спокою і стабільності; закликаючи усіх жителів Сумщини дати рішучу відсіч «політичним спекуляціям і спробам дестабілізувати ситуацію напередодні виборів» [18]. Тобто застосовувалися, як формальні, так і неформальні правила гри, які як надавали певні можливості, так і накладали обмеження на дії регіональної політичної еліти.

Борючись зі своїм ганебним становищем, із безвихіддю, на багатотисячних мітингах в обласному центрі Сумщини люди обурювалися бездіяльністю влади знизу доверху і не раз ухвалювали рішення про недовіру голові облдержадміністрації В. Щербаню за складне

соціально-економічне становище більшості громадян Сумщини, за розвал народногосподарського комплексу області. Ці рішення надсилали Президентові України Л. Кучмі [12]. Однак, відповіді і дій від центральної влади не отримували.

Підсумовуючи зазначимо, що вивчення конкретних випадків, пов'язаних з поведінкою регіональної політичної еліти Сумщини, дозволило з'ясувати, як провідні актори регіонального рівня взаємодіяли з центром, один з одним, з населенням і які форми поведінки використовували. Політична поведінка визначалася не лише внутрішніми мотивами, але й властивостями політичної системи чи регіонального політичного режиму. У залежності від того, хто був на чолі держави, регіональна еліта діяла по-різному, зокрема, зберігаючи публічну лояльність, здійснювали кроки, які не співпадали з рішеннями центру. Мотивація досягнення блага для

регіону корелювалася з діями іншого мотиваційного стимулу регіональної політичної еліти – зберегти себе у владі.

Література

1. II тур виборів мэра в Сумах: профессор Епифанов против «БЮТовского» Лысенко. URL: <https://korupciya.com/ii-tur-vyborov-mera-v-sumax-professor-epifanov-protiv-byutovskogo-lysenko/>
2. В Сумах сгоняют людей на митинг в поддержку губернатора Щербаня. URL: <http://obkom.net.ua/read/2308.shtml>
3. Елисеев Ю. Кто есть кто в Сумах. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/print/32247>
4. Жмурков В. Критерій один – диктатура закону. URL: <http://www.golos.com.ua/article/214112>
5. Жмурков В. Треба міняти пріоритети. I кадри 18.01.2003. URL: <http://www.golos.com.ua/article/247399>
6. Ивченко В. Сумскую оппозицию контролирует «подпольный штаб» Януковича – совместно с Щербанем, милицией и молодыми «отморозками». URL: <http://obkom.net.ua/read/2431.shtml>
7. *Ивченко В., Николов Ю.* Анатолий бразды правления областью в свои руки. Что будет с родиной президента Ющенко после пятилетки им.

Щербаня. URL:
<http://www.okhtyrka.net/content/view/424/272/>

8. Івченко В., Ніколов Ю. Омельченко сняли с поста мэра Сум (дополнено). URL:
<http://www.dancor.sumy.ua/articles/politics/32490>

9. Івченко В. Сумщина: Схід і Захід одразу. URL:
<https://tyzhden.ua/Politics/150628>

10. Кучма отменил указ о создании Сумского национального университета! URL:
<http://obkom.net.ua/read/2207.shtml>

11. Нехлюдов Е. Лекция, прочитанная аудитории Украины студентами Сумбасса, или Островок свободы в «архипелаге КУЧМаг». URL:
<http://obkom.net.ua/read/2231.shtml>

12. Петренко В. Посилювати відповідальність влади. URL: <http://www.golos.com.ua/article/245220>

13. Политическая элита украинских регионов. Сумская область. Щербань Володимир Петрович. URL: <http://www.cspr.org.ua/ukrregions/data/89.html>

14. Степанов І. Свідки по справі экс-мера Омельченка заговорили. URL:
<http://tema.in.ua/article/1162.html>

15. Сумський районний суд засудив экс-мера Сум до трьох років позбавлення волі з випробним терміном 1 рік. URL:
<https://www.radiosvoboda.org/a/975263.html>

16. Сумські студенти стримано реагують на жест Кучми. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/a-49-a-2004-08-11-1-1-86865907/221507.html>

17. Ханін С. Відрубати голови і не тільки їх погрожував Володимир Щербань головам райрад. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/den-ukrayini/vidrubati-golovi>

18. Щербань устроил митинг в поддержку себя. Участники на него собирались принудительно. URL: <http://obkom.net.ua/read/2320.shtml>

УДК 328.132.7:342.413:342.537.91

Бойда А. В.

*студент 4 курсу факультету історії,
політології і міжнародних відносин
Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника*

ІНСТИТУТ ГЛАВИ ДЕРЖАВИ В ПРИБАЛТІЙСЬКИХ РЕСПУБЛІКАХ: ГЕНЕЗА ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ

Анотація: *У статті проаналізовано ключові тенденції виникнення інституту глави держави в прибалтійських республіках колишнього СРСР та висвітлено порівняльну характеристику його*

функціонування в Естонії, Латвії та Литві на сучасному етапі.

Ключові слова: *інститут глави держави, конституція, імпичмент, парламент, змішана республіка, парламентська республіка, президент, Естонія, Латвія, Литва.*

Інститут глави держави є невід’ємним атрибутом сучасних політичних систем. На пострадянському просторі він інституціювався в контексті проголошення незалежності колишніх республік СРСР, становлення регіональних політичних режимів відповідно до історичних особливостей їх розвитку та домінуючих типів політичної культури, національних особливостей функціонування політичних інститутів і процесів. У цьому сенсі серед пострадянських країн прибалтійський регіон вирізняється не лише найвищим рівнем демократизації держав та їх повноцінним членством в ЄС і НАТО, а й доволі

ефективними зразками функціонування президентури в межах парламентських та змішаних республіканських моделей.

Водночас варто зауважити, що інститут президентства в пострадянських республіках Балтії не створений вперше в 1992-1993 рр., а реставрований на основі досвіду його функціонування в 20-30-х рр. ХХ ст. Пост глави держави (президента) в Естонії було відновлено Конституцією, прийнятою на референдумі 28 червня 1992 р., у Литві впроваджено в систему владних органів через всенародний референдум 25 жовтня 1992 р., а в Латвії було повернуто в перші дні роботи 5-го скликання латвійської Саейми (парламенту) 5 липня 1993 р. Прикметно, що Латвія на той час була єдиною країною пострадянського простору, котра відновила в чинності свій Основний закон, затверджений ще у 1922 р.

Проводячи порівняльний аналіз генези

інституту глави держави в країнах Балтії, варто зазначити, що вони мають певні спільні та відмінні риси. Так зокрема в Латвії та Литві першими главами держави після отримання незалежності були колишні комуністичні очільники – секретар ЦК компартії Латвії з питань ідеології Анатолій Горбунов (1993) та перший секретар ЦК компартії Литви Альгірдас Бразаускас (1992-1998). Натомість в Естонії першим президентом став представник місцевої опозиційної еліти відомий письменник та драматург Леннарт Мері (1992-2001), а колишній заступник голови президії Верховної Ради СРСР та член Центральної ревізійної комісії КПРС Арнольд Рюйтель тільки з третьої спроби в 2001 р. на один термін зайняв президентський пост. Загалом це засвідчує про збереження кредиту довіри населення до колишніх комуністичних лідерів в Латвії та Литві та її відсутність Естонії в перші десятиліття відновлення їх незалежності.

Прикметно, що в прибалтійському регіоні гендерний аспект є важливим у становленні президентури. Як відомо першою жінкою-президентом на пострадянському просторі була очільниця Латвії Вайра Віке-Фрейберга (1999-2007 рр.). Відповідно в Литві та Естонії першими цю посаду зайняли Даля Грибаускайте (2009-2019 рр.) та нині чинний президент Естонії Керсті Кальюлайд (2016).

Відмінним є також порядок виборів президента, він корелюється із змішаною або парламентською формою правління. У Литві глава держави обирається громадянами Республіки загальним, прямим таємним голосуванням строком на 5 р., (ст. 78) [4], у Латвії - Сеймом абсолютною більшістю голосів (ст. 35). строком на 4 р. (до 1997 р. – на 3 р.). У Естонії обрання президента на п'ятирічний термін проходить шляхом голосування в парламенті або в спеціальній колегії вибірників (у

тому випадку, коли жодному з кандидатів не вдається в ході трьох турів набрати необхідної більшості в дві третини від конституційного складу Рійгікогу).

Серед численних конституційних вимог щодо кандидатів на посаду президента звернемо увагу на те, що в Естонії та Литві обиратися можуть лише громадяни за народженням, в той час як Основний закон Латвії не забороняє натуралізованим громадянам висувати свою кандидатуру. Конституціями держав регіону встановлено віковий ценз в 40 років, а в Литві – ще й п'ятирічний ценз осілості для осіб, які претендують на пост президента [6, с. 22].

Характеризуючи статус президента в країнах Балтії, слід зазначити, що президент згідно конституцій є главою держави (глава VI Конституції Литви, глава III -Латвії, розділ V Конституції Естонії).

Разом з тим повноваження глав держав, з огляду на тип республіканської моделі, є різними. Конституційні повноваження президента Литви прописані в ст. 77-90. Зокрема, в ст. 84 визначається 24 пункти владних щодо повноважень глави держави (вирішує найважливіші питання зовнішньої політики і спільно з урядом здійснює зовнішню політику; підписує міжнародні договори Литовської Республіки та вносить їх до Сейму для ратифікації; зі схвалення Сейму призначає Прем'єр-міністра, доручає йому формування уряду і затверджує його склад; зі схвалення Сейму звільняє Прем'єр-міністра; призначає і звільняє командувача військами і керівника Служби безпеки) [4, ст. 84].

Повноваження глави держави в Конституції Естонії визначаються главою V в ст. 77-85. У ст. 78 прописано 20 його основних повноважень (представляє Естонську республіку на міжнародному рівні, піднімає питання про зміни

конституції, вносить до Державних Зборів пропозиції щодо введення воєнного стану, оголошення мобілізації та демобілізації і в порядку помилування звільняє засуджених на їх прохання від відбування покарання або пом'якшує покарання) [3, ст. 78].

Повноваження президента Латвії прописані в Конституції Латвійської Республіки (Сатверсме) в главі III в ст. 35-54. Переважна більшість повноважень глави держави ідентична вище наведеним моделям в її сусідів, однак є певні відмінності. Зокрема згідно ст. 45 він володіє правом помилувань злочинців, у відношенні до яких суддівський вирок вступив у законну силу, але об'єм і порядок використання цього права визначає особливий закон. Остаточо надає амністію лише латвійський парламент [8].

У сфері законодавчої влади слід зазначити повноваження прибалтійських президентів щодо

призначення чергових та позачергових виборів до національних парламентів, право відкладального вето на законопроекти, розглянуті парламентами, право на скликання позачергових сесій парламенту та його розпуск. Зазначимо, що умови розпуску парламенту суворо обмежені і стосуються в основному відмови у вотумі довіри або висловлення вотуму недовіри уряду. У ст. 119 Конституції Естонії закріплено право президента на розпуск Державних Зборів у разі, якщо після двох місяців з початку року державний бюджет не затверджений парламентом [2, с. 737]. Конституцією Латвії визначено, що у випадку, якщо глава держави виступає з ініціативною розпуску Саейми, урядом створюються умови для проведення національного референдуму. У випадку успішного народного голосування, не пізніше двох місяців з моменту розпуску латвійського парламенту, повинні бути призначені позачергові

вибори [8].

Конституції прибалтійських держав регулюють умови припинення повноважень президентів. Зокрема у ст. 74 Основного Закону Литви передбачена як можливість добровільної відмови глави держави від посади так і усунення його в порядку імпічменту через грубе порушення Конституції, присяги або вчинення злочину. Прикметно, що у межах колишнього СРСР питання про імпічмент глави держави вперше було порушене саме у Литві. У цій пострадянській країні 6 квітня 2004 р. за цією процедурою (з формулюванням «за порушення Конституції Литовської Республіки і президентської присяги») парламентом було відправлено у відставку президента Роландаса Паксаса. Через це йому було відмовлено у можливості кандидувати на посаду президента країни під час наступних дострокових виборах [1, с. 27]. Завдяки рішенням ЄСПЛ від 2011

р. та рішенню Комітету ООН з прав людини, котрий углядів у забороні Р. Паксасу балотуватися порушення права колишнього президента на участь у публічному житті, перший пострадянський імпичмент був визнаний незаконним. Не дивлячись на це, Р. Паксас після парламентської кампанії в Литві 9 жовтня 2016 р. залишив посаду голови партії «Порядок і справедливість», а у 2018 р. остаточно завершив свою політичну діяльність [7].

На відміну від Литви у Латві, питання імпичменту скорше носить роль змагального процесу між президентом та сеймом. Зокрема, ст. 51 Конституції Латвії передбачає, що за пропозицією не менше половини всіх членів парламенту та на засіданні з даного приводу уже більшістю голосів (не менше двох третин) приймається рішення про зміщення глави держави [8, ст. 48-51]. Питання щодо припинення повноважень глави держави в Естонії

врегулюється в ст. 82-83 і 85. У ст. 85 наголошується на тому, що президент може бути притягнутий до кримінальної відповідальності тільки за пропозицією канцлера юстиції за згодою більшості членів парламенту [3, ст. 77-85]. Тобто в порівнянні з Литвою та Латвією, Естонія має спеціального арбітра щодо питань імпідменту.

У сфері судової влади повноваження глав держав країн Балтії є теж різними. Так, президент Литви вносить до Сейму пропозиції про призначення голови і суддів Верховного Суду, призначає третину суддів Конституційного Суду, голови і суддів Апеляційного суду, інших суддів. Президент Естонії вносить пропозиції про призначення суддів до Державних Зборів, дає згоду на притягнення суддів до кримінальної відповідальності. Президент Латвії, навпаки, не бере участі у формуванні суддівського корпусу. За всіма главами держав регіону закріплено

традиційно право помилування ув'язнених.

У сфері зовнішньої політики, оборони і безпеки повноваження президентів прибалтійських республік є типовими для більшості глави пострадянських республік [10, с. 126]. Разом з тим, президенти Естонії і Латвії мають значно більший вплив на систему органів державної влади у порівнянні з аналогічними європейськими парламентськими моделями [5, с. 209-210].

Отже, з огляду на об'єктивні та суб'єктивні передумови найшвидше демократичний транзит вищої виконавчої влади на пострадянському просторі відбувся саме у країнах Балтії. У зв'язку з цим інститут президентства Естонії, Латвії і Литви попри окремі особливості притаманні молодим демократіям загалом відповідає сучасним цивілізаційним викликам. На його специфіку вплинула переважаюча, як правило, парламентська (Естонія, Латвія) або змішана (Литва) різновидність

республіканської форми державного правління. Притаманний для прибалтійського президентства гендерний аспект також засвідчує його відповідність сучасним актуальним демократичним тенденціям функціонування політичних інститутів.

Література

1. Бойда А. В. Процедури імпічменту та екстрадиції глав держав на пострадянському просторі. *Соціально-гуманітарні дослідження та інноваційна освітня діяльність. Матеріали II Міжнародної наукової конференції. 26-27 червня 2020 р. м. Дніпро*. Наук. ред. О.Ю.Висоцький. Дніпро: СПД «Охотнік», 2020. С. 27-29.
2. Конституции государств Европы: в 3 т. Т. 3 / под общ. ред. и со вступительной статьей директора Ин-та законодательства и сравнительного правоведения при

Правительстве Российской Федерации
Л.А. Окунькова. М.: НОРМА, 2001. 792 с.

3. Конституция (Основной Закон)
Эстонской Республики от 13.08.2015 г.
URL:

[https://www.juristaitab.ee/ru/zakonodatelstvo/
konstituciya-osnovnoy-zakon-estonskoy-
respubliki](https://www.juristaitab.ee/ru/zakonodatelstvo/konstituciya-osnovnoy-zakon-estonskoy-respubliki) (дата звернення: 22.05.2021).

4. Конституція Литовської Республіки
(Прийнята громадянами Литовської
Республіки на референдумі 25 жовтня 1992
р.). URL:

[https://e-
seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.275
374?jfwid=-wd7z8ivg5](https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.275374?jfwid=-wd7z8ivg5) (дата звернення:
22.05.2021).

5. Москалюк М.Ф. Інститут президенства
пострадянських країн: особливості
становлення та функціонування. *Інститут
Президента України в системі державної*

влади України. Матеріали наукової конференції. Київ. 2014. с. 209-214.

6. Пересада, О. М. Особливості реформування вищих органів влади в державах Балтії. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України, (5). 2012. С. 21-25.*
7. Р. Паксас уходит с поста председателя партии «Порядок и справедливость». URL: <http://www.kurier.lt/r-paksas-uxodit-s-posta-predsdatelya-partii-poryadok-i-spravedlivost/> (дата звернення: 22.05.2021).
8. Сатверсме (Конституция) Латвийской Республики (ред. от 08.07.2014) URL: <https://www.president.lv/ru/latviiskaya-respublika/konstituciya-latvii#gsc.tab=0> (дата звернення: 22.05.2021).
9. Список глав Эстонского государства начиная с 1918 года и правовые основы их

деятельности.

URL:

<https://www.president.ee/ru/republic-of-estonia/heads-of-state/index.html>

(дата

звернення: 22.05.2021).

10. Ханько, Д. Н. Сравнительный анализ конституционно-правового статуса главы государства в прибалтийских республиках. *Тезисы докладов межвузовской научной конференции молодых ученых (23 апр. 2009 г., Минск)*. Минск: ГИУСТ БГУ, 2009. С. 125 – 127.

УДК 123

Вуйко А. В.

Аспірантка кафедри політології та державного управління
Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича

МЕДІЙНИЙ ПРОСТІР ЯК ЧИННИК ПРОЄВПРОПЕЙСЬКОГО ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО ВИБОРУ

Медіапростір є важливим майданчиком для

обміну інформацією, а надто для вибудовування ефективної електоральної комунікації, як під час виборів, так і в міжвиборчий період. Загалом, у світовій політичній науці склалося кілька підходів до розуміння можливостей впливу ЗМІ на електоральну участь. Прихильники одного з них, а це У. Ліппман, Р. Кіндер, Б. Коен, М. Маккобс, Д. Шо та Ш. Янгар, вважають, що ЗМІ мають вирішальний вплив на формування політичних орієнтацій виборців, відповідно й на електоральний вибір.

На сьогодні помітний вплив онлайн-ЗМІ та соціальних мереж, зокрема з Facebook, Twitter тощо, громадяни подекуди отримують інформацію оперативніше. Щоб інформувати суспільство або ж надати потрібний меседж, політики оприлюднюють їх через соціальні мережі. Таким чином, за встановленого прямого контакту з громадянами інформація через інформаційний майданчик

соціальної мережі в мить потрапляє в оновленні кожному з користувачів. Журналістика в цьому плані подекуди може бути не такою оперативною, проте має перевагу в більш розширеному та аналітичному висвітленні інформації.

Можемо наголосити на тому, що навіть при наявності таргетованої реклами, яку в соціальних мережах налаштовують для більшого охоплення серед аудиторії – громадянин все ж може обрати той інформаційний продукт, який йому імпонує, на противагу телебаченню, де глядач такого широкого вибору не має, зрештою може лише перемкнути канал. Тобто шляхом вільного вибору інформаційного продукту, який громадяни можуть споживати, монополія традиційних медіа для просування потрібних меседжів значно зменшується. Відтак, свобода слова та свобода вибору, які є частиною європейських цінностей, українцями сприймаються позитивно, а це хоч і

невеликий, але крок до європейської ідентичності. Також не варто забувати про значення традиційних медіа, таких як телебачення, друковане видання або ж радіо. Вони також мають свою цільову аудиторію, яку не варто недооцінювати, а надто під час виборчої або ж інформаційної кампанії.

Нові умови функціонування медіа-простору утворили й нові форми комунікації з виборцями, зокрема формат політичних ток-шоу на прикладі «Свободи слова». З одного боку, з'явилася можливість публічного обговорення нагальних проблем та висловлення альтернативних точок зору. Однак, українські політики некоректно послуговувалися цими можливостями у силу недостатньо розвинутої культури ведення публічних дебатів. І, замість обговорення нагальних соціальних, економічних проблем тощо, політичні ток-шоу перетворилися у місце з'ясування стосунків та політичний піар. Як результат,

електоральна ефективність таких ток-шоу знизилась. Тим не менше, українські політики досі прагнуть брати участь у таких проектах, не продукуючи при цьому нових меседжів.

Якщо говорити про перебіг останніх президентських виборів в Україні 2019 року, то вплив ЗМІ на електоральну участь досі суттєвий, проте його сила залежить від багатьох чинників: як від вміння самих політиків та політичних консультантів вибудовувати ефективну медіа-стратегію, так і тактику у сучасних конкурентних умовах. Твердження про безмежні можливості впливу на виборців за допомогою ЗМІ сьогодні все більше розвіюється, і політичні діячі змушені бути більш інформаційно грамотними та шукати нові форми і технології комунікації з виборцями. Такими під час останніх президентських виборів, одним з них стала мережа Facebook, де кандидати в Президенти намагалися налагодити пряму

комунікацію зі своїми виборцями. Беручи за приклад кандидатів, які в другому турі мали змогу боротися за президентське крісло, виборцям запам'яталися їхні своєрідні «фейсбучні перегони». За даними звіту громадянської мережі ОПОРА було проаналізовано інформаційно-агітаційний виборчий процес кандидатів на посаду Президента України 2019 р., Володимира Зеленського та Петра Порошенка [1]. Отже, сумарно на 24 сторінках, що цілеспрямовано займалися агітацією за одного з двох кандидатів на посаду Президента України, були підписані близько 7855950 підписників. За час виборчої кампанії, опубліковано 13932 пости на підтримку В. Зеленського та П. Порошенка. Крім цих сторінок, агітаційні матеріали у Facebook розміщували в себе десятки інших, серед яких, зокрема особисті блоги лідерів думок та ЗМІ.

У мережі ОПОРА також зазначають, що з кожною виборчою кампанією роль соціальних

мереж в агітації лише зростатиме і тому вкрай необхідно законодавчо регламентувати цей вид агітації, щоб уникнути багатьох порушень виборчого законодавства та позитивно вплине на демократичність виборів.

У свою чергу, співзасновниця StopFake О. Юркова на прес-конференції в Укрінформі щодо підсумків моніторингу висвітлення в медіа президентських перегонів в Україні, висловила свою думку, зокрема: «...соцмережі стали новим викликом під час виборчої кампанії. Вони справляли активний вплив на її перебіг, роблячи при цьому акцент на шоу-складову перегонів, за якою губилася змістовна частина. Саме такий контент користувався популярністю в аудиторії сторінок медіа у Facebook», – сказала О. Юркова [2].

Бачимо, що медіапростір наразі став більш доступним для електорату, відтак громадяни вільні

у виборі того, який інформаційний продукт можуть споживати та яким інформаційним каналам довіряти. Проте зміст новин наразі знаходиться у законодавчо нерегульованій площині, яке породжує нові інформаційні небезпеки.

Література

1. Звіт громадянської мережі ОПОРА: Facebook-кампанії на підтримку лідерів президентських перегонів у 2019 році. URL: <https://www.oporaua.org/article/vybory/vybory-prezydenta/vybory-prezydenta-2019/19624-facebook-kampaniyi-na-pidtrimku-lideriv-prezidentskikh-peregoniv-u-2019-rotsi>

2. Загальні підсумки медіамоніторингу. Президентська виборча кампанія в українських медіа. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/2700365-prezidentska-viborca-kampania-v-ukrainskih-media-zagalni-pidsumki-mediamonitoringu.html>

Горбатюк М. В.

*кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
відділу соціально-політичної історії
Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*

ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ ВІННИЧЧИНИ

У статті на основі аналізу інтерв'ю і публічних промов представників регіональної політичної еліти Вінниччини виявлено, класифіковано і проаналізовано їх основні ціннісні орієнтири.

Ключові слова: регіональна політична еліта, політичні цінності, Вінниччина.

The article, based on the analysis of interviews and public speeches of the representatives of the regional political elite of Vinnytsia region, identifies, classifies and analyzes their main values.

Key words: regional political elite, political values, Vinnytsia region.

Під цінностями зазвичай розуміють

недоступні безпосередньому спостереженню, але здатні виявлятися у повсякденній практиці і спонтанному дискурсі «глибоко приховані загальні принципи, що лежать в основі мотивацій, установок і орієнтацій, що спрямовують ті чи інші людські дії» [5, с. 255]. Виходячи із позицій суб'єктивізму, цінності належать до психічних об'єктів, а їхніми джерелами є почуття (емотивізм), ставлення (прагматизм) та інтереси (утилітаризм). Цінності тут виступають як певні смисложиттєві орієнтири, які є результатом осягнення людиною соціальної реальності і спрямовують її існування в цій реальності. Розробник концептуального апарату соціологічної теорії цінностей К. Клакхон під цінностями розумів «стійкі в часі, узагальнені абстрактні стандарти, які визначають, що є правильним і що повинно бути властиво людям того чи того суспільства» [1, р. 192].

У сучасній західній політичній науці

усталеною є думка про те, що будь-яка цінність може бути кваліфікована як політична цінність, якщо вона є притаманною для політики як сфери людської діяльності [2]. На відміну від моральних і етичних цінностей, що базуються на внутрішніх переконаннях людини і тискові суспільної думки, політичні цінності існують, спираючись на низку політичних механізмів, і реалізуються за допомогою політичної влади [3]. На нашу думку, цінності регіональної політичної еліти найбільш чітко проявляються у політичних рішеннях, а факторами їх реалізації є нормативно-правові акти і акти з їх реалізації (плани, стратегії, договори тощо).

Політичними цінностями можуть бути різні соціальні явища, що є ідеалом та/або ціллю політичної діяльності людини, зокрема:

– справедливість, демократія, свобода, соціалізм, держава, батьківщина;

– рівність, справедливість, безпека, патріотизм, громадянський та політичний активізм або політична інертність, легітимність, політична відповідальність, етатизм, здатність народу до самоорганізації, правовий нігілізм, добробут, порядок, розвиток, законність (легальність), влада, мир;

– війна, революція, реформа, держава, федералізм, самоврядування та ін. [6, с. 118].

У сучасному українському суспільстві елітні групи є ключовими політичними акторами, від яких найбільшою мірою залежить соціально-політична та економічна ситуація у державі. Незважаючи на те, що прямої взаємозалежності між цінностями людини і ставленням до того чи іншого питання, а тим більше, певною поведінкою, немає, домінуючі цінності представників еліти відіграють важливу роль у прийнятті політичних рішень, і саме від них залежить наявність/відсутність змін у країні та

шлях, яким вона просувається.

Звісно, найкращим джерелом для виявлення цінностей та ідентичностей регіональної політичної еліти були б неформалізовані глибинні інтерв'ю. Втім, оскільки через низку причин (у першу чергу фінансового характеру) такого емпіричного матеріалу немає у наявності, своє дослідження ми побудували на основі даних, отриманих з інтерв'ю політиків, опублікованих у ЗМІ, їхніх виступів на публічних заходах, промов, виголошених на засіданнях представницьких та виконавчих органів влади, тощо. Загалом нами було проаналізовано більше 100 публікацій, у результаті чого виявлено низку цінностей, притаманних регіональній політичній еліті Вінниччини [4].

Ґрунтом для формування політичних цінностей є соціальні (моральні, етичні) цінності. На особистісному рівні регіональні політики Вінниччини декларували як ціннісні безпосередньо

для себе такі ознаки особистості, як: *прагнення до самореалізації; відповідальність; прямолінійність; чесність.*

Представники регіональної політичної еліти в інтерв'ю доволі часто озвучували важливість *традиційних цінностей*, зокрема *сім'ї*. При цьому увага акцентувалася на важливості для них спільного проведення часу під час новорічних та релігійних свят. Спілкування в сім'ї витрактовувалося певною цінністю, але не домінуючою. Принаймні для багатьох політиків ця цінність була менш значимою порівняно з професійною діяльністю чи самореалізацією. Думки щодо такої цінності, як *дружба* у середовищі представників регіональної еліти Вінниччини були доволі строкаті: від визнання важливості дружби у житті до заперечення можливості її існування у професійному середовищі політиків. Подекуди «простою людською друбною», що не пов'язана із

професійною діяльністю, пояснювалися «патрон-клієнтарні» зв'язки між «старими» і «молодими» політиками.

У питаннях професійних відносин ключовими цінностями, на яких наголошували представники регіональної політичної еліти, були *професійність, ефективність і чесність*. Також ціннісними для регіональних еліт були: *командна робота; стратегічне планування; «психологічна стійкість і моральні принципи»; здатність приймати самостійні рішення*. Водночас, у середовищі регіональних політиків визнавалося, що в існуючих умовах професіоналізм не завжди є головним критерієм для призначення на посади, а також критикувалися неформальні відносини у професійному середовищі та використання владних повноважень у власних інтересах.

Окремою цінністю для місцевої еліти є *належність до владної групи*. Виявлені

висловлювання політиків свідчать про те, що представники еліти являють собою монолітну структуру. Помітна відсутність жорсткої критика своїх політичних опонентів, навіть якщо вони у кризові періоди належали до ворожого табору (наприклад, «регіоналів»).

У своєму дискурсі представники регіональної політичної еліти постійно зверталися до *демократичних цінностей*, таких, зокрема, як: *свобода; рівність; відкритість, прозорість і публічність; суспільна користь; повага до особистості; забезпечення права місцевого населення на самоврядування; критичне ставлення до власної діяльності*. Важливе місце у риторичі політиків Вінниччини посідала відданість таким цінностям, як *верховенство права, орієнтація на кращі світові норми та створення єдиних правил гри для всіх без винятку політичних і економічних акторів*.

Разом з тим чітко фіксуються деякі суперечності у цінностях, декларованих представниками регіональної політичної еліти. Так, на противагу перерахованим вище демократичним цінностям, місцеві політики дуже часто наголошували на особливій турботі про населення регіону чи міста. Ця риторика, по-перше, часто межує з популізмом, а по-друге, формує у громадян патерналістське сприйняття людей, наділених владними повноваженнями, і, врешті-решт, шкодить зміцненню у суспільстві демократичних цінностей, базованих на індивідуалізмі. Аналогічною є ситуація із суперечливістю у антикорупційній риторичі. З одного боку, представники регіональної політичної еліти декларували розуміння необхідності протидії корупції, а з іншого – часом висловлювали майже інфантильні твердження про подолання корупції в регіоні чи виправдовували дрібну побутову

корупцію.

Нами також було виявлено, що представники політикуму Вінниччини у власному дискурсі були схильні наголошувати на важливості для них таких цінностей як *державницькі погляди і патріотизм* (про що доволі часто заявлялося із надмірним пафосом).

Однією із найбільш важливих цінностей для регіональної політичної еліти є *місцевий патріотизм*. Ця цінність декларувалася значно частіше і була більш вираженою, порівняно із державницькими поглядами та загальнодержавним патріотизмом. Політики та чиновники неодноразово говорили про свою відданість Вінниці чи/та Вінниччині, що відобразилось у низці заяв. Місцевий патріотизм для регіональної політичної еліти мав не лише суто символічне значення – він також забезпечував створення і структурування правлячих груп у середовищі еліти, поділ на

«своїх» і «чужих» та доступ до влади.

Поряд із «місцевим патріотизмом» значне місце у дискурсі представників політичної еліти області посідав *концепт «сильної громади»* як запоруки соціально-економічного розвитку регіону та благополуччя його мешканців.

Про цінності, що сповідує регіональна політична еліта Вінниччини, можемо судити і зі *ставлення її представників до здобуття владних повноважень* та аналізуючи *мотивацію входження у владу*. На нашу думку, основними мотивами входження у регіональну політичну еліту для політиків, громадських діячів, управлінців та бізнесменів обласного рівня є побудова політичної кар'єри, досягнення особистого успіху, підвищення соціального статусу і матеріального благополуччя, лобіювання інтересів бізнесу через органи публічної влади тощо. Втім, за результатами проведеного аналізу інтерв'ю представників

регіональної політичної еліти Вінниччини не було виявлено жодного випадку, коли б вони ставили особисті інтереси головним мотивом здобуття влади. На нашу думку, такий стан речей пояснюється формою спілкування з політиками, і, припускаємо, що під час неформалізованого інтерв'ю представники еліти були б більш відвертими, а отримані дані продемонстрували б наявність у них меркантильних інтересів. Водночас, в опублікованих у ЗМІ бесідах журналістів із політиками останні *мотивами свого входження у владу називали прагнення працювати на благо держави, регіону і суспільства і активно заперечували наявність особистого інтересу в перебуванні на посаді.*

Важливими для розуміння політичних цінностей регіональної еліти є *ставлення її представників до центральної влади та оцінка взаємодії між різними політичними акторами*

всередині регіону. Загалом у середовищі вінницького політикуму визнавалася відповідальність носіїв влади за ситуацію у державі. У багатьох випадках центральна влада сприймалася як перешкода для діяльності регіональної політичної еліти, що монополізує ресурси та обмежує можливості місцевого самоврядування. Виявлені також вислови у яких декларувалося, що для розвитку регіону місцеве самоврядування має більше значення порівняно з центральною владою.

Для регіональної політичної еліти Вінниччини характерним було визнання необхідності *компромісної взаємодії між ОДА, обласною і міською радами*. Таке переконання, очевидно, «народилося» в ході перманентних «воєн» між міським головою Д. Дворкісом та обласним керівництвом у 1992–2000 рр. і протистоянні між облрадою та ОДА у 2002–2004 рр. Представники політичної еліти доволі

часто вказували на важливість мирної взаємодії між ключовими владними інституціями регіону.

Попри артикулювання таких цінностей західної демократії, як законність, верховенство права, свобода, рівність, повага до громадянських свобод, визнання особливого значення громадянського суспільства, на регіональному рівні не всі інструменти місцевої демократії використовувалися достатньо ефективно. Також, доводиться констатувати, що місцева політична еліта негативно налаштована до забезпечення прав сексуальних меншин.

Підсумовуючи варто наголосити, що виразно позитивний образ регіональної політичної еліти Вінниччини вималювався у результаті обраного методу дослідження – аналізу інтерв'ю і публічних промов, у яких політики намагалися показати себе виключно у гарному світлі. Очевидно в усіх регіональних еліт є і темна сторона, яка слабко

проглядається через закритість самої еліти, та дозованість інформації, яка подається через контрольовані ЗМІ.

Література

1. Rokeach M. The Nature of Human Values. N.Y.: The Free Press, 1973. 438 p.

2. Sleat M. What is a Political Value? Political Philosophy and Fidelity to Reality. Social Philosophy and Policy. Volume 33. Issue 1–2. Fall 2016. P. 252–272.

URL:

<https://www.cambridge.org/core/journals/social-philosophy-and-policy/article/what-is-a-political-value-political-philosophy-and-fidelity-to-reality/463F25B4F382F7005E6724C595C0F49C>

3. Дьоміна О. С. Політичні цінності та їх сутність. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Серія 22. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/13727/1/Demin%D0%B0.pdf>

4. Кармазіна М., Бевз Т., Горбатюк М., Зорич О. Регіональні політичні еліти в Україні: особливості формування, цінності та ідентичності (кінець 1991–2019 рр.). Київ: ШІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2020. С. 152–201.

5. Рукавишников В., Халман Л., Эстер П.

Политические культуры и социальные изменения. Международные сравнения. Москва: СОВПАДЕНИЕ, 1998. 368 с.

6. Шилов В. Н. Политические ценности: специфика и функции. Социально-гуманитарное знание. 2003. № 6. С. 118–124.

УДК 323.2

Дмитренко О. А.

аспірантка

*Інституту політичних та
етнонаціональних досліджень
ім. І.Ф. Кураса НАН України*

НЕУРЯДОВІ СЕРВІСНІ ОРГАНІЗАЦІЇ У СТРУКТУРІ ТРЕТЬОГО СЕКТОРУ

Український третій сектор достатньо неоднорідний, втім, нині організації починають все більше об'єднуватись навколо кількох провідних напрямків роботи. Зокрема, один із підходів до класифікації неурядових організацій (далі – НУО) в академічному середовищі ґрунтується саме на цьому поділі. Одною зі складових частин сектору НУО виділяють сервісні (або посередницькі НУО). Основна їх відмінність полягає у тому, що

практично вся діяльність їх організацій зосереджується навколо обслуговування населення.

Сервісні неурядові організації набувають все більшої популярності серед населення, оскільки спеціалізуються на безпосередній роботі «в полі». Частіше за все їх робота пов'язана із допомогою незахищеним верствам населення та уразливим групам. Довгий час соціальні послуги, які надавались такими організаціями, оплачувались коштом донорських структур та благодійних фондів. Втім, неурядовий сектор в той самий час провадив адвокаційну діяльність у напрямку переорієнтації підходів до надання соціальних послуг населенню. Основна ідея адвокації полягала у створенні ринку соціальних послуг, де неурядовий сектор може бути рівноправним гравцем поряд із комунальними структурами та бізнесом, які можуть забезпечити аналогічне обслуговування громадян. Проте, враховуючи

умову, за якої держава виступає замовником соціальних сервісів на користь свого населення, вона ж виступає і платником за їх надання. Тож створення ринку соціальних послуг і допуск до нього приватних і неурядових установ можна розглядати не лише як ілюстрацію спроможності адвокаційних НУО, але водночас і як базис розбудови фінансової незалежності сервісних організацій. З введення в дію Закону «Про соціальні послуги» в січні 2020 року ця ідея набула практичного впровадження. Станом на сьогодні триває формування реєстру надавачів соціальних послуг, утримувачем якого виступає Міністерство соціальної політики України. Зведена інформація про таких суб'єктів, види їх діяльності та місце розташування стане першою і єдиною на сьогодні офіційною базою даних про одну зі структурних частин третього сектору – сервісні організації (який на відміну від ЄДР вмістить інформацію лише про

НУО, які насправді працюють).

Прийнятий закон, а також доступний механізм реалізації соціальних послуг через проведення публічної закупівлі (профільний закон яких дозволяє участь організацій усіх організаційно-правових форм власності, включаючи НУО) у поєднанні дають змогу говорити про сприятливі умови для сервісних організацій громадянського суспільства. Перш за все це пов'язано із розбудовою фінансової спроможності організацій не на пільгових умовах або спеціальних преференціях для НУО через їх неурядовість чи неприбутковість, а на основі результатів справедливої конкуренції у рівних умовах. По-друге, контракти на забезпечення населення соціальними послугами це по суті контракти із державою, а отже неабияка можливість для третього сектору вибудувати міцне партнерство та стати, окрім виконавця, учасником процесів

формування галузевої політики. По-третє, соціальні послуги, які населення довгий час отримувало від неурядових організацій, можуть стати більш стабільними, оскільки менше залежатимуть від наявності донорського фінансування у тієї чи іншої НУО.

Станом на сьогодні участь неурядового сектору в наданні соціальних послуг громадянам бюджетним коштом працює вже понад рік. Нині як надавачі соціальних послуг у реєстрі Міністерства соціальної політики знаходиться понад 150 громадських і благодійних організацій, які представляють усі області України. Це свідчить про те, що мережа неурядових сервісних організацій розширюється, хоча й на сьогодні становить лише 5,5% від усіх наявних у реєстрі суб'єктів. Втім, дослідження їх участі у публічних закупівлях свідчать про те, що серед інших видів неурядових організацій, таких як аналітичні центри,

правозахисні або адвокаційні НУО, сервісні мають найвищі можливості для фінансової незалежності шляхом диверсифікації джерел фінансування та виходу у конкурентне середовище. Достатньо дискусійним питанням залишається застосовність та раціональність такого способу партнерства із державою для інших видів НУО, зокрема через аспекти неупередженості та незалежності мотивів їх діяльності. Дана тематика так чи інакше потребує додаткових досліджень, вивчення моделей співпраці, їх ефективності та результативності.

УДК 32. 342.5

Ляшенко Т.М.

*провідний науковий співробітник
відділу теоретичних та прикладних
проблем політології Інституту
політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса
НАН України*

РОЛЬ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ В СУЧАСНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ

Розглядається інститут політичної влади, її

значення для розвитку держави і суспільства. Досліджується політичний режим як важлива ланка в структурі політичної системи. Аналізується взаємозв'язок між політичною владою та формою державного правління. Наголошується, що політична влада формує основний напрям економічного розвитку країни, а правові взаємовідносини між корпораціями і державними інституціями у стабільних інституційних середовищах є невід'ємним елементом політичної системи.

Ключові слова: політична влада, політична система, політичний режим, форма правління, економічний розвиток.

The institution of political power, its significance for development of state and society is considered. The political regime as an important link in political system structure is on the focus. The relationship between political power and the form of government is analyzed.

It is stressed that the political power forms the main direction for national economic development, while the law relationship between corporations and government institutions in stable institutional environments is an integral part of the political system.

Key words: political power, political system, political regime, form of government, economic development.

Політична влада є визначальною для розвитку суспільства. Розташування політичної влади в політичній системі визначає точки доступу та методи впливу, що використовуються групами інтересів, які врешті решт і впливають на політичний, економічний та соціальний розвиток суспільства. Політичні системи, що мають однакові правові механізми та використовують один і той же тип державного апарату, часто функціонують по-різному. Наприклад, парламент може бути важливою та ефективною частиною політичної

системи, або це може бути не більше, ніж інституційний фасад, який має не надто важливе практичне значення. Конституція може забезпечити рамки, в межах яких ведеться політичне життя держави, або це може бути не більше ніж папірець, статті якого не мають відношення до дійсного політичного життя. Проте, дослідження інститутів влади завжди повинно відбуватись паралельно з дослідженням реальних фактів політичного процесу. Здійснення політичної влади та реалізація державного правління проявляються у формі політичного режиму. Сучасне державознавство форму державного правління тлумачить як «спосіб організації державної влади, який засвідчує взаємозв'язки між вищими органами держави, насамперед між органами законодавчої і виконавчої влади, та особливості статусу глави держави» [3, с. 295].

В свою чергу, політичний режим є важливою ланкою в структурі політичної системи. Він розуміється як система формальних (правових) та неформальних норм і механізмів, що регулюють функціонування центру влади та способи її взаємозв'язку з суспільством. Ця угода визначає, хто має доступ до центрів, що приймають рішення, за якими процедурами та яким чином політики намагаються налагодити стосунки з рештою політичної спільноти. Отже, політичний режим – це форма політичної організації, яка відіграє особливу роль у стабілізації політичної системи.

Визначаючи тип політичного режиму, який формується в умовах політико-економічного панування олігархічних груп та очевидного обмеження суверенного для демократії права громадян реалізовувати владу через широкі та дієві суспільно-політичні механізми та інструменти громадського контролю, необхідно наголосити на

ролі президента у формуванні цієї політичної системи. Основна відповідальність лежить саме на посаді президента, який розподіляє сфери впливу між політико-економічними групами. Ймовірно, що у президента України залишаються сильніші конституційні повноваження, ніж у будь-якого іншого президента у країнах з такою ж формою правління. Хоча офіційно президент України не належить до виконавчої гілки влади, він відповідає за паралельну виконавчу систему. Право вето дозволяє президенту брати активну участь у законодавчому процесі. Тому не дивно, що президент України, якщо його підтримує більшість у парламенті, покладаючись на низку конституційних інструментів і будучи всенародно обраним політичним лідером, відіграє набагато значнішу роль, ніж передбачено в сучасній Конституції України.

Не можна сказати, що якась з форм правління є найкращою. Всі вони мають свої обмеження та сильні сторони. Їхній вплив також модифікується іншими елементами політичного механізму, такими як виборчі правила та партійні системи. Однак незаперечним є той факт, що наявність президентських та президентсько-парламентських форм правління в пострадянських країнах загалом, та в Україні зокрема, корелює з надмірною концентрацією влади, придушенням політичної конкуренції та занепадом демократії. Багато провідних експертів стверджують, що зосередження занадто великої влади в адміністрації президента – особливо в пост-авторитарному суспільстві без усталених традицій стримувань і противаг – гальмує створення дійсно незалежних політичних партій і перешкоджає розвитку парламентаризму.

Зазвичай критерієм переходу до демократії є формальні, мінімальні та, головним чином,

процедурні особливості функціонування режиму. Наприклад, існує твердження, що етап переходу до демократії закінчується проведенням вільних виборів та формуванням нового уряду на їх основі. Загалом, процес демократизації «третьої хвилі» розглядався як «вікно можливостей», відкрите в певному географічному розташуванні, коли потрібно лише правильно «влитися» в демократичний режим, і він буде жити в будь-якій країні, незалежно від обставини. Такий теоретичний висновок змусив транзитологів робити необґрунтовано оптимістичні висновки. Насамперед, не бралися до уваги такі механізми неформального впливу, які існують поряд із формальними інститутами, і можуть суттєво «коригувати» розподіл політичної влади в системі.

Посткомуністичний період пострадянських держав має різні характеристики. Спостерігається широкий спектр політичних режимів, що

формуються, політичних систем, структур влади. Проте, на сьогоднішній день управління фактично стає набагато важливішим, ніж будь-коли. Особливо в державах з сильною олігархічною складовою: «...набір і характер механізмів, які практично використовуються в державному управлінні, обумовлюється політичним режимом держави, в якому втілюються засоби та методи здійснення політичної влади, визначаються необхідні та можливі управлінські дії» [2, с. 8].

Політична влада формує основний вектор економічного розвитку країни і суспільства. Влада – це основа соціальних відносин. За період незалежності Україна залишилась аутсайдером серед пострадянських країн та країн ЄС з точки зору економічного розвитку. Мінімальна заробітна плата українця в 12 разів нижча за заробітну плату в країнах Європейського Союзу. Прямі іноземні інвестиції в Україну зменшуються. Останні

інвестиції склали 2,4 мільярда доларів у 2018 р., що на 10% менше, ніж у попередньому році. Реальний валовий внутрішній продукт України в 2020 р. впав на 4%. Це сталося після зростання впродовж 2016–2019 рр. Держстат вказує, що в 2019 р. ВВП України зріс на 3,2%, роком раніше – на 3,4%, а в 2017 і 2016 роках він зростав відповідно на 2,5% і 2,4%. Спад на 9,8% був зафіксований у 2015 році, на 6,6% – в 2014 році [1]. У 2019 році економіка України зросла на 1,5%, краще, ніж у Росії, але нижче ринкових прогнозів 2,3% країн Європейського Союзу. Однією з причин прискореного зростання економіки цих країн є стабільність політичної влади, поступовість реформ та постійний вектор торговельно-економічних відносин, чого не можна сказати про Україну. А законні взаємовідносини між корпораціями і державними інституціями у стабільних інституційних середовищах це невід'ємний елемент

політичної системи, що органічно в неї вбудований і функціонує відповідно до заданих «правил гри».

Політичні інститути, формальні та неформальні, визначають як обмеження, так і стимули, з якими стикаються ключові гравці в даному суспільстві. Враховуючи ендогенну особливість політичних інститутів та стратегічний розподіл повноважень, які вони надають, належним чином обрані інституції можуть сприяти розробці надійних механізмів, здатних зменшити ризики опортуністичної поведінки політичних та економічних гравців.

Згідно з економетричною моделлю К. Перейри і В. Телеса [4], політичні інститути мають принципове значення лише для нових демократій, а не для консолідованих. Лише нові демократії потребують ефективної та наполегливої присутності політичних інститутів, їхній вплив на економічні показники є більш помітним і

необхідним. Згідно з цією економетричною моделлю, демократичний режим позитивно впливає на економічне зростання. Одночасно з цим, в багатих країнах вплив політичних інститутів на економічне зростання невеликий або незначний, на відміну від бідних країн. Ці висновки підтверджують результати для «старих демократій», оскільки існує сильний взаємозв'язок між доходами та демократією. А. Пшеворський показує, що «очікуване життя демократії в країні з доходом на душу населення менше 1000 доларів становить близько восьми років. Від 1001 до 2000 доларів середня демократія може розраховувати на 18 років. Але понад 6000 доларів демократія триває вічно» [5]. Отже, політичні інститути надзвичайно важливі для економічного зростання в країнах з низьким рівнем доходу. Також результати дослідження доводять, що вплив політичних інституційних змінних по-різному залежить від

автократій та демократій. У демократичних режимах, чим довше політична влада утримується певним політичним лідером, тим більшим буде економічне зростання; однак при роботі з автократіями такий ефект зворотній.

Підводячи підсумок, слід зазначити, що в українській державі в певні періоди залежно від співвідношення політичних сил, функціонували щонайменше дві різні системи управління. Згідно з системою взаємовідносин між головними органами влади, їх можна охарактеризувати як проміжні між президентством та парламентаризмом. Проте олігархічний режим залишається одним із ключових механізмів, що формує політичну, економічну та соціальну систему України. Заходи, необхідні для очищення політичної, економічної та судової системи від втручання олігархів можуть бути реалізовані наступним чином: вільне правозастосування інститутів політичного впливу

шляхом забезпечення прозорості призначення вищих посадових осіб, спочатку під можливим наглядом ЄС та інших міжнародних донорів. Правоохоронні установи повинні підлягати бути під наглядом парламенту як найбільш представницького політичного органу. Іншим елементом повинна бути справедлива зарплата держслужбовців.

Література

1. Державна служба статистики України. Економічні та фінансові показники. URL: http://ukrstat.gov.ua/imf/arhiv/nr/nr2016_2020_u.htm
2. Політика суспільних реформ: стратегія, механізми, ресурси. Збірник наукових праць / за ред. О. О. Рафальського, О. М. Майбороди. Київ: ІПіЕНД НАН України, 2018. С.8.
3. Шаповал В. М. Форма державного правління / В. М. Шаповал // Юридична енциклопедія: у 6 т. / [редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова) та ін.]. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998–2004. – Т. 6: Т–Я. – 2004. – с. 295.

4. Pereira C., Teles V. Political Institutions, Economic Growth, and Democracy: The Substitute Effect. URL: <https://www.brookings.edu/opinions/political-institutions-economic-growth-and-democracy-the-substitute-effect/>
5. Przeworski, A. (1999) "Minimalist Conception of Democracy: A Defense." *In Democracy's Value* edited by Shapiro, I. and Hacker-Cordon, C. Cambridge: Cambridge University Press.

УДК : УДК 324:303.446

Миндреску Юлія

Аспірантка кафедри політології

та державного управління

ЧНУ ім. Ю. Федьковича, Чернівці, Україна,

Роль інститутів громадянського суспільства в реалізації антикорупційної політики України

Ключові слова: корупція, політична корупція, антикорупційні розслідування, антикорупційна політика України, громадські організації. **Keywords:** corruption, political corruption, anti-corruption investigations, anti-corruption policy of Ukraine, public organizations.

Анотація. Корупція стала однією з головних

політичних, економічних і соціальних проблем в Україні, яка несе загрозу багатьом елементам суспільно-політичного ладу. Високий рівень корумпованості у суспільстві та відсутність адекватного покарання за корупційні правопорушення не лише гальмують демократичні перетворення, але й підбивають довіру до України з боку європейської спільноти, що становить вагомий перешкоду на шляху до інтеграції України в ЄС. Основними причинами поширення цього негативного явища в Україні є відсутність чіткого та узгодженого процесу реформування правоохоронної та судової систем; злиття влади і бізнесу; недемократичні умови функціонування партійної системи (залежність політичних партій від окремих бізнесових структур і лобіювання їхніх інтересів на вищому державному рівні); недотримання норм антикорупційного законодавства, низький рівень ефективності

діяльності інституцій щодо запобігання та протидії корупції. У таких умовах вагому роль у боротьбі з корупцією повинні відігравати неурядові організації та громадськість загалом. Це стосується викриття та оприлюднення фактів корупції, доведення їх до відповідних державних антикорупційних інституцій, формування у суспільстві ідеології нетерпимості до корупції, здійснення громадського контролю над діяльністю органів державної влади.

Abstract: Corruption has become one of the main political, economic and social problems in Ukraine, threatening many elements of the socio-political system. The high level of corruption in society and the lack of adequate punishment for corruption offenses not only hamper democratic transformations, but also undermine the European community's confidence in Ukraine, which is a major obstacle to Ukraine's integration into the EU. The main reasons for

the spread of this negative phenomenon in Ukraine are the lack of a clear and coherent process of reforming the law enforcement and judicial systems; merger of power and business; undemocratic conditions for the functioning of the party system (dependence of political parties on individual business structures and lobbying of their interests at the highest state level); non-compliance with anti-corruption legislation, low level of efficiency of institutions to prevent and combat corruption. In such circumstances, NGOs and the general public should play an important role in the fight against corruption. This concerns exposing and publicizing the facts of corruption, bringing them to the relevant state anti-corruption institutions, forming an ideology of intolerance to corruption in society, exercising public control over the activities of public authorities.

Як свідчить міжнародний досвід, в контексті запобігання та протидії корупції як механізму

зростання довіри до політичних інститутів та влади, громадські організації можуть включати до спектру своєї діяльності проблеми: сприяти підвищенню антикорупційної освіченості й зростанню усвідомлення небезпеки і негативних наслідків корупції у громадян; діяти як каталізatori і посередники у налагодженні й підтримці двосторонньої співпраці між владою, бізнесом та громадянами; виступати як експерти з антикорупційних питань, формуючи окремі групи, необхідні для посилення впливу на дотримання принципів антикорупційної політики; проводити різноманітні дослідження й формувати пропозиції до удосконалення державної політики в сфері протидії корупції; здійснювати моніторинг реалізації національної антикорупційної стратегії та державних програм запобігання корупції [16, с. 163].

Можливості інститутів громадянського

суспільства в процесі запобігання корупції визначаються положеннями Закону України «Про запобігання корупції», відповідно до якого має розвиватися у трьох напрямках: 1) надання пропозицій органам влади за результатами проведення досліджень/громадської антикорупційної експертизи; 2) надання пропозицій щодо вдосконалення існуючого антикорупційного законодавства; 3) вплив громадських організацій на формування державної антикорупційної політики. Громадськість має право подавати за результатами експертизи нормативно-правових актів пропозиції до відповідних органів влади [10].

З поміж 200 громадських організацій, які є суб'єктами реалізації антикорупційної політики в Україні, найбільш потужними є **Transparency International**, **Центр протидії корупції**, **Стоп корупції**, Громадська організація «Всеукраїнський центр протидії корупції та сприяння

правоохоронним органам «Антикорупційна ініціатива», **Центр Протидії Корупціїⁱⁱⁱ**, **Центр «Ейдос»** [2,3,6,7,16]. Попри спільний предмет діяльності – запобігання корупції та антикорупційна діяльність, ці громадські організації відрізняються між собою функціонально, за методами діяльності та за контекстуальними аспектами протидії корупції. Відповідно, кожна з них впливає на трансформацію рівня (не)довіри до політичних інститутів, фокусуючись на різних аспектах антикорупційної діяльності.

Transparency International (1993 р.) є міжнародною громадською організацією, метою якої є боротьба з корупцією та здійснення досліджень корупції^{iv}. Організація найбільш відома щорічним вимірюванням Індексу сприйняття корупції та формуванням Глобального корупційного барометру. Українське відділення **Transparency International** виросло з Творчого

об'єднання «ГОРО» – неурядової організації, зареєстрованої у 1999 р. в м. Кіровоград, яке 1 червня 2012 р. офіційно було перейменовано на громадську організацію Transparency International Україна. У жовтні 2014 р. Transparency International Україна отримала повну офіційну акредитацію як відділення Transparency International [15].

Однією з перших в Україні Transparency International почала займатися зміною негативного ставлення до викривачів корупції та їх захистом, створивши електронну форму повідомлень і долучившись до антикорупційних тренінгів для державних службовців. Організація проводить інформаційні кампанії, які покликані змінити ставлення українського суспільства до корупції («Прокинься! Корупція вбиває!», «Вони б не мовчали», «Корупція має бути помічена». «Я не даю!») [11].

Традиційними дослідницькими мішенями для

Transparency International Україна були і залишаються такі аспекти корупції в Україні, що гальмують зростання довіри до політичних інститутів, як приховування майнових декларацій службовців та надання недостовірної інформації у деклараціях, кардинальних зміни державної антикорупційної стратегії України, необхідність інтенсифікації антикорупційних реформ в Україні, відкритість та прозорість державних закупівель на національному, регіональному та локальному рівнях, прояви корупції в державних органах влади, прозорі публічні фінанси та прозоре фінансування політичних партій^v, посилення доброчесності в органах судочинства і прокуратури, запобігання корупції у приватному секторі, формування негативного ставлення до корупції. З 2016 р. організація визначає нові пріоритети: відкрите та належне врядування (моніторинг доброчесності публічних закупівель і продажів,

впровадження стандартів Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд», а також «Відкритий парламент», сприяння прозорості державного управління та залучення громадян до участі в процесах ухвалення рішень влади); нульова толерантність до корупції (інформаційно-правозахисні кампанії, моніторинг розслідування зловживань режиму Януковича і конфлікту інтересів у діяльності топ-посадовців, посилення доброчесності українського бізнесу, запровадження механізму контролю прозорості політичних фінансів, сприяння вільному доступу до державних даних), ефективні борці з корупцією (підтримка викривачів та борців з корупцією, сприяння розвитку антикорупційних державних органів) [5].

Одним з основних лобістів формування системи антикорупційного законодавства в Україні та створення антикорупційних інституцій, насамперед Національного антикорупційного бюро,

Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, Агентства по поверненню активів є **Центр Протидії Корупції** – неурядова громадська організація, створена у 2012 р. В. Шабуніним. Головними напрямками її діяльності є виявлення корупційних схем під час закупівлі ліків, контроль над держзакупівлями, ініціативи до антикорупційного законодавства України, створення відкритого держреєстру бенефіціарних власників юридичних осіб та відкриття доступу до реєстрів майна. У березні 2016 р. ГПУ розпочала досудове розслідування щодо діяльності організації, офіційною причиною якого стало звернення депутатів до ГПУ з проханням провести перевірку використання іноземної допомоги. В рамках розслідування Генпрокуратура провела обшуки і вилучила документацію Центру. З приводу кримінальної справи, відкритої ГПУ, Посол ЄС в Україні Ян Томбінський заявив, що «стурбований

недавніми повідомленнями про розслідування з боку Генеральної прокуратури діяльності вельми шанованої неурядової організації, яка робить велику службу на користь державі в боротьбі з корупцією в Україні... ці рішення ГПУ викликають підозру щодо тиску на незалежних експертів, які критикують Генпрокуратуру» [16].

Громадська організація «Стоп корупції» (створена у 2014 р.) від початку своєї діяльності поєднувала журналістські розслідування, правову підтримку та правовий захист громадян від корупційних дій державних посадовців у Київській області. Згодом організація поширила діяльність на більшість регіонів України і станом на 2018 р. її загальноукраїнська мережа нараховує 50 відокремлених підрозділів та партнерських організацій в регіонах України [3]. Діяльність «Стоп корупції» полягає в публічному тиску на органи влади за рахунок резонансних

антикорупційних журналістських розслідувань та поширення інформації в ЗМІ [14].

Діяльність громадської організації «Всеукраїнський центр протидії корупції та сприяння правоохоронним органам «Антикорупційна ініціатива» (створена у 2012 р.) зорієнтована на реалізацію «законних інтересів його членів у розробці та впровадженні на державному рівні національної антикорупційної політики шляхом залучення громадськості до участі у законотворчому процесі, встановленні громадського контролю за дотриманням Конституції та законів України посадовими особами державних органів, у тому числі правоохоронних органів, військових формувань, органів місцевого самоврядування, та судами, а також сприянні їх діяльності: в запобіганні та протидії корупційним правопорушенням; здійсненні незалежних наукових досліджень щодо

природи й форм проявів корупції в Україні та вироблення на основі позитивного досвіду передових демократій світу пропозицій щодо створення дієвої системи запобігання і протидії корупції; під час формування та реалізації державної політики державних установ у сферах використання державних інформаційних ресурсів та інформації, в тому числі у частині захисту інформації. Одним з важливих завдань Центру є громадська підтримка, доповнення та конкретизація ініціатив Президента, Парламенту та Уряду України з викорінення корупції, як явища, несумісного з подальшим розвитком українського суспільства в рамках реалізації Національної антикорупційної стратегії та курсу України на євроінтеграцію [6].

Основна діяльність «Всеукраїнського центру протидії корупції та сприяння правоохоронним органам «Антикорупційна ініціатива» зосереджена на формуванні у населення активної громадянської

позиції, спрямованої на неприйняття будь-яких корупційних проявів та негативного ставлення до осіб, винних у вчиненні корупційних дій [13]. Громадська організація поширює в Україні європейську модель антикорупційної свідомості, яка ґрунтується на довірі до інститутів протидії корупції та довірі до політичних інститутів, ядром якої є укорінена в свідомості громадян цінність про неприпустимість корупційних дій як особистих, так і з боку інших осіб. Забезпечення формування антикорупційних цінностей в Україні громадська організація пов'язує з прозорістю інститутів влади, правовим врегулюванням всіх аспектів суспільно-політичних відносин, високим статусом державних службовців та розвитком системи громадянського контролю за антикорупційною діяльністю тих органів, на які безпосередньо покладений обов'язок протидії корупції [16, 9].

Центр «Ейдос» (створений 2007 р.) є

аналітично-ресурсною організацією, метою якої є розбудова в Україні громадянського суспільства, демократичних інститутів і дієвого місцевого самоврядування та побудова системи взаємної відповідальності між органами влади та громадянами України [7]. Зауважимо, що другий аспект є відображенням процесу формування політичної довіри в термінах парадигми «стрибка віри». З метою забезпечення «стрибка віри» Центр «Ейлос» започаткував у 2017 р. чотири масштабних довгострокових проекти, об'єднаних ідеєю протидії корупції:

- Проект «Марафон проти корупції» є багаторічним антикорупційним проектом, який ставить собі за мету підвищити підтримку та участь громадськості у діяльності щодо протидії корупції, знизити рівень терпимості до проявів корупції та посилити спроможність Уряду реалізовувати

політики, запроваджувати інструменти і механізми у сфері протидії корупції.

- Проект «Запобігання корупції через механізми прозорості та підзвітності» спрямований на запобігання корупції на місцевому рівні, оцінку рівня використання антикорупційних інструментів на місцях, розслідування та підготовку звернення до контролюючих органів, вироблення рекомендацій щодо поправок які необхідно прийняти.
- Проект «Прозорі комунальні підприємства» спрямований на збільшення прозорості у комунальних підприємствах Вінниці, Рівного, Чернігова, Івано-Франківська та Кропивницького, проведення моніторингу порушень на тендерах комунальних підприємств, створення наглядових рад та

проведення інформаційних кампаній на цю тему.

- Проект «Зменшення корупції шляхом підтримки регіональних громадських організацій» зорієнтований на співпрацю з регіональними громадськими організаціями, що отримали гранти від МФ «Відродження». Центр надає юридичну, інформаційну, аналітичну та іншу підтримку, необхідну для проведення їх антикорупційних кампаній [17].

Зауважимо, що всі антикорупційні громадські організації, діяльність яких проаналізована вище, виконують і нетипові для себе функції, зокрема у сфері законодавчого консультування, аналізу та подання законопроектних ініціатив щодо покращення роботи НАЗК та НАБУ.

Інститути-медіатори в реалізації антикорупційної політики України стикаються з

безліччю викликів, але багато з них здатні вказати реальні історії успіху. У боротьбі за здійснення впливу вони стикаються з двома ключовими дилемами. Багато організацій не мають достатнього потенціалу, щоб бути ефективними. Більше половини антикорупційних організацій функціонують без будь-якого виду фінансування за рахунок добровільних внесків основних активістів. Фінансування інших організацій зазвичай відбувається у формі грантів від іноземних урядів, неурядових організацій та фондів. Однак, за невеликим винятком такі гранти невеликі і розраховані на короткий період. Враховуючи відсутність істотного фінансування, антикорупційні організації не можуть наймати персонал і оплачувати послуги, а також мають менше можливостей для отримання знань і навичок, які можуть допомогти зробити їх роботу більш ефективною.

Серед джерел інформації для виявлення фактів корупції представники громадських організацій не надають переваги якомусь конкретному джерелу. Так, 30 % респондентів вказали, що їх організації користуються повідомленнями фізичних осіб-викривальників корупції, 23,3 % опитаних використовують відкриті ресурси та бази даних і лише 6,7 % організацій самостійно провадять розслідування. Можемо констатувати, що моніторинг, як елемент контролю, виконується ефективно, враховуючи ту кількість інформації про корупційні правопорушення, яка виявляється громадськими організаціями. Саме кількість виявленої інформації під час моніторингу буде своєрідним показником успішності його виконання. Співробітники громадських організацій своєю чергою обирають напрям моніторингу та виявлення інформації як основний вид діяльності їх організацій. Співробітники громадських організацій

відзначають, що у 60 % випадків пропозиції з результатами таких досліджень приймаються та враховуються. У 23,3 % – пропозиції приймаються, але про їх (не) врахування не повідомляють. Влада відмовляється прийняти пропозиції у 10 % випадків. Такі відсоткові показники дають змогу зробити висновок, що влада не враховує громадськості науковців в антикорупційній діяльності [12].

У січні 2019 р. провідні антикорупційні організації закликали кандидатів у Президенти України представити свої пропозиції щодо вирішення ключових проблем державної антикорупційної політики в частині повної втрати довіри суспільства до керівництва Спеціалізованої антикорупційної прокуратури; неспроможності менеджменту Національної агенції з питань запобігання корупції забезпечити виконання функцій інституції; постійних атак політичної еліти

на Національне антикорупційне Бюро; перетворення частини Служби Безпеки України на інструмент та провайдера корупції. Перелік зазначених проблем не був вичерпним, але відсутність чіткої позиції у кандидатів саме щодо них свідчила про нерозуміння ключових викликів в сфері протидії корупції як механізму формування інституціональної політичної довіри в Україні.

Література

1. STOP корупції. Інформаційний портал URL: <http://stopcor.org/>
2. STOP корупції. Проект журналістських розслідувань. <https://www.5.ua/programy/stop-koruptsii-42.html>
3. Transparency International URL: <https://www.transparency.org/>
4. Transparency International Україна. Річний звіт. 2016. URL: <https://ti-ukraine.org/wp-content/uploads/2018/08/Richnyi-zvit-TI-2016.pdf>
5. Горганізація «Всеукраїнський центр протидії корупції та сприяння правоохоронним органам «Антикорупційна ініціатива». URL: <http://anticorruption.com.ua/>

6. Ейдос. Центр політичних студій та аналітики.
URL: <http://eidos.org.ua>
7. Корупція в Україні. Сприйняття, досвід, ставлення. Аналіз загальнонаціональних опитувань 2007–2018 рр. / Київський міжнародний інститут соціології. URL: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/6343688805c078cee4aa6.97852084.pdf>
8. Пентегов В. А., Щербина Л. І. Формування негативного ставлення суспільства до корупції / «Всеукраїнського центру протидії корупції та сприяння правоохоронним органам «Антикорупційна ініціатива». <http://anticorruption.com.ua/formuvannya-negativnogo-stavlennya-susplstva-do-korupcynih-proyavv.html>
9. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 49. – Ст. 2056.
10. Річний звіт Transparency International Україна. 2017. URL: <https://ti-ukraine.org/wp-content/uploads/2019/08/TI-Richnyj-zvit-2017-interaktyvnyj.pdf>
11. Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень 2007, 2009, 2011 та 2015 / Київський міжнародний інститут соціології. К., 2017. URL: https://kiis.com.ua/materials/pr/20161602_corrup

tion/Corruption%20in%20Ukraine%202015%20UKR.pdf

12. Статут Громадської організації «Всеукраїнський центр протидії корупції та сприяння правоохоронним органам «Антикорупційна ініціатива» (Нова редакція 2019 р.). <http://anticorruption.com.ua/statut.html>
13. Структура організації складається з трьох функціональних компонентів / Громадська організація «Стоп корупції». <http://stopcor.ngo/>
14. Трансперенсі Інтернешнл Україна. URL: <https://ti-ukraine.org/about/>
15. Центр протидії корупції: ЦПК. URL: <https://antac.org.ua>
16. Якимюк Б. М. Вплив громадських організацій на протидію корупції в Україні // Інвестиції: практика та досвід. 2013. № 18. С. 163–164.
17. 2017 рік для Центру «Ейдос!». <http://eidos.org.ua/wp-content/uploads/2019/02/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82-%D0%B4%D1%80%D1%83%D0%BA-%D1%81%D0%B6%D0%B0%D1%82%D1%8B%D0%B9.pdf>

Мовчан У. І.

*кандидат політичних наук
старший викладач кафедри політології*

ПРИХОВАНІ ЗАГРОЗИ РЕФОРМИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Багато українських та міжнародних представників громадянського суспільства та влади вважають реформу децентралізації в Україні успішною справою демократичного розвитку. Дійсно, на офіційному веб-сайті реформи [1] в Україні відображається статистична інформація про її успішні показники. Наприклад, місцеві бюджети за останні п'ять років зросли в середньому в п'ять разів. Крім того, налагоджена співпраця між регіонами, і відбулося розширення регіонів. Тим не менше, реформа показала і іншу сторону, а саме захоплення влади місцевою елітою. Наприклад, Байдер [2] та Палермо [5] зазначають, що децентралізація в Україні не веде до демократизації (що зазвичай передбачає таке делегування

повноважень від центру до регіонів), а навпаки, призводить до того, що місцеві еліти використовують децентралізацію на користь своїх інтересів та заради власної вигоди.

У більшості випадків, існуючі дослідження реформи децентралізації в Україні вивчають такі питання, що пов'язані з децентралізацією:

- ✓ фінансову автономію та формування бюджету;
- ✓ ставлення до реформи децентралізації як населення, так і місцевих посадових осіб;
- ✓ реформу державного управління.

Але дуже мало уваги приділяється ризикам такої реформи або тому, чи відбувається демократична трансформація в різних регіонах України.

Демократизація в процесі децентралізації передбачає збільшення участі громадян у політичному житті та більшу підзвітність місцевих

еліт. Більше того, децентралізація повинна призвести до плюралізму влади та здатності меншин впливати на процес прийняття рішень [2]. Але в наш час режим в Україні не можна назвати демократичним і його можна охарактеризувати як неопатримоніальний. Неопатримоніалізм виникає в президентській або напівпрезидентській системі, коли президент та його близькі прихильники використовують систематичний клієнтелізм для підтримання статус-кво та гарантування політичної стабільності. Неопатримоніальний режим базується на фіскальних ресурсах сучасної держави, і ці ресурси розподіляються відповідно до логіки клієнтелізму [3]. Патронажно-клієнтарні зв'язки відіграють ключову роль, оскільки вони регулюють доступ неопатримоніальних гравців до різних видів ресурсів. Ці зв'язки між патроном і клієнтом, у свою чергу, засновані на відносинах особистої залежності, які походять від асиметричного обміну

капіталом [4]. Як наслідок, неопатримоніальний режим у поєднанні з децентралізацією в Україні призводить до захоплення місцевою елітою влади на місцях та перетворює місцеві території у «вотчини».

Тобто основна загроза, яку несе реформа децентралізації, полягає в тому, що вона кристалізує неопатримоніальний режим, де основні риси (клієнтелізм, корупція, пошук ренти) зберігаються на місцевому рівні. Одним із способів перевести демократичне управління за неопатримоніалізму – це створення ситуації, коли існує конкуренція між патронажно-клієнтарними мережами. На місцевому рівні це можливо завдяки створенню різних основ легітимності в рамках відносин між законодавчою та виконавчою владою, що дозволить розподілити владу та відійти від принципу «переможець отримує все». Особливо це має вирішальне значення на сучасному етапі

впровадження реформи, де розробляється законодавча база щодо повноважень ОТГ та їх голів, та принципів адміністративно-територіального устрою України.

Література

1. Децентралізація. URL.: <https://decentralization.gov.ua/>
2. Bader M. Decentralization and a Risk of Local Elite Capture in Ukraine. *Decentralization, regional diversity, and conflict: The case of Ukraine/* Eds. H. Shelest, M. Rabinovych. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan, 2020. P. 259-282
3. Bach D., Gazibo M. Neopatrimonialism in Africa and Beyond. New York: Routledge, 2012. 260 p.
4. Fisun O. Neopatrimonialism in Post-Soviet Eurasia. *Stubborn Structures: Reconceptualizing Post-Communist Regimes/* Ed. M. Bálint. Budapest: CEU Press, 2019. P.75-96.
5. Palermo F. The Elephant in the Room: Ukraine

between Decentralization and Conflict. *Ethnopolitics*.
2020. Vol. 19, No. 4. P. 369-382.

УДК 303.446:321.01-057.341(47+57)

Москалюк М. Ф.

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника*

**ПРЕЗИДЕНТСТВО В АВТОРИТАРНИХ
ДЕРЖАВАХ ПОСТРАДЯНСЬКОГО
ПРОСТОРУ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ
СТАНОВЛЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ**

Анотація: У статті проаналізовано генезу, становлення та функціонування інституту президентства в авторитарних пострадянських режимах, на основі порівняльного аналізу виокремлено спільні та відмінні ознаки президентури у вказаних моделях.

Ключові слова: президент, інститут президентства, президентська республіка, парламентська республіка, суперпрезиденціалізм,

авторитаризм.

У науковому політологічному дискурсі президентство розглядається насамперед як персоніфікована посада глави республіканської держави та його владна діяльність. В інституційному вимірі дане поняття нерідко ототожнюється з інститутом президентства, під яким теоретики-правознавці розуміють “сукупність конституційно-правових норм, що регулюють формування і функціонування президентської влади” [8, с. 11].

На пострадянському просторі інститут президентства виник в контексті розпаду СРСР. Процес його інституціонування відбувався під впливом домінуючих рис в політичних режимах держав регіону, особливостей становлення їхніх політичних систем, рівня і типу політичної культури населення тощо.

Актуальність окресленої проблематики

обумовлюється, насамперед, певною поширеністю на пострадянському просторі авторитарних типів політичних режимів. Зокрема вітчизняний дослідник О. Тимчук виокремлює дві держави з помірковано-авторитарним режимом (Росія, Киргизстан), чотири держави з жорстко-авторитарним режимом (Азербайджан, Казахстан, Таджикистан і Білорусь) та дві – з відверто тоталітарним режимом (Узбекистан і Туркменістан) [10, с. 51].

Попри наявність фахових досліджень становлення та функціонування інституту президентства на пострадянському просторі взагалі та в авторитарних державах зокрема (І. Алексеєнко, А. Арутюнян, Т. Батенко, К. Бондаренко, О. Долженков, Г. Зеленько, М. Кармазіна, А. Кинєв, Т. Масловська, А. Романюк, С. Паречина, В. Руденко, Ю. Стасюк, І. Стрижова та ін.) відчувається брак саме політологічних порівняльних розвідок цієї

проблематики.

У зв'язку з цим у пропонованому дослідженні автор з використанням компаративного методу робить спробу:

-по-перше, з'ясувати передумови виникнення та становлення, процедурно-виборчі аспекти інституціонування і особливості функціонування президентури в авторитарних пострадянських республіках;

-по-друге, виокремити спільні та відмінні ознаки інституту президентства в авторитарних режимах на теренах колишнього СРСР.

Загалом на пострадянському просторі інститут президентства сформувався в контексті трансформаційних викликів сучасності, розпаду СРСР і виникнення незалежних держав. Окрім Республіки Білорусь (де посада президента була введена в систему органів державної влади лише в 1994 р.) президентура стала однією з владних

інституцій пострадянських країн вже в 1991 р. У деяких із них вона виникла на завершальному етапі існування радянської політичної системи та в оновленому варіанті трансформувалася в інститут глави незалежної держави. Зокрема у Росії введення президентської посади у червні 1991 р. “стало наслідком тих... процесів, які відбувалися в політичній системі на поч. 1990-х рр., що відобразило об’єктивний процес трансформації політичної влади з системи партійних органів і організацій в систему державних, включаючи інститут президентства” [5, с. 165]. Схожа ситуація спостерігалася в інших радянських республіках, що тяжіли до авторитаризму: Казахстані, де інститут президентства виник 24 квітня 1990 р, Таджикистані (30 листопада 1990 р.), Туркменістані (27 жовтня 1990 р.), Узбекистані (24 березня 1990 р.), Киргизстані (31 серпня 1991 р.), Азербайджані (19 листопада 1991 р.).

Надалі стійке посилення авторитарних тенденцій у функціонуванні політичних режимів вказаних країн безпосередньо вплинуло на становлення авторитарного типу президентури. При цьому варто зазначити, чим меншим був демократичний досвід країни, тим сильнішими ставали авторитарні прояви у діяльності інституту президентства.

Окрім специфіки політичного режиму на президентство впливає також особливість форми правління з домінуючими рисами президентської чи парламентської республіки. Власне президентськими республіками (без посади прем'єр-міністра) є Туркменістан та Таджикистан, формально президентсько-парламентськими, а фактично президентськими (з посадою прем'єр-міністра) - РФ, Білорусь, Узбекистан, Азербайджан, Казахстан. Застосовуючи підхід Т. Батенка, згадані країни можна розділити на 2 групи: де-юре

президентські і такі, що де-факто перетворюються в президентські [1, с. 10]. Виняток становить хіба що Киргизстан, де форма державного правління еволюціонувала від президентської моделі (1993 р.) до парламентської (2011 р.) та знову до президентської (2021 р.).

Президентські держави на пострадянському просторі не можна вважати класичними президентськими республіками (на зразок США). В основі їхнього функціонування відсутній принцип чіткого розмежування влади на три автономні гілки - законодавчу, виконавчу і судову, а виконавча влада очолювана президентом, порушуючи владно-інституційний паритет, суттєво домінує у системі органів державної влади завдяки набутим, насамперед, неформальним повноважень. У зв'язку з цим ряд дослідників до окреслених авторитарних пострадянських країн застосовують термін "суперпрезидентіалізм" [7, с. 190-191]. На думку

О. Долженкова характерними рисами пострадянського “суперпрезидентства” є: “повернення до моністичної системи владних відносин на просторі колишнього СРСР”; надмірна персоніфікація влади, що супроводжується постійним вихвалянням лідера держави, всезагальним “патронатом” його над всім в макрополітичних масштабах країни, зокрема взяття під контроль перебіг політичних, виборчих, медійних та інших процесів; поширення системи кланових зв’язків; застосування політичних репресій щодо опозиції тощо [4].

У зв’язку з цим становлення та функціонування інституту президентства у авторитарних пострадянських республіках відбувається на тлі масових порушень і зловживань під час виборчих кампаній, повного ігнорування демократичних принципів організації виборчих процесів, зокрема, свободи виборів і добровільної

участі у них громадян, наявності альтернативних кандидатів, змагальності (конкурентності) виборів, їх періодичності та регулярності, рівних можливостей для кандидатів, встановлення громадського контролю за виборами, відсутності тиску з боку влади тощо. Показовою в цьому плані є післявиборча ситуація в Білорусі, де президентські вибори 2019 р. не визнані абсолютною більшістю країн світу, а політична система перебуває у глибокому кризовому стані.

Виявами стійких авторитарних тенденцій у функціонуванні інституту президентства на пострадянському просторі є узурпація влади провладними лідерами, яка досягається широким арсеналом недемократичних засобів. Серед них - визнання першого президентського терміну нульовим з подальшим його продовженням: І. Каримов (Узбекистан), Е. Рахмон (Таджикистан), А. Акаєв (Киргизстан); довічне президентство

туркменського президента С. Ніязова; передача влади по спадковості (Г. Алієв - Азербайджан), передача президентства наступнику зі збереженням посади прем'єр-міністра (В. Путін - РФ). У цьому контексті розглядаємо практику використання референдумів у авторитарних пострадянських республіках з метою прийняття поправок до конституцій щодо можливостей перебування при владі глави держави нескінченну кількість термінів: О. Лукашенко (Білорусь), Н. Назарбаєв (Казахстан), А. Акаєв, Г. Алієв; збільшення президентського терміну з 5 до 7 років (Н. Назарбаєв, Е. Рахмон, І. Каримов, І. Алієв), з 5 до 6 років (Д. Медведєв, В. Путін [6, с. 211]. Завдяки вказаним недемократичним процедурам майже 30 років президентські повноваження виконував Н. Назарбаєв, 27 років на посаді президента перебуває Е. Рахмон, стільки ж О. Лукашенко, 26 років (з 27 жовтня 1990 до 21 грудня 2006 р.) – “довічний”

президент - “туркменбаші” (глава туркмен) С. Ніязов, 25 років (з 1991 до своєї смерті в 2016 р.) І. Каримов, 17 років (з 2003 р.) І. Алієв, з 2000 р. в межах чотирьох каденцій (2000-2008; 2012 -до сьогодні) - В. Путін.

Об’єктивний політологічний аналіз президентури пострадянських авторитарних країн засвідчує формування певних монархічних рис у функціонуванні інституту глави держави, що взагалі не властиве республіканським моделям. До них відносимо: одноособовість, довічність та (подекуди) спадковість президентської влади; перетворення виборів з акту народного волевиявлення в цілком формальну (недемократичну) процедуру, яка дедалі більше набуває рудиментарних рис [6, с. 211].

Інститут президентства в авторитарних державах колишнього СРСР попри окреслені вище спільні риси має ряд особливостей, які загалом

відображають регіональну специфіку функціонування президентури, а не її принципову відмінність. Насамперед лідери авторитарних пострадянських держав демонструють різні підходи щодо відносин з Росією. Несприйняття ними західних ідеологічно чужих для себе цінностей змушує їх традиційно шукати підтримки з боку офіційної Москви. Разом з тим, сучасні безпекові виклики для центральноазійських держав, зокрема посилення напруженості в Афганістані і ризик трансформації ісламського екстремізму у реальну загрозу для стабільності правлячих режимів в Узбекистані, Таджикистані і Киргизстані активно використовується російською владною елітою для зміцнення свого впливу в регіоні. Така політика викликала гостру критику та її повне несприйняття з боку І. Карімова - автора “особливої узбецької моделі” розвитку, зорієнтовної на участь Узбекистану у воєнно-політичних та економічних

блоках Росії та західних країн. Чинний глава Туркменістану Г. Бердимухамедов ініціював впровадження нейтрального зовнішньополітичного курсу та політики “нульової толерантності” у питанні приєднання Ашгабаду до російських інтеграційних проектів, переорієнтувавшись на Китай, Іран та Туреччину [9]. На тлі загострення азербайджансько-вірменських відносин І. Алієв демонструє певний відхід від проросійського і переорієнтовується на протурецький вектор зовнішньополітичного розвитку. Білоруський президент О. Лукашенко, традиційно орієнтуючись на Росію, виступає послідовним критиком ініційованої Кремлем політики повної інтеграції (фактично злиття на умовах Москви) двох держав.

Також президентура пострадянських республік демонструє відмінності щодо механізмів транзиту влади у вказаних політичних режимах. Для Таджикистану, Туркменістану, Азербайджану

та Республіки Білорусь притаманний родинно-клановий принцип передачі влади. Зокрема син таджицького президента Е. Рахмона Рустам Емомалі за підтримки батька став мером Душанбе, як потенційний наступник на президентській посаді бере участь в офіційних закордонних візитах вищого керівництва країни. 21 лютого 2021 р. Г. Бердимухамедов призначив сина Сердара своїм заступником, фактично реальним наступником на посту президента Туркменістану. З метою організації правонаступництва азербайджанський лідер І. Алієв (який сам по суті перебрав пост глави держави у спадок від батька) 26 вересня 2016 р. через ініційований ним референдум ввів в систему влади посаду Першого віцепрезидента. У разі дострокового припинення президентських повноважень саме він виконуватиме функції глави держави. 21 лютого 2017 р. цю посаду обійняла дружина І. Алієва Мехрибан. Білоруський

Президент О. Лукашенко теж готує собі наступника в особі молодшого сина, якого в медійному просторі вже називають “принцом Миколою” [2].

Дещо інший принцип владного транзиту (виключно номенклатурно-клановий) характерний для Узбекистану. За умов відсутності прозорих та налагоджених механізмів передачі влади на основі родинного правонаступництва президентські повноваження після смерті І. Карімова в 2016 р. перейшли до представника провладного табору - прем'єр-міністра Ш. Мірзіяєва, підтриманого давнім соратником експрезидента, керівником Служби національної безпеки Р. Іноятовим.

За окремим сценарієм відбулася передача влади в Казахстані. Н. Назарбаєв став другим президентом на пострадянському просторі (після Б. Єльцина), який добровільно пішов у відставку. Згідно конституції країни в такому випадку президентські повноваження переходять до голови

Сенату. У зв'язку з цим 20 березня 2019 р. новим президентом Казахстану став близький соратник Н. Назарбаєва К. Ж. Токаєв. Експрезидент, залишившись довічним головою Ради безпеки, перебуває в статусі неформального лідера країни.

У російському варіанті президентського транзиту передача влади протягом 2000-2012 рр. відбувалася на основі офіційного оголошення наступника, тому повноваження глави держави безболісно переходили від Єльцина до Путіна, Путіна – Медведєва, Медведєва – Путіна. Наразі чинний президент визначається із вибором оптимальних способів застосування авторитарних політехнологій задля збереження себе у владних інститутах.

Натомість у Киргизстані, за відсутності етнополітичної консолідації киргизського суспільства, президентські вибори зазвичай відбуваються у гострому протистоянні провладних

та опозиційних еліт (Тюльпанова революція 2005 р, революція 2010 р., політична криза 2020 р.). Також у Киргизстані мав місце невластивий для центральноазійських країн факт перебування (протягом 2010-2011 рр). на президентському посту жінки – Р. Отумбаєвої [3, с. 22 - 23].

Отже, на пострадянському просторі президентура авторитарного зразка в системі державних органів функціонує як домінуючий владний інститут, за допомогою якого зберігається в цілісному вигляді структурна побудова авторитарного політичного режиму. Попри певні регіональні відмінності президентство у вказаних моделях забезпечує лідерам авторитарних країн можливості для максимального збереження свого владного статусу та вигідних їм способів транзиту влади.

Література

1. Батенко Т. Королі СНД: Портрети 12 президентів (тенденції та закономірності розвитку в пострадянському просторі). Львів: Кальварія, 2000. 216 с
2. Білоруський “принц Микола”: як президент Лукашенко готує свого наступника. ТСН. 2020. 5 липня. URL: <https://tsn.ua/politika/biloruskiy-princ-mikola-yak-prezident-lukashenko-gotuye-svogo-nastupnika-1579603.html> (дата звернення: 30.05.2021).
3. Дерід І. О. Проблема бідності та політичної нестабільності Киргизстану. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія “Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм”*. 2020. Вип. 12. С. 18 – 30.
4. Долженков О. О. Передумови авторитарної еволюції інституту президентства на пострадянському просторі. *Політологічні*

записки. 2013. № 7. URL:
http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2013_7_5.].

5.Мельник Р. Становлення інституту президентства в СРСР та Росії на поч. 1990-х рр. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: політологія, соціологія, філософія.* 2010. Випуск 15. С. 163 – 166.

6.Москалюк М.Ф. Інститут президенства пострадянських країн: особливості становлення та функціонування. *Інститут Президента України в системі державної влади України. Матеріали наукової конференції.* Київ. 2014. С. 209-214.

7.Смірнова В. О. Політична воля як чинник державотворчої діяльності: об'єктивні та суб'єктивні детермінанти. Київ: Логос, 2019. 384 с.

8Сухонос В. В. Інститут глави держави в конституційному праві: монографія. Суми: ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2011. 349 с.

9.Тенденції розвитку ситуації в країнах Центральної Азії. *Борисфен Інтел. Незалежний аналітичний центр геополітичних досліджень*. 2015. 9 лютого.

URL: <http://bintel.com.ua/uk/article/centrasia/>

(дата звернення: 30. 05. 2021).

10.Тимчук О. Л. Політико-правові особливості сучасних авторитарних політичних режимів. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2009. № 2. С. 48-54.

Никорович Ю.-А.І.

аспірант І-го року навчання спеціальності

Політологія

Прикарпатський національний університет

імені Василя Стефаника

Марчук В.В.

*доктор політичних наук, професор
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника*

РОЛЬ ЕКСПЕРТНОГО СЕРЕДОВИЩА В ПРОЦЕСІ ПРИЙНЯТТЯ ПОЛІТИЧНОГО РАШЕННЯ

Зі здобуттям незалежності Україна активно реформується політичне життя країни. Підвищується свобода розповсюдження інформації, збільшується число суб'єктів політики. Таке ускладнення політичного процесу призвело до того, що політики змушені приймати значно більшу кількість рішень і враховувати все нові й нові фактори. В цій ситуації особливу роль починає грати експертне середовище. Воно стає все більш затребуваним органами державної влади для вирішення актуальних суспільно-політичних задач.

У сучасній політичній науці під процесом прийняття політичних рішень розуміють свідомий вибір суб'єктом політичного процесу одного

варіанта дій із щонайменше двох можливих. Цей бік політичного рішення безпосередньо пов'язаний із такими умовами його прийняття, як свобода і відповідальність: чим вище статус суб'єкта, який приймає політичне рішення, тим вище ступінь його свободи у виборі варіантів дій, але разом із тим – вища відповідальність за обраний варіант. [2, с. 838]

Політична система підтримує зв'язок і будує свої відносини із зовнішнім середовищем через політичні рішення та дії, спрямовані на їхню реалізацію, вони є основним фактором, що характеризує якість взаємин політичної системи та суспільства із зовнішнім середовищем, вони є результатом її діяльності, за яким оцінюється ефективність функціонування основних політичних інститутів суспільства, підтверджуються або спростовуються претензії політичних сил та еліт на здійснення влади. Вироблення і прийняття політичних рішень становлять собою механізм

перетворення суспільних вимог у загальнообов'язкові публічні норми, які регулюють відносини і визначають розподіл владних ресурсів у суспільстві з метою вирішення політично значущих проблем. [3, с. 92]

Діяльність експертного середовища виступає передумовою або певним структурним етапом для обробки інформації заради прийняття ефективного політичного рішення.

В процесі прийняття політичного рішення можна виділити наступні етапи:

- визначення проблеми;
- пошук рішення;
- проблеми, обговорення та лобіювання варіантів рішення;
- прийняття рішення;
- реалізація рішення;
- контроль і коригування рішення при виявленні відхилень.

В такому контексті діяльність експертного середовища можна охарактеризувати як одну з форм обговорення варіантів рішення – однієї зі складових процесу прийняття політичного рішення.

Політики та органи державної влади несуть відповідальність перед виборцями, суспільством. А експерти та експертне середовище несуть відповідальність тільки перед замовником своїх аналітичних послуг.

Експертну підтримку політики та органи державної влади використовують задля підвищення якості управлінських рішень, однак, як показує практика частіше політичні рішення обходяться без експертизи – її замінює особистий та колективний досвід самих управлінців. [4, с. 9]

Діяльність експертного середовища використовується задля бажання отримати об'єктивну інформацію у вигляді наукових рекомендацій для підвищення якості прийнятого

рішення є тільки однією з причин запрошення фахівців для проведення експертизи. Серед інших причин А. Сунгуров виділяє наступні:

- бажання «легімітизувати» в очах суспільства вже прийняте в принципі рішення, зміцнити його посиленням на відповідну наукову експертизу;
- прагнення створити «димову завісу» навколо реально прийнятого рішення шляхом проведення безлічі публічних обговорень експертиз інших проектів рішення;
- прагнення забезпечити публічну підтримку пропонованих владою рішень, залучаючи на свою сторону авторитет експертизи;
- прагнення домогтися засудження і скасування вже прийнятих владою рішень (з цією метою часто використовується екологічна експертиза) [1, с. 10].

Діяльність експертного середовища являє

собою певний механізм діалогу між державою та суспільством. Вона надає великий вплив на політичну культуру, а також служить передумовою громадянського вибору для людини.

Література

1. Коваленко И. И. Современные методы анализа экспертных оценок / И. И. Коваленко, А. В. Швед // Наукові праці. Серія. : Комп'ютерні технології. – 2011. – Т. 173. – Вип. 161. – С. 10–20.
2. Общая и прикладная политология: учеб. пособ. / под общ. ред. В. И. Жукова, Б. И. Краснова. – М. : Союз, 1997. – 992 с.]
3. Політична аналітика в державному управлінні : навч. посіб. / С. О. Телешун, Ю. Г. Кальниш, І. В. Рейтерович, О. Р. Титаренко. – К. : НАДУ, 2012. – 228 с.
4. Сунгуров А. Ю. Публічна політика як поле взаємодії і як процес прийняття рішень / А. Ю. Сунгуров // Публічна політика - 2005. - СПб. : Норма, 2006. - С. 7-14.

УДК 329(4):328.122.019

Ротар Н. Ю.

*доктор політичних наук,
професор кафедри політології та державного
управління
Чернівецький національний університет імені Юрія
Федьковича*

**НЕПРОЗОРЕ ФІНАНСУВАННЯ
ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЄС:
ПОШУК ІНСТРУМЕНТІВ ПРОТИДІЇ**

Непрозоре фінансування політичної діяльності в Європейському Союзі чітко асоціюється з фінансовою підтримкою, що надається суб'єктам політичного процесу з боку іноземних донорів. З метою вироблення ефективних механізмів протидії зовнішньому впливу на політичні процеси та електоральний вибір громадян країн-членів ЄС, рішенням Європейського парламенту від 18 червня 2020 р. був створений Спеціальний комітет з питань іноземного втручання у демократичні процеси в Європейському Союзі (INGE), включаючи дезінформацію [2]. Одним з результатів діяльності INGE у березні 2021 р. стало

вироблення документу «Про приховане фінансування політичної діяльності іноземними донорами», основою якого стали висновки експертів, виголошені під час слухань, організованих в рамках чергових засідань даного спеціального комітету упродовж 2020–2021 рр. Наголосимо, що виборче законодавство, зокрема і в частині фінансування політичної діяльності, є негармонізованим на рівні ЄС, що сприяє використанню непрозорих методів фінансування політичних акторів. На сьогодні заборона на пожертви політичним акторам від іноземних донорів офіційно визначена законодавством Австрії, Кіпру, Естонії, Фінляндії, Франції, Німеччини, Греції, Мальти, Іспанії, Латвії та Італії, тоді як в Бельгії, Данії та Нідерландах таких законодавчих обмежень немає, а в інших країнах ЄС вони мають частковий характер.

Саме тому, визначення видів непрозорого

фінансування політичної діяльності на офіційному рівні можна означити як перший крок на шляху визначення дієвої системи протидії даному явищу, яке викривлює не тільки сутність політичної участі, але й демократії як такої. INGE пропонує розрізняти такі види непрозорого фінансування політичної діяльності:

По-перше, фінансування політичних кампаній, що передбачає неприховані інвестиції в діяльність конкретних політичних сил. Приміром, у 2014 р. французька політична партія Національний Фронт (Front National) отримала від російських банків позику на загальну суму близько 11 млн. євро. У вересні 2017 р. у Франції був ухвалений закон, яким заборонялося отримання суб'єктами політики позик від закордонних інвесторів (донорів). Однак, ця позика не була погашена до сьогодні, тому може означатися як спрямоване фінансування політичної кампанії. Зауважимо, що

на момент отримання позики політична партія Національний Фронт публічно підтримувала російські операції в Україні, зокрема нелегітимний референдум у Криму в березні 2014 р.

По-друге, «захоплення політичних еліт» як вид непрозорого фінансування політичної діяльності формує відносини залежності між елітами країн-членів ЄС та іноземними донорами. Свого часу колишній прем'єр-міністр Німеччини Г. Шредер та колишній прем'єр-міністр Фінляндії П. Ліппонен офіційно співпрацювали з російським Газпромом, який «захопив політичні еліти» з метою пришвидшення процесу подання заявки на Північний потік-1. Серед останніх подій (березень 2021 р.) варто згадати призначення колишнього Міністра закордонних справ Австрії К. Кнайсль членом правління Роснефть.

По-третє, фінансування через «солом'яних донорів» передбачає спрямоване фінансування

політичної діяльності через підставних осіб, що виступають як жертводавці, з метою приховування реального іноземного джерела. Наприклад, напередодні виборів до Європарламенту у 2019 р. була здійснена спроба фінансування політичної діяльності італійської партії Lega російськими донорами. Планувалося, що гроші від продажу «солом'яному донору» 3 млн. тонн газу компанією ENI на суму 1,5 млрд. дол. США, будуть передані ним на підтримку Lega. Однак, наміри недобросовісної діяльності були викриті і план не був реалізований. В разі його реалізації Lega змогла би обійти визначений ліміт іноземного фінансування в розмірі 100 000 євро.

По-четверте, іноземне фінансування через «компанії-оболонки», що стало політичною практикою з формуванням та поширенням інструментів транснаціональної економіки. «Компанії-оболонки» не здійснюють господарської

діяльності, ані на рівні материнських кампаній, ані на рівні дочірніх, оскільки метою їх створення є транспорт фінансових потоків в політику. Як приклад, США (материнська кампанія) та Великобританія (дочірня кампанія) за ініціативою ультраправої Britain First party створили Albion Company, через яку у 2016 р. «інвестували» в політичну діяльність британських ультра-правих 200000 фунтів стерлінгів.

По-п'яте, фінансування через некомерційні організації та третій сектор є привабливим інструментом непрозорої підтримки політичної діяльності через те, що їх фінансова діяльність мінімально регулюється в більшості країн-членів ЄС. Відповідно, некомерційні організації та третій сектор не зобов'язані називати прізвища (статус) своїх донорів, але мають право фінансувати політичні партії та кандидатів. Найбільш відомими прикладами стали, по-перше, діяльність посольства

Російської Федерації в Латвії з формування пулу довірених громадських організацій, які функціонально пов'язані з політичними партіями; по-друге, створена російськими та американськими ультраправими консерваторами громадська організація CitizenGo, діяльність якої спрямовані на поширення ультраправих ідей в суспільствах країн-членів ЄС (наприклад, CitizenGo надав суттєву підтримку політичній кампанії іспанської політичної партії Vox на виборах до Європарламенту у 2019 р.).

По-шосте, фінансування політичної реклами належить до таких видів непрозорої підтримки політичної діяльності, яке не регулюється правилами про обмеження іноземного фінансування, насамперед, щодо необхідності розкриття інформації, які поширюються на рекламу, поширювану засобами телебачення, радіо та друкованими ЗМІ. Станом на квітень 2021 р., тільки

в трьох державах-членах ЄС (Польща, Румунія, Угорщина) політична Інтернет-реклама регулюється національним виборчим законодавством. Відповідно, виборчі та електоральні процеси в політичному просторі ЄС, в частині передвиборчої агітації, відбуваються у фактичному регуляторному вакуумі, що підриває здатність проводити вільні і чесні вибори та дотримуватися демократичних принципів свободи вибору. Кодекс практики дезінформації [1], схвалений в жовтні 2018 р., не вирішив проблему забезпечення прозорості фінансування політичної реклами в Інтернеті, оскільки закріплені ним механізми протидії дезінформації спираються на систему саморегульованої прозорості та добровільності.

Основними невирішеними проблемами протидії непрозору фінансуванню політичної Інтернет-реклами, спрямованої на нав'язування

дезінформаційних смислів в ЄС, є: (1) неможливість відстежити грошові потоки, тобто на підтримку якого саме політичного актора спрямовується політична реклама; (2) рекламні послуги, що надаються потужними Інтернет-платформами, можуть набувати величезної варіативності форм які об'єднуються в ехокамери, в яких кожен громадянин «зчитує» власну реальність; (3) основою бізнес-моделі політичної Інтернет-реклами є використання алгоритмів, що програмують на привернення уваги швидше сенсаційного, екстремістського чи деструктивного вмісту, ніж вмісту, розробленого для досягнення широкого консенсусу, що є традиційною основою демократичних дискусій; (4) варіативність означення політичної реклами, зокрема як політичної реклами політиків в їх офіційних передвиборчих кампаніях, та реклами на політичну тематику, яка необов'язково пов'язана з певною

політичною кампанією чи особою. Вирішення цих проблем потребує застосування гармонізованого загальноєвропейського підходу до спеціального виборчого законодавства, пов'язаного з фінансуванням політичної реклами, який має спратися на кращі, хоча і поодинокі, практики обмеження політичної реклами, що фінансується іноземними донорами.

Для вирішення проблеми прихованого іноземного фінансування політичної діяльності в ЄС, яке спотворює демократичні смисли електоральної участі громадян країн-членів необхідно, по-перше, здійснити оцінку ефективності всіх існуючих заходів ЄС та національних держав з метою виявлення прогалин та найкращих практик протидії фінансової підтримки дезінформації; по-друге, формувати групи національних експертів, здатних здійснювати постійний моніторинг фінансування політичної

діяльності та оцінку застосування європейських принципів на національному рівні; по-третє, вдосконалити правовий регламент фінансування політичних партій в частині прав та обов'язків третіх країн та виробити відповідні загальноєвропейські стандарти, обов'язкові для всіх країн-членів ЄС; по-четверте, чітко розмежувати на рівні третіх сторін тих, хто прагне безпосередньо впливати на виборчі процеси та їх результати та тих, хто бере участі у публічних дебатах на законній основі, публічно та відкрито; по-п'яте, передбачити ризики у фінансуванні політичної діяльності з боку іноземних держав, які виникають внаслідок використання обігу криптовалюти.

Література

1. Code of Practice on Disinformation. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/code-practice-disinformation>
2. European Parliament 2019–2024. P9_TA(2020)0161. Setting up a special

committee on foreign interference in all democratic processes in the European Union, including disinformation, and defining its responsibilities, numerical strength and term of office. European Parliament decision of 18 June 2020 on setting up a special committee on foreign interference in all democratic processes in the European Union, including disinformation, and defining its responsibilities, numerical strength and term of office (2020/2683(RSO)). URL:

https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2020-0161_EN.pdf

Щедрова Г. П.

Вищий навчальний заклад
«Університет імені Альфреда Нобеля»

ДЕЯКІ ТЕХНОЛОГІЇ КОНКУРЕНТНОЇ БОРОТЬБИ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Активними учасниками парламентських виборів є близько пів сотні політичних партій, які й формують спектр політичних технологій конкурентної боротьби. В умовах стрімкого

розвитку інформаційно-комунікаційного інструментарію партійні впливи на суспільство набули нових форм і збагатилися модерними прийомами. Наразі можемо спостерігати унікальне явище – впровадження адресних технологій впливу, яке одночасно призводить до зростання частки охоплення таким впливом аудиторії. Це стало можливим, у першу чергу, завдяки інтеграції у політичну площину технологій таргетингу – спеціального механізму реклами, що уможливорює спрямування агітаційного контенту політичних акторів лише на їхню цільову аудиторію, яка з більшою вірогідністю надасть реальну підтримку кандидату або курсу політика.

Переконливо у даному контексті виглядають суми, які впродовж електорального процесу вітчизняні партії витратили на рекламу у соціальних мережах. Парламентська кампанія 2019 р. обійшлася українським політичним партіям лише за рекламу у

мережі Facebook у понад мільйон доларів США – стільки було витрачено на публікацію більше 40 тисяч рекламних дописів [3]. За півтора місяці агітації на місцевих виборах 2020 р. у Facebook опублікували понад 90 тисяч політичних матеріалів, на що суб'єкти виборчого процесу витратили близько 3,1 мільйона доларів США [5].

Мірилом можливостей політичного впливу зазвичай виступають соціальні мережі Facebook та Instagram (пов'язані мережі), тому що саме їхня аудиторія демонструє постійну позитивну динаміку. Так, за даними комунікаційної групи «PlusOne», за останні пів року кількість українських користувачів указаних соцмереж збільшилася на один мільйон для кожної – до 16 мільйонів для Facebook та 14 мільйонів для Instagram. Число користувачів Facebook Messenger виросло на 800 тисяч – до 10 мільйонів. Також на один мільйон зроста аудиторія тих, кого можна охопити

рекламними інструментами Facebook – до 22 мільйонів [2]. Наприкінці 2019 р. соціальні мережі як джерело новин уперше обійшли телебачення в Україні, а у 2020 р. для отримання інформації про ситуацію в Україні та світі 58% респондентів опитування Центру Разумкова обрали Facebook [9]. Виокремлені раніше механізми міжпартійної боротьби у рамках конструювання політичного ландшафту знайшли своє втілення у технологіях отримання, оприлюднення і поширення різноманітних інсайдів (інсайдерської інформації), тобто даних із закритих джерел, які зазвичай надходять безпосередньо з кіл досліджуваного об'єкта. Інсайди розповсюджують ЗМІ, самі політики, наближені до них особи, однак останнім часом лідером з ефективного використання такого типу даних стали спочатку YouTube-, а згодом Telegram-канали, діяльність яких у медіапросторі отримала назву «війни політичних «зливів» або

компроматів», а державні спецслужби часто розцінюють як ворожу до національної безпеки. Показовим кейсом такого впливу на політику є «злив» у публічну площину запису розмови колишнього прем'єр-міністра України О. Гончарука з іншими високопосадовцями, де, серед іншого, лунала критика на адресу президента В. Зеленського [4]. 15 січня 2020 р. у мережу потрапили згадані записи, 17 січня О. Гончарук подав президенту заяву про свою відставку, яка однак не була підтримана, а 4 березня того ж року Верховна Рада України 353 голосами звільнила політика з займаної посади [6]. Хоча звільнення напряду й не пов'язували з інформаційним «зливом», але саме він каталізував антиурядову риторику.

Ряд всеукраїнських і регіональних Telegram-каналів з багатотисячною аудиторією Служба безпеки України у лютому 2021 р. визнала такими, що

дестабілізують ситуацію в країні і займаються розвідувально-підривною діяльністю на замовлення спецслужб Російської Федерації [7].

Існування Telegram-каналів – приклад односторонньої комунікації, коли політичне джерело інформації оприлюднює дані, не завжди забезпечуючи опцію зворотного зв'язку. Активна комунікація політиків та суспільства, особливо під час виборів, відбувається з використанням ЗМІ (переважно конвергентних) і комунікаційних платформ (соціальних мереж, месенджерів тощо), натомість організаційні засоби (зокрема, громадські приймальні) використовують доволі неактивно. Саме інтернет-технології дозволили вперше у комунікаційну систему політики включити безпосередню опцію комунікації – потокового обміну інформацією між суб'єктами і об'єктами політичної дії. Найбільш розповсюдженим майданчиком для реалізації онлайн-технологій є

кіберпростір – віртуальне середовище з'єднаних комунікаційних систем, що використовується для здійснення комунікацій та просування суспільних відносин. Не менш популярним стало створення «тіньових сторінок», тобто онлайн-ресурсів без явної прив'язки до конкретного кандидата, однак з контентом, який аргументує або підтримує цілі певної політичної сили. Такі групи, наприклад, у мережі Facebook, зазвичай мали саркастично-глузливі назви, а їхньою головною метою було розповсюдження політичних фейків про опонентів [8, с. 152].

На сьогодні фейк став невід'ємним компонентом прийомів політичної боротьби із застосуванням інформаційних технологій. Більше того, політична пропаганда ефективно використовує й процедуру спростування неправдивої інформації. Восени 2020 р. Інститут масової інформації провів масштабне дослідження 23 загальнонаціональних онлайн-медіа

на предмет поширення фейкових та маніпулятивних матеріалів. У підсумку виявилось, що основними темами фейків є: побутові (39%), проросійські (34%) та фейки, пов'язані з місцевими виборами (12%). Щодо маніпуляцій, то 47% з них стосувалися місцевих виборів, на другому місці – проросійські маніпуляції (17%), на третьому – маніпуляції про гроші, економіку і зарплати (16%) [1]. Отже, політичний контекст є присутнім у всіх форматах інформаційних маніпулятивних впливів в українських медіа.

Технологією конкурентної боротьби політичних партій також є використання третіх осіб, що артикують публічно або ж анонімно партійні наративи для широкої аудиторії, а саме:

- лідери громадської думки – особи, що користуються авторитетом і повагою у певній частини суспільства і відкрито підтримують

позицію політичної партії, дублюють або аргументують її;

– боти – акаунти у соціальних мережах неіснуючих осіб та анонімних користувачів, яких задіюють задля поширення політично вигідного контенту.

Підсумовуючи, акцентуємо, що в умовах розбудови інформаційного суспільства, медіатизації політики та подальшої політичної монополії на інформацію та джерела її поширення найбільш дієвими технологіями партійного впливу залишаються інформаційно-комунікаційні, які реалізуються політичними акторами та їхніми командами в онлайн-просторі. Маємо підстави стверджувати, що наразі не йдеться про розширення набору політтехнологій, а відбувається розвиток технічної сторони їх реалізації – впроваджуються мережеві алгоритми, сегментується аудиторія з метою адресного впливу на цільову її частину,

віртуалізується сфера безпосередньої взаємодії політики та суспільства.

Література

1. Братушак О., Романюк О. Ядерний удар і магія. Фейки та маніпуляції процвітають в українських медіа. *Інститут масової інформації*. 2020. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/yadernyj-udar-ta-magiya-fejky-ta-manipulyatsiyi-protsvitayut-v-ukrayinskyh-media-i35399> (дата звернення: 21.04.2021)

2. Дослідження української аудиторії Facebook та Instagram за січень 2021 року. *PlusOne*. URL: <https://plusone.com.ua/research/> (дата звернення: 21.04.2021)

3. Закони для соцмереж: як протидіяти маніпуляціям у інтернет-просторі. *ЦЕДЕМ*. 2019. URL: <https://cedem.org.ua/news/zakony-dlya-sotsmerezh/> (дата звернення: 21.04.2021)

4. Зеленський вимагає від силовиків за 2 тижні знайти, хто прослуховував Гончарука. *Українська правда*. 2020. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/01/17/7237665/> (дата звернення: 21.04.2021)

5. Особливості політичної реклами у соціальній мережі Facebook на місцевих виборах 2020 (5 вересня – 20 жовтня). *Опора*. 2020. URL: https://www.oporaua.org/report/vybory/polit_ad/21640-osoblivosti-politichnoyi-reklami-u-sotsialnii-merezhi-facebook-na-mistsevikh-viborakh-2020-5-veresnia-20-zhovtnia (дата звернення: 21.04.2021)

6. Парламент звільнив Гончарука з посади Прем'єра. *Укрінформ*. 2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2889469-parlament-zvilniv-goncaruka-z-posadi-premera.html> (дата звернення: 21.04.2021)

7. СБУ викрила агентурну мережу спецслужб РФ, яка дестабілізувала ситуацію в

Україні через Telegram-канали. *Служба безпеки України: Офіційний вебсайт*. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-vykryla-ahenturnu-merezhu-spetssluzhb-rf-yaka-destabilizovala-sytuatsiiu-v-ukraini-cherez-telegramkanaly> (дата звернення: 21.04.2021)

8. Щедрова Г. Вітчизняна практика використання онлайн-технологій в електоральному процесі. *Гілея: науковий вісник*. 2019. Вип. 144. С. 151–155.

9. Щедрова Г., Кормич М. Чинник довіри як інструмент політичних технологій. *Гілея: науковий вісник*. 2020. Вип. 154. С. 335–340.

10. Як змінились уподобання та інтереси українців до засобів масової інформації після виборів 2019 р. та початку пандемії COVID-19 (серпень 2020 р.). *Центр Разумкова*. 2020. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/yak-zminyls-upodobannia-ta-interesy->

[ukraintsiv-do-zasobiv-masovoi-informatsii-pisliia-
vyboriv-2019r-ta-pochatku-pandemii-covid19-serpen-
2020r \(дата звернення: 21.04.2021\)](#)

Розділ III

Вибори та електоральні процеси в Україні та країнах Центрально-Східної Європи: глобальний і регіональний виміри

УДК 323.15:324«2020»

Зан М. П.

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри політології і державного
управління
ДВНЗ «Ужгородський національний
університет»*

ПОЛІТИКО-ПАРТІЙНА СЕГМЕНТАЦІЯ В СЕРЕДОВИЩІ ЛІДЕРІВ РОМСЬКИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЗАКАРПАТТЯ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ 2020 РОКУ

Анотація. У статті проаналізовано участь 14-ти очільників ромських громадських організацій

Закарпатської області у місцевих виборах 2020 року. Визначено високий рівень політико-партійної сегментації в середовищі лідерів ромської етнічної меншини. Констатовано відсутність солідарності між ромськими громадськими лідерами Закарпаття. Це пояснюється факторами патрон-клієнтних взаємин у регіональному політикумі та традиційними родинно-клановими зв'язками на рівні ромської етнічної громади.

Ключові слова: ромська етнічна меншина, громадський лідер, громадська організація, політична партія, місцеві вибори, Закарпаття.

Zan M. P.

THE POLITICAL PARTY SEGMENTATION AMONG THE LEADERS OF ROMA NON-GOVERNMENT ORGANIZATIONS IN TRANSCARPATHIA ACCORDING TO THE RESULTS OF LOCAL ELECTIONS 2020

Summary. The participation of 14 heads of Roma non-government organizations in Zakarpattia Oblast according to the results of local elections 2020 is

analyzed. A high level of political party segmentation among the leaders of Roma ethnic minority has been identified. The lack of solidarity between Roma public leaders in Transcarpathia was stated in the article. This situation can be explained by factors of patron-client relationship in the regional politics and traditional family-clan alliances at the level of Roma ethnic community.

Key words: Roma ethnic minority, public leader, non-government organization, political party, local elections, Transcarpathia.

Вступ. Закарпатська область є одним із чотирьох регіонів України з поліетнічним складом населення. Близько 20 % населення краю репрезентують етнічні меншини: угорська, ромська, румунська, російська, словацька, німецька та ін. Русинська громада, яка визнана на рівні наукового співтовариства та держави етнографічною групою у складі українського етносу, так само представлена в

переліку організацій національних меншин, які є зареєстрованими в законодавчому порядку. Зокрема, за офіційними даними у мультикультурному Закарпатті функціонує 81 національно-культурне товариство, серед яких 23 організації ромів, 22 – угорців, 11 – русинів, 7 – румунів, 5 – словаків, по 3 – німців і євреїв, по 2 – росіян і чехів, по 1 – поляків, вірмен і азербайджанців [6]. Водночас ряд ромських національно-культурних товариств не представлені в цьому списку. До прикладу, організації соціально-правового захисту ромів «Бахтало Дром» (голова Юрій Мандич), «Об'єднання ромів Ужгорода» (голова Мирослав Горват), «Романо радость» (голова Леонід Брежинський), «Майбутнє ромів м. Берегово» (голова Рудольф Папп), різні ромські благодійні фонди та проромські неурядові організації.

Специфіка ромської етнічної громади

регіону. Варто зауважити, що Всеукраїнський перепис населення 2001 року зафіксував 14 004 представників ромської етнічної групи. Для більшості з них рідною мовою є угорська (62,4 %); 20,5 % визначили рідною ромську мову; 16,7 % – українську, 0,4 % – російську та інші мови. Водночас за даними ромських неурядових організацій в Закарпатській області нараховується понад 50 тис. осіб ромського походження. Ця інформація співпадає з даними подворових медичних обходів, проведених обласним клінічним територіальним медичним об'єднанням «Фтизіатрія». Станом на 31 грудня 2018 року закарпатські медики зафіксували 52 234 представників ромської етнічної групи. За інформацією медиків лише в адміністративних межах колишнього Берегівського району проживало 8 102 ромів (10,9 % населення району), Виноградівського – 8 011 (6,6 %), Ужгородського –

6 201 чол. (7,8 %), Мукачівського – 6 976 (6,9 %), м. Мукачеві – 4 073 чол. (4,8 %), м. Ужгороді – 4 187 чол. (3,7 %) [5, с. 106]. Утім ці цифри також є заниженими, адже за розрахунками керівників ромських національно-культурних товариств тільки в обласному центрі Закарпатської області проживає понад 5 тис. ромів. Відтак роми є представниками другої після угорців, а не четвертої (як за переписом 2001 року – М.З.) за чисельністю етнічної меншини на Закарпатті.

У середовищі ромів Закарпаття вирізняються п'ять етнодіалектних / етнографічних локальних груп: 1) *угорські роми* / «*унгріка рома*» / *роми-ловари* (Берегівщина, Виноградівщина, Ужгородщина та Мукачівщина); 2) *словацькі роми* / «*сервітіка рома*» (Ужгородський район із включенням компактних ромських поселень Перечинщини та Великоберезнянщини; здебільшого вони є нащадками ромів-переселенців

із села Павловце над Угом і міста Кральовски Хлмец (зараз Кошицький самоврядний край, Словацька Республіка); 3) *келдерари* / «*шатрові цигани*» (поселення в межах селища Королево, с. Підвиноградів та м. Виноградів Берегівського району); 4) *марамороські роми* / «*гажікане рома*» (місто Рахів); 5) *румуномовні волохи* / «*білі цигани*» (села Мирча, Кам'яниця, Анталовці, Сімер, Тур'я Пасіка, Тур'ї Ремети та Порошково Ужгородського району; села Обава та Верхня Визниця Мукачівського району та с. Довге на Іршавщині (зараз у адміністративних межах Хустського району).

Предметом нашої розвідки є політико-партійна сегментація лідерів ромських громадських організацій Закарпатської області в контексті місцевих виборів 25 жовтня 2020 року, яку представимо на підставі аналізу електоральної статистики Центральної виборчої комісії України.

Упродовж останнього десятиліття найбільш динамічною в громадському середовищі ромів Закарпаття є постать заступника директора, начальника управління соціальних допомог Департаменту праці та соціального захисту населення Ужгородської міської ради **Мирослава Горвата**. Наразі він представляє *організацію «Об'єднання ромів Ужгорода» а також Закарпатське обласне ромське об'єднання «Романі черхень» («Ромська зірка»)*, яке очолює його дружина Ружена. На виборах 2015 року він пройшов до Ужгородської міської ради як член політичної партії «Єдиний центр» (279 голосів; 19,68 %) [1]. Водночас, вже як безпартійний, на виборах 25 жовтня 2020 року пройшов до цієї ж ради від політичної партії «Рідне Закарпаття» (№ 11 в єдиному списку). Мирослав Горват отримав 236 голосів виборців (39,79 % від квоти) і таким чином переміг у 1-му територіальному виборчому окрузі

(далі – ТВО; № 2) [2].

Голова організації соціально-правового захисту ромів «Бахтало Дром», безпартійний, радник міського голови **Юрій Мандич** також став депутатом Ужгородської міської ради від «Партії твого міста» (№ 2 в єдиному списку) по 1-му ТВО (№ 1). Він здобув 467 голосів виборців (78,75 % від квоти) [2]. У 2015 році до цієї ж ради Юрій Мандич також як безпартійний кандидат обирався від політичної партії «Відродження» (655 голосів; 35,98 %) [1].

На відміну від Мирослава Горвата та Юрія Мандича, які є вже досвіченими учасниками виборчих кампаній на рівні мікрорайону «Радванка», де компактно проживає ромська громада Ужгорода, інші ромські лідери як кандидати фактично тільки спробували реалізувати своє право участі у місцевих виборах. Цьому сприяла виборча система «напіввідкритих»

партійних списків, яка потребувала значної кількості кандидатів. Відтак на одному й тому ж 1-му ТВО (! – М.З.) в обласному центрі кандидували декілька лідерів ромських національно-культурних організацій. Зокрема, очільниця *Товариства циган Закарпаття «Рома»*, позапартійна **Світлана Адам** балотувалася до Ужгородської міської ради від ВО «Батьківщина» (№ 14 у єдиному списку) по 1-му ТВО (№ 6). Вона здобула 22 голоси виборців (3,7 % від квоти). Так само в цьому ж 1-му ТВО (№ 6) балотувався голова *громадської організації «Романі доля»*, член «Опозиційної платформи – За життя» **Золтан Адам**, який отримав усього 7 голосів (1,18 % квоти). Голова *Закарпатського обласного благодійного фонду «Благо»*, безпартійна **Елеонора Кулчар** також кандидувала по 1-му ТВО (№ 6) від «Партії твого міста» (№ 23 в єдиному списку), втім отримала всього 5 голосів (0,84 % від квоти) [2].

Очільник громадської організації

«Закарпатське обласне товариство ромів «Романі зор», безпартійний **Валерій Плісов** також балотувався від «Партії твого міста» по 2-му ТВО (№ 4). Він здобув 54 голоси виборців (9,10 % від квоти), чого не вистачило для проходження до ради. Висуванцем від політичної партії «Партія твого міста» по 3-му ТВО (№ 2) в Ужгороді став позапартійний **Роберт Йовні**, голова *благодійного фонду «Нове покоління»* та *громадської організації «Центр соціального захисту населення, ветеранів та інвалідів Закарпаття»*. Він отримав 16 голосів (2,69 % від квоти). По 5-му ТВО (№ 4) від «Партії твого міста» кандидувала заступниця голови *Закарпатського обласного благодійного фонду «Благо»* **Беата Микович** (донька Елеонори Кулчар – М.З.), яка здобула 26 голосів (4,38 % від квоти) [2].

Від ромської громади селища Середне Ужгородського району обраний депутатом місцевої

ради голова *громадської організації «Романо
радість»*, безпартійний, підприємець **Леонід
Брежинський**. До Середнянської селищної ради він
делегований від політичної партії «Рідне
Закарпаття» по 1-му багатомандатному виборчому
округу. Леонід Брежинський отримав найбільшу
кількість голосів серед 20-ти кандидатів у цьому
округу. За нього віддали свої голоси 269 чол. (19,95
) [4, с. 2]. Фактично йдеться про так зване
«етнічне голосування», адже виборці Леоніда
Брежинського є жителями компактного ромського
поселення (мікрорайон «Іванівка») у
територіальних межах селища Середнє.

Голова *Перечинської районної організації
Закарпатського циганського культурно-
просвітнього товариства «Романі Яг»*,
безпартійний **Едуард Турпак** на місцевих виборах
25 жовтня 2020 року був обраний до Перечинської
міської ради від ВО «Батьківщина». У

багатомандатному виборчому окрузі № 3 Едуард Тирпак отримав 84 голоси виборців (10,34 % від загальної кількості голосів по округу) [3, с. 2].

Доволі переконливими стали результати ромських громадських лідерів у районних центрах – містах Мукачево та Берегове. Зокрема, ромський громадський та релігійний лідер Мукачева **Іван Йонаш**, голова *благодійного фонду «Нове життя»* та пастор релігійної громади «Христинська євангельська церква «Нове життя»», член політичної партії «Команда Андрія Балогі» (№ 26 у єдиному списку) успішно кандидував по 4-му ТВО (№ 6) до Мукачівської міської ради й отримав 336 голосів виборців (34 % від квоти) [2]. Також зауважимо, що Іван Йонаш вже обирався у міські депутати Мукачева. На попередніх місцевих виборах 2015 року він також представляв команду міського голови Андрія Балогі (політична партія «Єдиний центр»). Тоді Іван Йонаш набрав 498

голосів (62,72 %) [1]. Представником від ромської етнічної меншини у Берегівській міській раді обраний **Рудольф Пан** – голова *громадської організації «Майбутнє ромів м. Берегово»*, безпартійний, фізична особа-підприємець, який кандидував по 2-му ТВО (№ 8) від Демократичної партії угорців України (№ 34 в єдиному списку) та отримав 204 голоси виборців (48,92 % від квоти) [2].

У с. Підвиноградів, де компактно проживає ромська група циган-келдерарів, кандидатами-конкурентами до Берегівської районної ради стали двоє очільників ромських національно-культурних товариств. Зокрема, голова *громадської організації «Романо Бахтало Дром»*, безпартійний, директор ТОВ «Севлюш Універ» **Арсеній Богар** балотувався від партії «Слуга народу» (№ 7 у єдиному списку) по 3-му ТВО (№ 3) й отримав 254 голоси (19,25 % від квоти). Водночас голова *громадської організації*

«Підвиноградівське Романо Лачіно» Артем Ланьо як безпартійний кандидував від політичної партії «Команда Андрія Балоги» по тому ж 3-му ТВО (№ 11) й отримав 43 голоси (3,26 % від квоти). Для обидвох кандидатів-ромів виборча кампанія була невдалою [2].

Висновки. Отже, в рамках предмету нашої студії проаналізовано участь у виборчій кампанії 2020 року 14-ти очільників ромських громадських організацій Закарпатської області. Народними депутатами на рівні місцевої влади стали 6 лідерів ромської етнічної громади краю (Юрій Мандич, Мирослав Горват, Леонід Брежинський, Едуард Тирпак, Іван Йонаш і Рудольф Пап).

У розрізі політико-партійного представництва найбільше кандидатів балотувалися від «Партії твого міста» (5 чол.), що пов'язано з технічним кандидуванням чотирьох ромських лідерів у м. Ужгороді (Елеонора Кулчар, Валерій Плісов,

Роберт Йовні та Беата Микович). Власне тому найбільша кількість ромських лідерів у якості кандидатів була представлена на 1-му ТВО до Ужгородської міської ради.

Новостворений під місцеві вибори 2020 року партійний бренд «Рідне Закарпаття» представили два переможці виборчої кампанії – Мирослав Горват (Ужгородська міська рада) та Леонід Брежинський (Середнянська селищна рада). Політичну партію ВО «Батьківщина» презентували також двоє ромських лідерів – переможець Едуард Тирпак (Перечинська міська рада) та учасниця електоральної кампанії на рівні м. Ужгорода Світлана Адам. «Опозиційну платформу – За життя» в обласному центрі репрезентував член цієї політичної партії Золтан Адам.

Ромський громадський та релігійний лідер Мукачева, переможець виборів до Мукачівської міської ради Іван Йонаш пов'язаний із так званим

«кланом Балогі» (в 2015 році – «Єдиний центр», а в 2020 році – «Команда Андрія Балогі»). З іншого боку, цю політичну силу невдало представив на місцевих виборах Артем Леньо з Підвиноградова. Його конкурент Арсеній Богар, єдиний серед ромських лідерів представник від партії влади «Слуга народу», отримав досить значну кількість голосів виборців, однак не став депутатом Берегівської районної ради. Демократичну партію угорців України на виборах успішно репрезентував ромський лідер м. Берегове Рудольф Пап (Берегівська міська рада).

Таким чином, на місцевих виборах 2020 року 14 лідерів ромських громадських організацій балотувалися від 7-ми політичних партій. Це засвідчує про відсутність солідарності між ромськими громадськими лідерами Закарпаття в узгодженні політичних орієнтацій та вироблення цілісної громадсько-політичної платформи для

ромів Закарпаття. Ромські представники не зуміли скоординувати зусилля та мобілізувати свій етнічний електорат у рамках однієї або двох політичних сил. Відтак ромський громадський рух краю залишається сегментованим, зорієнтованим на сформовані патрон-клієнтні взаємини в регіональному політикумі та традиційні родинно-кланові зв'язки.

Література

1. Місцеві вибори 2015. *Офіційний веб-портал Центральної виборчої комісії.* URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/wm001.html#> (дата звернення: 09.03.2021).

2. Місцеві вибори 2020. *Офіційний веб-портал Центральної виборчої комісії.* URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/wm001.html> (дата звернення: 17.11.2020).

3. Місцеві вибори 25 жовтня 2020 року. Протокол Перечинської міської територіальної

виборчої комісії Ужгородського району Закарпатської області. Про результати голосування з виборів депутатів Перечинської міської ради. На 3 стор. URL:

<https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/showpprotpt001f01=695pid102=12672pt004f01=3pid494=4pasatt=1.pdf>

(дата звернення: 09.03.2021).

4. Місцеві вибори 25 жовтня 2020 року. Протокол Середнянської селищної територіальної виборчої комісії Ужгородського району Закарпатської області. Про результати голосування з виборів депутатів Середнянської селищної ради. На 4 стор. URL:

<https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/showpprotpt001f01=695pid102=64484pt004f01=1pid494=4pasatt=1.pdf>

(дата звернення: 09.03.2021).

5. Туберкульоз в Закарпатті (аналітично-статистичний довідник за 2014–2018 роки) / Розробники: В.В. Скрип, Л.Ю. Марковій, Т.В.

Шевчук. Ужгород: Обласне клінічне територіальне медичне об'єднання «Фтизіатрія», 2019. 119 с.

6. Юридичні адреси національно-культурних товариств Закарпаття. **Список обласних національно-культурних товариств станом на травень 2020 року. Центр культур національних меншин Закарпаття.** URL: <http://centerkylytr.pp.ua/category/%d1%8e%d1%80%d0%b8%d0%b4%d0%b8%d1%87%d0%bd%d1%96-%d0%b0%d0%b4%d1%80%d0%b5%d1%81%d0%b8-%d0%bd%d0%b0%d1%86%d1%96%d0%be%d0%bd%d0%b0%d0%bb%d1%8c%d0%bd%d0%be-%d0%ba%d1%83%d0%bb%d1%8c%d1%82%d1%83%d1%80/> (дата звернення: 16.11.2020).

Остапець Ю. О.,
професор,
доктор політичних наук,
декан факультету суспільних наук
Ужгородського національного університету

Копинець Ю. Ю.,
старший викладач кафедри
міжнародних студій і суспільних комунікацій
Ужгородського національного університету

Вплив місцевих виборів 2020 року на структурування партійного простору України у регіональному вимірі

Місцеві вибори 2020 р. відбулися у період завершення чергового етапу реформи децентралізації, наслідком якої були ліквідація значної кількості районів, шляхом їх об'єднання та утворення об'єднаних територіальних громад (ОТГ). А відтак і бюджетні відносини з центром ОТГ будуть будувати поза розподілом коштів через обласні та районні ради. Це, в свою чергу, підвищило значимість виборів голів та депутатів рад ОТГ. Іншими словами зросла політична

суб'єктність місцевих еліт. В Україні за результатами цієї реформи кількість районів зменшилася з 390 до 136 і було утворено 1438 об'єднаних територіальних громад [16].

Місцеві вибори 2020 р. відбулися за новими правилами, які були запроваджені виборчим кодексом, прийнятим у грудні 2019 р. А нові правила встановили пропорційну систему виборів з напіввідкритими списками [2]. Напіввідкритість виборчих списків привела до того, що до рад різного рівня пройшли 67 кандидатів, які набрали нуль голосів виборців і потрапили до ради із закритого партійного списку [3].

Але з іншого боку нові правила суттєво підвищили значущість політичних партій у виборчому процесі, оскільки в ОТГ, де більше 10 тис. виборців, вибори проводилися виключно на партійній основі. А це в майбутньому (якщо не буде суттєвих змін у законодавстві) має привести до

розбудови партійної структури на місцях і до співпраці депутатів з виборцями. За результатами виборів 16,6 % депутатів обрано як самовисуванців, а 83,4 % як таких, які висунуті осередками партій [13].

Оскільки головними суб'єктами виборчого процесу були політичні партії, зупинимося детальніше на партійному вимірі виборів. Класифікувати партії, які приймали участь у місцевих виборах, можна таким чином:

1. Парламентські партії («Слуга народу», «Європейська солідарність», ВО «Батьківщина», «Опозиційна платформа – За життя» (ОПЗЖ)).
2. «Старі» загальноукраїнські партії. Це партії, які відомі виборцю, неодноразово приймали участь у виборах, і кожна з яких має свою електоральну історію та територіальну локалізацію прихильників: ВО «Свобода»,

«Партія Шарія», «Громадянська позиція», «Сила і Честь», Радикальна партія Олега Ляшка, «Удар» та інші.

3. «Нові» загальноукраїнські партії. Це політичні партії, які вперше приймають участь у виборах. Одне із завдань їхньої участі «розкрутка» партійного бренду напередодні наступних президентських і парламентських виборів: «За майбутнє», «Пропозиція», «Перемога Пальчевського».
4. Регіональні партії. Вони також є «старі» і «нові». «Нові» утворені, як правило, шляхом ребрендингу напередодні виборів.

На феномені регіональних партій ми зупинимося детальніше, оскільки вони мали високі показники за результатами виборів. Перш за все слід зазначити, що до 2010 р. ми можемо говорити не так про регіональні партії, як про партії Сходу і Заходу України, які утворилися внаслідок

соціокультурного розмежування. І лише після того, як місцеві вибори з 2010 р. починають проводитися окремо від парламентських, можна спостерігати активну участь в них регіональних партій / партій місцевих еліт. До регіональних партій А. Колодій, наприклад, відносить: а) партії, які створені спеціально під місцеві вибори, і які не претендують на загальнодержавний вплив; б) партії, які ще не встигли утворити осередки у більшості регіонів України, як того вимагає закон, допускаючи такий стан упродовж перших 6 місяців після реєстрації / або партії, які формально (на папері) мають достатню кількість осередків в 14 регіонах України, але їх реальний вплив не виходить за межі одного чи кількох регіонів [7].

Загалом партійну систему України на регіональному рівні утворюють такі складові:

1. Загальнонаціональні парламентські політичні партії, які на виборах до ВР України подолали

виборчий бар'єр.

2. Загальнонаціональні непарламентські партії, які отримали на виборах до ВР України не менше 1 % голосів виборців, і відповідно мають вплив на партійну конкуренцію.

3. Регіональні політичні партії:

– партії, які отримують перемогу на місцевих виборах / представлені в обласних радах в одній або декількох областях України, і мають значний вплив на формування місцевих органів влади;

– етнічні регіональні партії, які функціонують на територіях компактного проживання національних меншин.

4. Субрегіональні партії / локальні партії (партійні проекти), які ситуативно використовують місцеві політики для забезпечення електоральної підтримки на виборах до органів місцевого самоврядування (обласні, районні, місцеві ради). Такі партії висувають свої списки в обмежене число

рад (декілька районних, декілька міських тощо), а їх регіональна локалізація пов'язана з дієздатністю одиничних місцевих осередків або надання партійного брэнда зацікавленим учасникам виборчого процесу [11, с. 130–131].

До головних причин виникнення регіональних політичних партій в Україні можна віднести:

1. Регіональний поділ України на Захід – Схід. Етномовне розмежування та компактне проживання національних меншин на певній території.
2. Створення регіональних партій адміністративним методом (партії влади) керівниками областей, міст тощо.
3. Розмежування у часі проведення місцевих і парламентських виборів, починаючи з 2010 р.
4. Прагнення регіональної еліти зберегти вплив і контроль над місцевими ресурсами.
5. Реформа з децентралізації влади і як наслідок – утворення об'єднаних територіальних громад.

6. Політичний регіоналізм як об'єктивно існуюча риса української політики [7; 11, с. 128–129].

Отже, з прийняттям нових правил місцевих виборів суттєво підвищується роль політичних партій в них. Як відмітили в Комітеті виборців України (КВУ) у місцевих виборах 2020 р. взяли участь 194 політичні партії з 349 зареєстрованих станом на січень 2020 р. У місцевих виборах 2015 р. участь брали 140 політичних партій [8].

Всього було зареєстровано 212 530 кандидатів, висунутих політичними партіями до місцевих рад різних рівнів. Понад 50 % кандидатів (1107675) у всіх регіонах України висунуто шістьма партіями: ВО «Батьківщина» (21465 кандидатів), «Слуга народу» (21455), «За майбутнє» (20238), «Європейська солідарність» (19990), «Опозиційна платформа – За життя» (ОПЗЖ) (15990), «Наш край» (11627).

У місцевих виборах 2020 р. взяли участь понад

30 іменних партій: Радикальна партія Олега Ляшка (8839 кандидатів), «УДАР» Віталія Кличка (3940), «Перемога Пальчевського» (2993), «Українська стратегія Гройсмана» (1816), «Блок Вілчула «Українська перспектива» (1563), «Блок Світличної разом» (1319), «Блок Кернеса – Успішний Харків» (1312), «Партія Шарія» (1311), «Команда Андрія Балоги» (858), «Громадянський рух Миколи Томенка «Рідна Україна» (771), «Українська морська партія Сергія Ківалова» (717), «Партія Ігоря Колихаєва «Нам тут жити» (689), «Партія простих людей Сергія Капліна» (450), «Блок Володимира Сальдо» (391), «Команда Сергія Рудика. Час змін» (376), «Партія Володимира Буряка «Єднання» (300), «Команда Левченка «Народовладдя» (258), «Команда Самчишина» (171), «Єдність Олександра Омельченка» (141), «Команда Михайлішина» (121), «Команда Сергія Мінька» (110), «Еко партія Береза» (110), «Команда

Максима Єфімова «Наш Краматорськ» (96), «Громадсько-політичний рух Валентина Наливайченка «Справедливість» (96), «Блок Дмитра Голубова» (94), «Блок Вадима Бойченка» (80), «Команда Ігоря Сапожка – Єдність» (76), «Громадсько-політична платформа Надії Савченко» (64), «Блок Едуарда Гурвіца» (58), «Соціалістична партія Олександра Мороза» (54) [13].

У назвах близько 20 партій використовувалася регіональна складова: Українська Галицька партія (2442), «Блок Кернеса – Успішний Харків» (1312), «Рідне Закарпаття» (876), «Черкащани» (871), «Партія вінничан» (397), «Херсонці» (149), «Команда Єфімова – Наш Краматорськ» (96), «Березанська громада» (80), «Біла Церква разом» (42), «Рівне разом» (42), «Команда Дніпра» (41), «Миколаївці» (39) та інші [13].

Результати місцевих виборів 2020 р. в

Україні: регіональний вимір.

За підсумками Центральної виборчої комісії (ЦВК) станом на 18 листопада 2020 р. (відомості про результати виборів у 1517 місцевих радах, що становить 96,2 % від загальної кількості місцевих рад) найбільшу кількість депутатських мандатів у загальнонаціональному масштабі отримали до рад різного рівня партії «Слуга народу» (17, 5 %), «Батьківщина» (12,3 %), ОПЗЖ (11,7 %) [13] (Див. Таблицю 1).

Таблиця 1

Результати місцевих виборів 2020 року: партійний вимір

Назва партії	Відсоток від загальної кількості депутатських мандатів (%)	Кількість депутатських мандатів	Кількість обласних рад в яких отримані мандати
Слуга народу	17,5	5809	25

ВО «Батьківщина»	12,3	4093	23
ОПЗЖ	11,7	3881	19
За майбутнє	11,4	3773	22
Європейська солідарність	10,7	3543	25
Наш край	5,1	1694	5
ВО «Свобода»	2,6	863	5
Українська стратегія Гройсмана	1,7	567	1
Пропозиція	1,6	549	4
Радикальна партія Олега Ляшка	1,6	535	5

Комітет виборців України порівняв результати провладних партій на місцевих виборах 2010, 2015 та 2020 рр. до обласних рад та міських рад обласних центрів. Було встановлено, що партія «Слуга народу» набрала найменшу кількість голосів виборців – 13 %. Тоді як Партія регіонів у 2010 р. здобула 38 %, «Блок Петра Порошенка

«Солідарність» у 2015 р. – 19 % [4].

Порівняльний аналіз виборів у розрізі регіонів подано у таблиці 2. У таблиці 2 розглянуто результати виборів (кількість мандатів) до обласних рад у розрізі трьох регіонів: Західного, Центрального і Південно-Східного. Західний регіон – це Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Волинська, Чернівецька області. Чисельність обласних рад Західного регіону становить 488 депутатів. Центральний регіон – Київська, Вінницька, Кіровоградська, Полтавська, Хмельницька, Черкаська, Житомирська, Сумська, Чернігівська області. Чисельність обласних рад Центрального регіону становить 636 депутатів. Південно-Східний регіон утворюють Дніпропетровська, Одеська, Запорізька, Миколаївська, Херсонська, Харківська, Луганська, Донецька області (у двох останніх вибори до обласних рад не проводилися). Чисельність

обласних рад регіону – 536 депутатів [13]. Розрахунки зроблено за результатами даних ЦВК [14] і Додатків А; Б.

Балотування до обласних рад практично у всіх регіонах забезпечили партії «Європейська солідарність», ВО «Батьківщина», «За майбутнє», «Слуга народу», «Опозиційна платформа – За життя». До половини обласних рад кандидатів висунули партії «Сила і Честь», ВО «Свобода», «Пропозиція», Радикальна партія Олега Ляшка (РПЛ).

Таблиця 2
Порівняльний аналіз результатів виборів до
обласних рад
у розрізі регіонів [13]

	Західний регіон (%)	Центральний регіон (%)	Південно- Східний регіон (%)
Європейська солідарність	20,4	14,6	11,0
Слуга	14,1	18,0	20,3

народу			
ОПЗЖ	2,4	11,0	25,3
Батьківщина	13,1	13,8	6,4
За майбутнє	15,7	13,0	4,2
Наш край	–	4,0	3,1
РПЛ	1,2	3,3	–
Свобода	10,2	–	–
Сила і Честь	2,4	0,6	–
Пропозиція	–	1,7	4,4

Таким чином, як видно з таблиці 2, найвищі результати на виборах до обласних рад показали парламентські партії (крім партії «Голос») та нова партія, яка була створена напередодні виборів «За майбутнє». Вони отримали депутатські мандати практично у всіх обласних радах України.

Результати політичних партій, які перемогли на виборах до обласних рад України подано у таблиці 3. Слід зазначити, що на місцевих виборах 2020 р. парламентські партії стали переможцями лише у 13 регіонах України, при чому «Слуга народу», «Європейська солідарність», ОПЗЖ кожна

у чотирьох (див. Таблицю 3), а ВО «Батьківщина» лише у Кіровоградській області.

Таблиця 3

**Переможці виборів до обласних рад 2020 р.
[13]**

Партії	Регіони, (%)
Слуга народу (4 області)	Дніпропетровська (22,9), Житомирська (17,9), Сумська (19,3), Чернівецька (14,8)
Європейська солідарність (4 області)	Київська (19,5), Львівська (30,8), Рівненська (18,6), Тернопільська (22,5)
Опозиційна платформа – За життя (4 області)	Запорізька (23,2), Миколаївська (23,4), Одеська (26,8), Херсонська (23,2)
Батьківщина	Кіровоградська область (23,4)
Рідне Закарпаття	Закарпатська область (17,7)
ВО «Свобода»	Івано-Франківська (19,3)
Українська стратегія Гройсмана	Вінницька область (47,6)
За майбутнє	Волинська область (31,2)
Довіра	Полтавська область (17,1)

Команда Симчишина	Хмельницька область (19,0)
Блок Кернеса – Успішний Харків	Харківська область (34,5)
Рідний дім	Чернігівська область (30,7)
Черкащани	Черкаська область (21,4)

Регіональні політичні партії, зазначає у своєму дослідженні О. Ключев, отримали перші результати на виборах до 7 обласних рад. Вони стали лідерами у Вінницькій («Українська стратегія Гройсмана»), Закарпатській («Рідне Закарпаття»), Полтавській («Довіра»), Харківській («Блок Кернеса – Успішний Харків»), Хмельницькій («Команда Симчишина»), Черкаській («Черкащани»), Чернігівській («Рідний дім») [8]. Ці партії висунули кандидатів лише до однієї обласної ради в межах країни. На місцевих виборах 2015 р. лише у Закарпатській та Хмельницькій областях перемогу здобули регіональні партії.

Електоральні результати регіональних партій до обласних рад подані у таблиці 4.

Таблиця 4
Результати регіональних партій у розрізі виборів до обласних рад [13]

Область	Результати регіональних партій, %
Тернопільська область	«Довіра» (6,5), «Сила людей», «Порядок. Відповідальність. Справедливість»
Івано-Франківська область	ВО «Платформа громад» (10,3), Українська Галицька Партія, «Голос»
Закарпатська область	«Рідне Закарпаття» (17,7), «Команда Андрія Балоги» (10,8), КМКС-Партія угорців України (11,6)
Чернівецька область	«Єдина альтернатива», ГР «Народний контроль», «Партія чернівчан», «Команда Михайлішина»
Львівська область	«Об'єднання «Самопоміч» (8,7), Українська Галицька Партія (5,6), Народний Рух України (5,8)

Хмельницька область	«Команда Симчишина» (19,0), «За конкретні справи» (14,0)
Черкаська область	«Черкашани» (21,4), Партія ветеранів Афганістану
Чернігівська область	«Рідний дім» (30,7)
Полтавська область	«Довіра» (17,1), «Рідне місто» (9,2), «Воля»
Вінницька область	«Українська стратегія Гройсмана» (47,6), «Партія Вінничан»
Житомирська область	«Ліва опозиція»
Сумська область	«Сила людей»
Кіровоградська область	«Перспектива міста»
Одеська область	«Довір'яй ділам» (11,8)
Миколаївська область	«Миколаївці», «Опозиційний блок»
Херсонська область	«Нам тут жити» (18,1), «Блок Сальдо» (5,09), «Партія місцевого самоврядування»
Дніпропетровська область	«Пропозиція» (12,6), Блок Вілкула «Українська перспектива» (12,8) «Громадська сила» (5,9)

Запорізька область	Партія Володимира Буряка «Єднання» (8,0), «Опозиційний блок» (7,5), «Порядок», «Нова політика»
Харківська область	«Блок Кернеса – Успішний Харків» (34,5), «Блок Світличної разом!» (12,4), «Акцент»

До обласних рад України загалом було обрано 1660 депутатів, 345 з них були представниками регіональних партій (20,7 %), «Слуга народу» здобула 293 мандати 17,6 %, «Європейська солідарність» – 252 (15,1 %), ОПЗЖ – 232 (13,9 %), ВО «Батьківщина» – 180 (10,8 %), «За майбутнє» – 173 (10,4 %), «Свобода» – 50 (3,0 %). Разом вказані партії набрали 91,5 % голосів виборців (з них 70,8 % належить парламентським партіям)

Більш як у половині обласних рад України представлені лише 5 партій. У 2015 р. таких партій було 12: «Об'єднання «Самопоміч» (25 областей), Радикальна партія Олега Ляшка (24), «Українське

об'єднання патріотів – Укроп» (23), ВО «Свобода» (22), «Опозиційний блок» (21), «Наш край» (21), Аграрна партія України (20), «Відродження» (15), «Громадянська позиція» (14), Народна партія (14) [11].

За результатами місцевих виборів 2020 р. вказані партії змогли подолати виборчий бар'єр лише в деяких регіонах України, отримавши депутатські мандати в обласних радах: РПЛ (5 областей), ВО «Свобода» (5 західних областей), «Наш край» (5), АПУ (2), «Опозиційний блок» (1), «Об'єднання «Самопоміч» (1), а інші взагалі не подолали виборчий бар'єр (див. Додаток А, Б).

Порівняльний аналіз результатів місцевих виборів 2015 і 2020 рр. показує, що 10 загальноукраїнських партій, які у 2015 р. здобули депутатські мандати обласних рад у більш як половині українських регіонів, у 2020 р. перетворилися на регіональні партійні структури з

чітко визначеною територіальною локацією своїх прихильників.

Характеризуючи місцеві вибори, окремо слід проаналізувати процес утворення коаліцій у обласних радах. Відповідно до чинного законодавства, яке обумовлює функціонування місцевих органів влади, офіційно в обласних і міських радах партійні коаліції утворювати не потрібно. В той же час для ефективного функціонування представницьких органів влади на місцях, утворення таких союзів є вимогою політичної практики. Звичайно, що це ситуативні домовленості, які укладаються для досягнення певних цілей (обрання керівництва рад, прийняття важливих рішень тощо). У часовому вимірі їх існування може бути як тривалістю всю каденцію, так і до декількох тижнів. Оцінити таку конфігурацію можна за розподілом посад: голова ради, його перший заступник, заступники. Це і є

приблизні контури коаліції. Ми їх називаємо приблизними тому, що на місцевому рівні є ще така практика, коли політичні сили не можуть офіційно заявити про створення коаліції (оскільки на загальнонаціональному рівні є заяви лідерів про виключення можливостей такої співпраці), але при роботі органу влади вони співпрацюють спільно.

Більше того інколи такі «завуальовані» коаліції кардинально змінюють розклад політичних сил в регіоні. Наприклад, перше місце на виборах до Одеської обласної ради здобула відкрито проросійська партія ОПЗЖ, яка набрала 26,8 % голосів виборців. Вона і розраховувала, що разом з партією «За майбутнє» (10 %) та «Партією Шарія» (5 %) зможуть створити більшість і отримати керівні посади у раді. Але коаліцію утворили: «Слуга народу», «Батьківщина», «Довіряй ділам» і «Європейська солідарність» [1; 2; 9].

Цей приклад є яскравим свідченням того, що

коаліції і співпраця політичних партій на місцях не завжди відображають загальнонаціональні тенденції міжпартійних відносин. Але з іншого боку місцеві інтереси, а в нашому випадку і інтереси національної безпеки держави диктують саме такий розвиток політичних подій, адже якби не відбулася така коаліція, то владу в області отримали б проросійські сили. «Європейська солідарність» увійшли також до обласних коаліцій у Львівській та Закарпатській областях.

Неприродними можна вважати і союзи в обласних радах, куди входять «Слуга народу» і ОПЗЖ. Так партія «Слуга народу» об'єднала голоси з ОПЗЖ і «Батьківщиною» щоб очолити Київську обласну раду. «Слуга народу» отримала також посаду голови Харківської обласної ради, утворивши більшість разом з партією «Блок Кернеса – Успішний Харків» (представник партії відмовився від претензій на посаду голови облради)

та ОПЗЖ.

У Миколаївській обласній раді основою коаліції стали «Слуга народу» та ОПЗЖ, до який долучилася партія «Наш край». У Херсонській області головою обласної ради також був обраний представник «Слуги народу» по домовленості з ОПЗЖ (перший заступник) та «Партією І. Колихаєва «Нам тут жити». У Кіровоградській області представник «Слуги народу» очолив обласну раду, завдячуючи союзу з ОПЗЖ, Радикальною партією Олега Ляшка та «Пропозицією» (Див. Додатки А, Б).

У Івано-Франківській та Тернопільській обласних радах головами обрані представники ВО «Свобода», У Вінницькій обласній раді більшість утворена навколо партії «Українська стратегія Гройсмана», у Черкаській – навколо партії «Черкащани» (разом з «Європейською солідарністю» та «Батьківщиною»), Полтавській –

навколо партії «Довіра».

Представник політичної партії «За майбутнє» очолив Хмельницьку обласну раду (разом з «Командою Симчишина» і «Європейською солідарністю») та Волинську обласну раду (разом з «Батьківщиною» і «Свободою»).

Отже, головами обласних рад були обрані представники таких партій: «Слуга народу» – 12 рад, ВО «Свобода» – 2 ради, «За майбутнє» – 2 ради, «Європейська солідарність» – 2 ради, по одній раді – Українська стратегія Гройсмана, «Довіра», «Черкащани», АПУ (Див. Додатки А, Б).

Отже, місцеві вибори 2020 р. показали високий електоральний результат парламентських та «регіональних» політичних партій одночасно з високим рівнем фрагментації місцевих рад. Депутатами рад різних рівнів стали представники 113 політичних партій, а головами міських та селищних рад – представники 46 партій [13].

За оприлюдненими результатами виборів за сумарними показниками (найбільше число депутатів в місцевих радах, найбільше число обраних мерів міст, сільських та селищних голів) лідером є «Слуга народу». У президентської партії і найвищий агрегований рейтинг (агрегований рейтинг партії на місцевих виборах – сума результатів партії на виборах до обласних рад, в Києві – до міської ради, в Донецькій і Луганській областях – до районних рад). За цим показником за партію «Слуга народу» проголосували 14,5 % виборців, які взяли участь в місцевих виборах, за «Європейську солідарність» – 13,7 %, за ОПЗЖ – 12,5 %. При цьому треба враховувати, що значна кількість виборців на місцевих виборах проголосували за місцеві партії. В цілому за непарламентські партії проголосували майже половина виборців (49 %) [12].

Ще одна значима тенденція місцевих виборів

– регіональна специфіка їх результатів. Фактично в кожному регіоні вибори показали існування своєї особливої партійної структури та її конфігурації. За словами І. Павленка відбулася зміна політичної поведінки місцевих еліт на створення власних партійних проектів [14]. За його ж підрахунками представництво у місцевих радах різного рівня отримали приблизно 54 «регіональні» партії з загального числа переможців. Тобто фактично кожна друга партія-переможець виборів 2020 – «регіональна» [14].

В обласних центрах України майже всі мери (або їх абсолютна більшість) будуть представляти непарламентські партії. Найчастіше успіху на виборах до обласних рад досягали партії на чолі з мерами обласних центрів. У Вінниці, Івано-Франківську, Хмельницькому та в Чернігові вони навіть завоювали монобільшість в міських радах. У Харкові, Одесі, Маріуполі та інших обласних

центрах і великих містах партії мерів стали ядром правлячої депутатської більшості.

А ось на виборах до обласних рад домінували парламентські партії. Крім «Слуги народу» з парламентських партій високі результати, але переважно в своїх базових регіонах, показали ОПЗЖ і «Європейська солідарність». Агресивна ідеологізована кампанія цих партій (в одному випадку проросійська, в іншому – ультрапатріотична) досить ефективно спрацювала на їх користь. У декількох містах і регіонах вони вийшли на перше місце, але ні в одній області, і ні в одному обласному центрі вони не змогли одержати абсолютну більшість голосів [17].

Результати виборів показали, що більшість політичних партій сподіваються лише на регіональну підтримку виборців та регіональну локацію своїх партійних осередків. І робота партій направлена на завоювання підтримки у «чужих»

для них регіонах не проводилася. Відтак, ОПЗЖ не представлена у Волинській, Івано-Франківській, Львівській та Тернопільській областях, а ВО «Свобода» відповідно у південно-східних регіонах тощо.

Література

1. Айвазовська О. Країна виборів. URL: <https://tyzhden.ua/Election/251378> (дата звернення 09.02.2021).
2. Антирекорд: 67 кандидатів набрали 0 голосів і стали депутатами. URL: <https://www.chesno.org/post/4410/> (дата звернення 17.12.2020).
3. Виборчий кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення 01.10.2020).
4. Гірше, ніж попередники: «Слуга Народу» показала рекордно низький результат на виборах в обласних центрах

<http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:hirshe-nizh-poperednyky-sluha-narodu-pokazala-rekordno-nyzkyi-rezultat-na-vyborakh-v-oblasnykh-tsentrakh> (дата звернення 03.12.2020).

5. Голуб А. Переддень нового циклу. *Український тиждень*. 2020. № 43. С. 17–22.
6. Голуб А., Соловйов М. Неприродній добір. Хто конкретно отримав владу в обласних радах України. URL: <https://tyzhden.ua/Election/251219> (дата звернення 09.02.2021).
7. Колодій А. Вплив місцевих виборів-2020 на розвиток багатопартійності в Україні. URL: <https://political-studies.com/?p=2597> (дата звернення 05. 05. 2021).
8. Ключев О. Куди Україну занесла хвиля місцевих виборів? URL:

https://www.oporaua.org/blog/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi_2020/22731-kudi-ukrayinu-zanesla-khvilia-mistsevikh-viboriv (дата звернення 03.12.2020).

9. Кондратова В. Ворог мій – друг мій. Слуги плюс ОПЗЖ, ЄС плюс Слуги: хто тепер влада в облрадах: карти. URL: <https://ua-news.liga.net/politics/articles/vorog-miy-drug-miy-slugi-plyus-opzj-es-plyus-slugi-hto-teper-vlada-v-oblradah-karti> (дата звернення 09.02.2021).
10. Майже половина партій проігнорували місцеві вибори, - КВУ. URL: <http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:maizhe-polovyna-partii-proihnoruvaly-mistsevi-vybory-kvu> (дата звернення **09.10.2020**).
11. Манайло-Приходько Р., Остапець Ю. Регіональний вимір розвитку та

функціонування партійної системи України.
Монографія. Ужгород: Вид-во «Рік-У»,
2020. 338 с.

12.Моніторинг місцевих виборів 2020:
підсумки. URL:

http://ratinggroup.ua/ru/research/ukraine/monitoring_mestnyh_vyborov_2020_itogi.html

(дата звернення 04.02.2021)

13.Офіційний сайт ЦВК. URL:

<https://www.cvk.gov.ua/> (дата звернення

25.11.2020).

14.Павленко І. Аналіз результатів виборчої
кампанії до місцевих органів влади 25
жовтня 2020 р. Аналітична доповідь. URL:

[https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-](https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-12/analit-dopovid-2.pdf)

[12/analit-dopovid-2.pdf](https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-12/analit-dopovid-2.pdf) (дата звернення

04.02.2021)

15.Результати місцевих виборів у розрізі
представництва політичних партій. URL:

<https://www.cvk.gov.ua/novini/rezultati-mistsevih-viboriv-u-rozrizi-predstavnitstva-politichnih-partiy.html> (дата звернення 01.10.2020).

16.Ровенський А. Топ-10 особливостей виборчої кампанії-2020. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/blog/683224.html> (дата звернення 01.10.2020).

17.Фесенко В. Политические тенденции ноября 2020 года. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/fesenko/5fce8727bc98d/> (дата звернення 03.12.2020).

Додаток А
Результати вборів до обласних рад 25 жовтня 2020 року

Область/к-ть манд.	Коаліції обласних рад	П	С в	С Н	Є С	О П З Ж	Б	З М	Р П Л	Н К	Інші
Вінниця	УСГ, Б, ЗМ,			8	11	7	1 1	7			УСГ – 40

(84)	СН										
Волинська (64)	ЗМ, Св., Б.		7	8	9		9	2	2	АПУ – 5, СіЧ – 4	
Дніпропетровс. (120)	СН, ОПЗЖ, П	1	7	3	13	27	8			БВ «УП» – 16, ГС – 9	
Житомирська (64)	СН, НК, П	6		1	9	7	6	7	5	9	СіЧ – 4
Закарпатська (64)	СН, Б, ЄС, РЗ			1	6	6	8	6			РЗ – 12, ПУУ – 8, КАБ – 7
Запорізька (84)				1	10	23	7	8			Опозиційний блок – 8, ПВБ «Єднання»

											» – 9
Івано-Франківс. (84)	Св, Б, ЗМ, Платформа громад		18	9	17		14	16			Платформа громад – 10
Київська (84)	СН, Б, ОПЗЖ			22	25	9	14	14			УДАР –
Кіровоградська (64)	СН, П, ОПЗЖ, РПЛ	5		14	9	11	15	5	5		
Львівська (84)	ЄС, Б, СН, Голос, НРУ, УГП		6	9	28		7	6			Голос – 7, УГП – 6, ОС – 9
Миколаївська (64)	СН, ОПЗЖ, НК	7		16	8	18		5		10	
Одеська (84)	СН, Б, ДД, ЄС			16	10	24	7				ПШ – 6, ДД – 11
Полтавська (84)	Довіра, СН, Рідне			14	9	11	12	13			РМ – 9, Дові

	місто, Б, ЗМ									ра – 16
Рівненська (64)	ЄС, ЗМ, Св, РПЛ	6	1 2	14		9	9	6		СіЧ – 6
Сумська (64)	СН, ОПЗЖ		1 6	9	14	1 0	7		8	
Тернопільська (64)	Св, ЗМ, Довіра, СН	13	8	17		8	1 2			Довіра – 6
Харківська (120)	СН, БК – Успішний Харків, ОПЗЖ		1 7	11	29					Блок Світ личної – 17, БК – Успішний Харків - 46
Херсонська (64)	СН, ОПЗЖ, ПК – Нам		1 1	7	15	6			7	БВС – 5, ПК «На

	тут жити										м тут жити » – 13
Хмель ницьк а (64)	ЗМ, КС, ЄС			1 0	7		7	1 3	4		ЗКС – 10, КС – 13
Черка ська (64)	Черка щани, ЄС, Б			1 2	9	6	7	1 2			Черк щан и – 18
Чернів ецька (64)	РПЛ, СН, ЄС			1 2	9	6	9	6			АПУ – 13, ГР «НК » – 6, ЄА – 9
Черніг івська (64)	СН, Рідни й дім, РПЛ			8	5	5	6	5	7	9	Рідн ий дім – 19

*П – «Пропозиція», Св – ВО «Свобода», СН – «Слуга народу», ЄС – «Європейська солідарність», Б – ВО «Батьківщина», ЗМ – «За майбутнє», РПЛ –

Радикальна партія Олега Ляшка, НК – «Наш край», АП – Аграрна партія, СіЧ – Сила і Честь, ГС – Громадська сила, УГП – Українська Галицька партія, ГР «НК» – Громадянський рух «Народний контроль» , ПК «Нам тут жити» – Партія І. Колихаєва «Нам тут жити», БВС – Блок Володимира Сальдо, РМ – Рідне місто, БВ «УП» – Блок Вілкула «Українська перспектива», БК – Успішний Харків – Блок Кернеса – Успішний Харків, УСГ – Українська стратегія Гройсмана, ОС – Об’єднання «Самопоміч», ПШ – Партія Шарія, ДД – Довіряй ділам, ЗКС – За конкретні справи, КС – Команда Симчишина, ЄА – Єдина Альтернатива, ПВБ «Єднання» – Партія Володимира Буряка «Єднання».

Додаток Б

Результати виборів та коаліції в обласних радах за результатами місцевих виборів 25 жовтня 2020 року

Область / к-ть мандатів в обласній раді	Результати виборів (% голосів виборців поданих за партію)	Формат коаліцій у обласних радах
Вінницька (84)	Українська стратегія	Українська стратегія

	<p>Гройсмана – 47,6 %</p> <p>Батьківщина – 13,1 %</p> <p>Європейська солідарність – 13,1%</p> <p>Слуга народу – 9,5 %</p> <p>ОПЗЖ – 8,3 %</p> <p>За майбутнє – 8,3 %</p>	<p>Гройсмана, Батьківщина, За майбутнє, Слуга народу</p>
Волинська (64)	<p>За майбутнє – 31,2 %</p> <p>Європейська солідарність – 12,5%</p> <p>Батьківщина – 11,6 %</p> <p>Слуга народу – 9,7 %</p> <p>Свобода – 8,5 %</p> <p>АПУ – 6,2 %</p> <p>Сила і Честь – 5,1 %</p>	<p>За майбутнє, Свобода, Батьківщина</p>
Дніпропетровська (120)	<p>Слуга народу – 22,9 %</p>	<p>Слуга народу, ОПЗЖ,</p>

	ОПЗЖ – 20, 3 % Пропозиція – 12, 6 % БВ «УП» – 11,8 % Європейська солідарність – 9,0 % Громадянська сила – 5,9 % Батьківщина – 5,1 %	Пропозиція
Житомирська (64)	Слуга народу – 17,9 % Наш край – 13,5 % Європейська солідарність – 13,0% ОПЗЖ – 11,0 % За майбутнє – 10,7 % Пропозиція – 9,2 % Батьківщина – 7,7 %	Слуга народу, Наш край, Пропозиція

	РПЛ – 6,0 % Сила і Честь – 5,5 %	
Закарпатська (64)	Рідне Закарпаття – 17,7 % Слуга народу – 17,4 % Батьківщина – 12,6 % КМКС-ПУУ – 11,6 % Команда Андрія Балоги – 10,8 % Європейська солідарність – 9,0 % За майбутнє – 8,9 % ОПЗЖ – 8,0 %	Слуга народу, Батьківщина, Європейська солідарність, Рідне Закарпаття
Запорізька (84)	ОПЗЖ – 23,2 % Слуга народу – 18,8 % Європейська солідарність – 9,4 %	Слуга народу, Батьківщина, Опозиційний блок, За майбутнє

	ПВБ «Єднання» – 8,0 % Опозиційний блок – 7,5 % За майбутнє – 6,9 % Батьківщина – 5,8 %	
Івано- Франківська (84)	Свобода – 19,3 % Європейська солідарність – 17,2% За майбутнє – 16,2 % Батьківщина – 14,8 % Платформа громад – 10,3 % Слуга народу – 8,9 %	Свобода, Батьківщина, За майбутнє, Платформа громад
Київська (84)	Європейська солідарність – 19,5% Слуга народу – 16,9 %	Слуга народу, Батьківщина, ОПЗЖ

	За майбутнє – 10,6 % Батьківщина – 10,5 % ОПЗЖ – 6,8 %	
Кіровоградська (64)	Батьківщина – 20,4 % Слуга народу – 19,2 % ОПЗЖ – 14,8 % Європейська солідарність – 12,2% За майбутнє – 7,0 % Пропозиція – 6,6 % РПЛ – 5,8 %	Слуга народу, Пропозиція, ОПЗЖ, Радикальна партія Олега Ляшка
Львівська (84)	Європейська солідарність – 30,8% Слуга народу – 9,4 % Об'єднання «Самопоміч» – 8,7 % Батьківщина –	Європейська солідарність, Батьківщина, Слуга народу, Голос, Українська Галицька партія

	<p>7,3 % Голос – 6,5 % Свобода – 6,0 % НРУ – 5,8 % УГП – 5,6 % За майбутнє – 5,2 %</p>	
<p>Миколаївська (64)</p>	<p>ОПЗЖ – 23,4 % Слуга народу – 21,3 % Європейська солідарність – 10,4% Пропозиція – 8,1 % За майбутнє – 5,5 %</p>	<p>Слуга народу, ОПЗЖ, Наш край</p>
<p>Одеська (84)</p>	<p>ОПЗЖ – 26,8 % Слуга народу – 17,5 % Довіряй ділам – 11,8 % Європейська солідарність – 10,3%</p>	<p>Слуга народу, Батьківщина, «Довіряй ділам», Європейська солідарність</p>

	За майбутнє – 10,0 % Батьківщина – 6,8 % Партія Шарія – 5,09 %	
Полтавська (84)	Довіра – 17,1 % Слуга народу – 14,6 % За майбутнє – 13,4 % Батьківщина – 11,9 % ОПЗЖ – 10,6 % Рідне місто – 9,2 % Європейська солідарність – 8,6 %	Довіра, Слуга народу, Батьківщина, Рідне місто, За майбутнє
Рівненська (64)	Європейська солідарність – 18,8% Слуга народу – 15,6 % За майбутнє – 11,5 %	Європейська солідарність, За майбутнє, Свобода, Радикальна партія Олега Ляшка

	<p>Батьківщина – 10,8 %</p> <p>Сила і Честь – 10,2 %</p> <p>РПЛ – 7,8 %</p> <p>Свобода – 7,4 %</p>	
Сумська (64)	<p>Слуга народу – 19,3 %</p> <p>ОПЗЖ – 17,0 %</p> <p>Батьківщина – 11,4 %</p> <p>Європейська солідарність – 10,9%</p> <p>Наш край – 9,0 %</p> <p>За майбутнє – 7,6 %</p>	Слуга народу, ОПЗЖ
Тернопільська (64)	<p>Європейська солідарність – 22,5%</p> <p>Свобода – 16,4 %</p> <p>За майбутнє – 14,9 %</p> <p>Слуга народу</p>	Свобода, За майбутнє, Довіра, Слуга народу

	– 10,1 % Батьківщина – 9,7 % Довіра – 6,5 %	
Харківська (120)	БК – Успішний Харків – 34,5 % ОПЗЖ – 21,3 % Слуга народу – 12,7 % Блок Світличної разом – 12,4 % Європейська солідарність – 8,0 %	Слуга народу, БК – Успішний Харків, ОПЗЖ
Херсонська (64)	ОПЗЖ – 20, 4 % ПК «Нам тут жити» – 17,9 % Слуга народу – 15,1 % Європейська солідарність – 9,4 %	Слуга народу, ОПЗЖ, ПК – Нам тут жити

	<p>Наш край – 9,4 % Батьківщина – 7,5 % Блок Володимира Сальдо – 5,05 %</p>	
Хмельницька (64)	<p>Команда Симчишина – 19,0 % За майбутнє – 18,2 % Слуга народу – 14,8 % За конкретні справи – 14,0 % Європейська солідарність – 10,1% Батьківщина – 9,2 % РПЛ – 5,1 %</p>	<p>За майбутнє, Команда Симчишина, Європейська солідарність</p>
Черкаська (64)	<p>Черкащани – 21,4 % Слуга народу – 14,4 %</p>	<p>Черкащани, Європейська, Батьківщина</p>

	За майбутнє – 13,6 % Європейська солідарність – 10,6% Батьківщина – 7,6 % ОПЗЖ – 6,2 %	
Чернівецька (64)	Слуга народу – 15,0 % Батьківщина – 11,1 % Єдина Альтернатива – 11,0 % Європейська солідарність – 10,6% АПУ – 7,2 % ГР «Народний контроль» – 7,0 % ОПЗЖ – 6,9 % За майбутнє – 6,0 %	Аграрна партія України, Слуга народу, Європейська солідарність
Чернігівська (64)	Рідний дім – 30,7 % % Наш край –	Слуга народу, Рідний дім, Радикальна

	14,7 % Слуга народу – 12,5 % РПЛ – 112,1 % Батьківщина – 8,1 % ОПЗЖ – 7,1 % За майбутнє – 6,7 % Європейська солідарність – 6,3 %	партія Олега Ляшка
--	---	-----------------------

Фегісов О.Д.

*Магістрант кафедри політології та
державного управління
Чернівецького Національного Університету*

ПРЕЗИДЕНТСЬКІ ВИБОРИ 2024, РЕВАНШ ЕКСРЕГІОНАЛІВ.

На 31 березня 2024 року заплановані восьмі вибори президента України, за часів незалежності нашої держави. Які дадуть можливість політичним силам не тільки позмагатися за крісло керівника

країни, а й перевірити свої сили на передодні парламентський виборів 2024 року, якщо вони будуть проведені на 5-й рік повноважень.

Здійснити повернення колишні регіонали самотужки не зможуть, хоча загроза їх повернення на даний момент є досить реальною. Віктор Янукович 2010-го року отримав 35% голосів виборців у першому турі і майже 49 % - у другому. Його поплічники, після втечі горе – президента, таких результатів не досягали: М.Добкін у 2014 році – 3%, Ю.Бойко 2019-го року біля 12 % голосів виборців. Ми розуміємо, що наслідком таких результатів було багато об'єктивних та суб'єктивних причин, зокрема анексія Криму та окупація Донбасу, які суттєво урізали електоральне поле екстремістів.

Станом на середину травня 2021 року партія В. Медведчука і компанії «Опозиційна платформа – За життя» посідає 3-тє місце в рейтингу партій із

цифрою 11,5 %, поступаючись «Європейській солідарності» 11,8 % та «Слугам народу» - 21,7 %. Відкрита підтримка Москви, відкрита змова, популізм – все це об'єднує радикальний проросійський електорат, проте відлякує від себе помірноналаштованих проросійських виборців, в свою чергу зсуваючи «ОПЗЖ» в нішу, яку раніше займала КПУ.

Мир на Донбасі – пріоритет для багатьох українців, проте скористатися миротворчою риторикою ОПЗЖ не вдалося. Заклики до миру від Медведчука, Рабіновича чи Бойка – більше схожі на заклики про капітуляцію перед РФ, а це в свою чергу, не зовсім популярна позиція серед виборців. Медведчук і компанія, на даний момент часу опинилися в своїй електоральній резервації. Та ще й домашній арешт кума Путіна, не надто допомагають загальному розвитку партії. Парламентську кампанію, напевно, ексрегіонали

матимуть ще довго, проте реальна боротьба за президентське крісло – є малоімовірною.

Поділ на радикальних і поміркованих притаманний як проукраїнським силам, так і проросійським. ОПЗЖ зайняла нішу радикально налаштованих проросійських сил. Для деякої нішу поміркованих проросійських сил зайняла партія Шарія, проте її успіх став не великим, та ще й швидкоминучим. Хай там як, запит суспільства на «нові обличчя» в політиці серед проросійського електорату нікуди не зникне ні зараз, ні в майбутньому. І існує велика ймовірність, що донором цих нових лиць стане зокрема партія «Слуга народу».

Порядок денний для проросійських сил вже значно інший, ніж за часів «легітимного». Вектор зовнішньої політики обрано, угоду про асоціацію із Європейським Союзом підписано. Мовне законодавство набуло чинності й впроваджується в

життя. Федералістичні фантазії залишилися в минулому, адже відбулася вже реальна децентралізація. Тому наступним кроком для проросійських сил має бути не реванш, а максимальне сповільнення змін, що почалися після революції Гідності, особливо що стосуються вступу України до ЄС та НАТО. Одним словом, потрібен не бунт, а саботаж.

Тож стати проросійською альтернативою буде не так і важко, потрібно дати виборцям відповідні сигнали. Наприклад, виступити проти блокування проросійських телеканалів, як це зробив Дмитро Разумков. Або заявити, як той самий Разумков, що мовний закон «має влаштовувати всіх». Чи звісно, що «історію потрібно писати, а не переписувати» - ще один сигнал Дмитра Разумкова, який набирається політичної сили та політичного досвіду та планує власне політичне майбутнє.

УДК 342.8

Ясінська А. Ю.

кандидат політичних наук
науковий співробітник
відділу соціально-політичної історії
Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України

**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ
ЕЛЕКТОРАЛЬНИХ ПРЕФЕРЕНЦІЙ
ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ПІД ЧАС
ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРЧИХ КАМПАНІЙ
2010–2019 РР.**

У статті розглядаються чинники впливу на електоральний вибір українців, зокрема, актуалізується питання формування електоральних преференцій. На прикладі аналізу президентських кампаній (2010–2019 рр.) продемонстровано, що відсутність чітких електоральних симпатій у громадян часто провокує низький рівень електоральної активності та зростання кількості виборців, що не визначилися. Стаття містить огляд даних низки соціологічних досліджень на різних етапах виборчих кампаній та аналітичних матеріалів щодо основних чинників впливу на формування електоральних преференцій українських виборців.

Ключові слова: виборча кампанія,

електоральні преференції, електоральна участь, абсентеїзм, екзит-пол.

The article considers the factors influencing the electoral choice of Ukrainians, in particular, the issue of formation of electoral preferences is actualized. The example of the analysis of presidential campaigns (2010–2019) shows that the lack of clear electoral sympathies among citizens often provokes a low level of voter turnout and an increase in the number of undecided voters. The article provides an overview of data from a number of sociological studies at different stages of election campaigns and analytical material on the main factors influencing the formation of electoral preferences of Ukrainian voters.

Key words: election campaign, electoral preferences, electoral participation, absenteeism, exit poll.

Вибори стали одним із основних засобів демократизації політичного процесу. Завдяки цьому інструменту виборці отримали чергову можливість «контролювати» своїх обранців. Україна, обравши в якості пріоритетного напрямку, європейську інтеграцію, підтвердила своє

прагнення долучитися до демократичної правової європейської спільноти, проте постсоціалістичне минуле та низка інших факторів вносять свої корективи у виборчий процес та електоральну поведінку українських виборців, що посилює інтерес до вивчення цих аспектів політичного процесу. Як відомо, участь українських громадян у політичному житті часто супроводжувалася розчаруванням та зростанням рівня недовіри до влади, що, у свою чергу, провокувало збільшення кількості абсентеїстів та виборців, що не визначилися. У результаті це призвело до того, що електоральна поведінка українців стала об'єктом численних маніпуляцій та ангажування на фоні трансформаційних процесів, які відбувалися у політичному житті держави.

Для більш чіткого розуміння особливостей формування електоральних преференцій українських громадян, зниження рівня

електоральної активності та зростання кількості виборців, що не визначилися, на нашу думку, доцільно проаналізувати президентські виборчі кампанії упродовж 2010–2019 рр., опираючись на вивчення особливостей перебігу виборчих кампаній та моніторинг даних соціологічних опитувань напередодні виборів, у день виборів та після виборів.

Президентська виборча кампанія 2010 р. показала, що в електоральних перевагах українців відбулися певні зміни (порівняно з виборчою кампанією 2004 р.) і кандидатуру В. Януковича підтримали не лише східні та південні регіони, а також частина виборців західних та центральних областей. Виборчі перегони вирізнялися власною специфікою. Попри те, що збереглися міжрегіональні симпатії («помаранчеві» – Захід та Центр України, «біло-блакитні» – Схід та Південь),

«постпомаранчевий» блок представляла велика кількість кандидатів, що значною мірою призвело до розпорошеності їхнього електорату, потенційно знижувало рейтинги Ю. Тимошенко та збільшувало шанси на перемогу В. Януковича.

У першому турі президентських виборів 2010 р. на виборчі дільниці з'явилися 66,7 % виборців. Цей показник найбільше відповідав показнику явки громадян на виборчі дільниці під час парламентських виборів 2006 р. та майже на 5% був вищим за явку на парламентських виборах 2007 р., проте на 7,7 % нижчим, ніж у першому турі електоральної кампанії 2004 р. [1].

Під час першого туру прослідковувалася цікава тенденція щодо збільшення відсотка явки на виборчі дільниці мешканців Півдня та Сходу України. Очевидно, основним чинником мобілізації електоратів цих регіонів стало висунення для участі у виборах кандидатів у

президенти В. Януковича та С. Тігіпка. Натомість мешканці Західної України продемонстрували нижчу активність, ніж звичайно. Це, безумовно, вплинуло на кінцевий результат популярних у цьому регіоні кандидатів.

Аналіз соціодемографічних детермінант вибору українських громадян під час президентської кампанії 2010 р., показав, що під час першого туру (17 січня 2010 р.) С. Тігіпка був єдиним кандидатом, чий рейтинг був помітно вищим серед молодих виборців. Серед молоді також була зафіксована вища частка тих, хто проголосував «проти всіх», що вказувало на чітко виражену протестну форму електоральної участі цієї групи виборців, а не на раціональну чи зважену електоральну поведінку молодих громадян. Виборці старшої вікової категорії частіше голосували за В. Януковича, Ю. Тимошенко, В. Ющенко та помітно частіше – за П. Симоненка [10].

Явка виборців на виборчі дільниці під час другого туру президентських виборів 2010 р. склала 69,15%, тобто була вищою, ніж у першому турі виборів [2]. Таке зростання рівня електоральної активності українців можна було пояснити тим, що електорат мобілізувався перед вирішальним етапом виборчої кампанії.

Електоральні симпатії українських виборців під час другого туру виборів (7 лютого 2010 р.) виглядали наступним чином. Жінки частіше, порівняно з чоловіками, голосували за Ю. Тимошенко, тоді як чоловіки частіше голосували проти обох кандидатів. Вагоме місце в структурі чинників впливу на формування електоральних преференцій зайняв рівень освіти виборців. Так, громадяни з вищою або незакінченою вищою освітою голосували за В. Януковича рідше, ніж опитані, які мали нижчий освітній рівень. Також спостерігалася

взаємозалежність: чим вищим був освітній рівень виборців, тим частіше вони голосували проти обох кандидатів [2]. Чималі відмінності бачимо в регіональній структурі електоратів. Так, якщо серед виборців В. Януковича 73,1% становили жителі Південного та Східного регіонів, то серед виборців Ю. Тимошенко 82,0% були мешканцями Західного і Центрального регіонів [2].

Окрему увагу доцільно зосередити на тому факті, що за результатами першого туру голосування 40% дієвих виборців не підтримали жодного з двох лідерів-кандидатів, які пройшли до другого туру. Такий результат був свідченням суспільного запиту на нових політичних лідерів [10]. А, оскільки, жоден кандидат не набрав більше 50% голосів можемо припустити, що для багатьох виборців голосування в другому турі було, певною мірою, протестним або вимушеним, де основним мотивом формування електоральних прераференцій

громадян, виступив вибір «меншого зла».

Зовсім в інших умовах відбулися позачергові вибори Президента 25 травня 2014 р. Як і кожні вибори вони мали свої особливості, однак саме в цей період перед країною стояли значно важливіші завдання. Військові дії, що розпочалися на сході України, напружене політичне та економічне становище, втрата Криму та ще ціла низка проблем, які претендували на увагу українців. Уперше виборці цілих регіонів (Донбас, Крим) не мали змоги проголосувати. Як показали результати опитувань, а потім уже й офіційні дані ЦВК, жителі Донецької та Луганської областей в переважній більшості не мали наміру голосувати на виборах (69,4%), а серед тих, хто виявив бажання це зробити, проголосувати змогли лише 5,7% виборців [9]. У результаті аналізу причин неучасті в голосуванні жителів цих областей, було виявлено, що

більшість виборців не мали змоги проголосувати з технічних причин, а значна частина громадян не побачила серед кандидатів того, за кого можна було б віддати свій голос. Вагомим чинником, який впливав на хід голосування, було те, якою мірою сепаратисти дозволяли місцевому населенню фізично взяти участь у виборах.

Виборча кампанія від самого початку мала чітко вираженого лідера перегонів, який вирізнявся вагомою підтримкою громадян порівняно з іншими кандидатами. Таким лідером був П. Порошенко, маючи відчутну перевагу навіть у південних областях України (де відрив його показників від результатів конкурентів був найменшим), він значно випереджав С. Тігіпка, котрий займав другу позицію в рейтингах. Як показали результати соціологічного дослідження про електоральні наміри виборців України, проведеного упродовж 28 лютого – 3 березня 2014

р. КМІС, П. Порошенко займав першу позицію у 13 різних можливих варіаціях списків кандидатів [4].

Електоральні симпатії більшості виборців залишалися практично незмінними упродовж усієї виборчої кампанії. Так, дані соціологічного опитування, проведеного КМІС (29 квітня – 11 травня 2014 р.) продемонстрували, що за П. Порошенка були готові проголосувати 33,7% громадян, тоді, як за Ю. Тимошенко – 5,9 %, за С. Тігіпка – 4,1%, 4,0% респондентів віддали б свій голос за А. Гриценка, 3,3% – за О. Ляшка, 2,6% – за М. Добкіна та 2,4% респондентів проголосували б за П. Симоненка [5]. Результати загальноукраїнського соціологічного дослідження «Україна напередодні Президентських виборів, травень», проведеного спільно трьома соціологічними службами (центром «СОЦИС», КМІС та соціологічною групою «Рейтинг») також

підтверджували лідируючі позиції П. Порошенка («СОЦИС» – 33,9%, КМІС – 34% та «Рейтинг» – 34,1%). Ю. Тимошенко, згідно з результатами дослідження, могла розраховувати в середньому на підтримку 6,4% виборців («СОЦИС» – 6,5%, КМІС – 5,7% та «Рейтинг» – 7,2%), тоді як С. Тігіпка, будучи на третій позиції, мав досить близький до її показників рівень підтримки – 5,8% («СОЦИС» – 5,6 %, КМІС – 5,5% та «Рейтинг» – 6,4%) [12]. Так само, досить високий показник підтримки населенням П. Порошенка показало дослідження, проведене Фондом «Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва» разом із Центром ім. Разумкова за тиждень до виборів (14–18 травня 2014 р.). Тоді за П. Порошенка готові були проголосувати 44,6% громадян, за Ю. Тимошенко – 8,4%, А. Гриценка – 7,5% та 7,0% за С. Тігіпка [3].

Президентська виборча кампанія 2014 р. та

ситуація, яка склалася в країні напередодні, посприяли формуванню активної позиції та нової мотивації в українських виборців. Згідно з результатами загальноукраїнського соціологічного дослідження, проведеного спільно чотирма соціологічними службами (Центром соціальних та маркетингових досліджень «СОЦИС», Київським міжнародним інститутом соціології, Соціологічною групою «Рейтинг» та Центром Разумкова) 14–19 березня 2014 р., українців, які однозначно планували взяти участь у виборах нараховувалося 58,7%; тих, хто, швидше за все, взяв би участь було 25%; громадян, які, швидше за все, участі не візьмуть було 4,5%; тих, хто точно не планували голосувати нараховувалося 6,5% та 5,4% – тих, кому було важко відповісти [14]. Звідси бачимо, що більше 80% українців заявляли, що братимуть участь у виборах. Подібна електоральна

активність спостерігалася під час президентської виборчої кампанії 2004 р. А, отже, можемо відзначити певну закономірність між революційними подіями та бажанням українців активно долучатися до процесу змін в країні. Відтак, окрім популярного мотиву «брати участь у виборах, оскільки це громадянський обов'язок», поширеним мотивом стала ще й усвідомлена виборцями можливість вплинути на ситуацію в країні, причому більшість громадян висловлювали щирі сподівання, що вибори дозволять поліпшити ситуацію в країні. Ще однією причиною, яка мала позитивний вплив на суспільні настрої були часті заяви експертів та соціологів про високу ймовірність порівняно чесних виборів, з низьким рівнем використання адмінресурсу, підкупу виборців та безпрецедентною кількістю закордонних спостерігачів за виборами [16].

Попри значний відрив П. Порошенка від

своїх основних конкурентів, упродовж президентської виборчої кампанії фіксувався значний відсоток виборців, які не визначилися щодо майбутнього електорального вибору. Так, кількість таких виборців від 14 березня до 13 травня 2014 р. коливалася від 14% [14] до 27,1% [12], а за тиждень до виборів становила 15,3% [3]. Така кількість виборців, що не визначилися давала певну надію кандидатам, які претендували на вихід до ймовірного другого туру виборів. Оскільки між показниками кандидатів Ю. Тимошенко, С. Тігіпком та А. Гриценком не було статистично значимої різниці, кожен із них міг розраховувати на проходження до другого туру. У штабі Ю. Тимошенко зазначали, що досвід попередніх кампаній яскраво демонстрував стрімке зростання рейтингу кандидатки в останні дні перед голосуванням. Оприлюднення останніх рейтингів також дали шанси на другий тур А.

Гриценку, коли за экс-міністра оборони в соцмережах почали агітувати люди, які ще кілька днів тому не бачили альтернативи П. Порошенкові та Ю. Тимошенко. Підставою для оптимізму С. Тігіпка було те, що, за словами соціологів, найбільше тих, хто не визначився з вибором, мешкали на сході України [16].

Результати голосування по Україні, після опрацювання 100% виборчих протоколів, засвідчили перемогу П. Порошенка в першому турі виборів, його підтримали 54,7% виборців. Другу позицію зайняла Ю. Тимошенко з результатом 12,8%, досить неочікувано, опираючись на дані усіх соціологічних досліджень, третім став О. Ляшко з підтримкою виборців у 8,3%, за А. Гриценка проголосувало 5,48% виборців та за С.Тігіпка – 5,23% [11]. Офіційна явка виборців у день голосування становила 59,5%, традиційно – найвища виборча

активність була зафіксована у Львівській (78,2%) та Тернопільській (76,6%) областях, найнижча – у Донецькій (15,1%) та Луганській (38,9%) областях [15].

Екзит-пол, проведений у день голосування Консорціумом у складі трьох соціологічних служб*, показав, що максимальна відмінність даних екзит-полу від результатів виборів не перевищила 1,2% для П. Порошенка. Проте відмінність поміж даними екзит-полу та підсумках виборів була несуттєвою та відповідала запланованій похибці вибірки.

Так, аналізуючи дані екзит-полу, бачимо, що П. Порошенко лідирував у всіх регіонах. Однак, на відміну від Західного і Центрального регіонів, де за нього проголосувала абсолютна більшість виборців, на Півдні і Сході за нього

---

* До якого увійшли Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», Київський міжнародний інститут соціології (КМІС) та Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова.

проголосувала лише відносна більшість учасників голосування. Рівень підтримки Ю. Тимошенко і О. Ляшка також був вищим на Заході і в Центрі порівняно з Півднем і Сходом країни. Тоді як за С. Тігіпка, навпаки, частіше голосували саме на Півдні і Сході, за М. Добкіна – переважно на Сході, де за нього віддали свої голоси 16,8% виборців і, де він посів друге місце після П. Порошенка [8].

Щодо електоральної поведінки виборців різних вікових генерацій, то варто зазначити, що найвищою активністю традиційно відзначилася вікова група від 40 до 59 років. Дещо більш активною, ніж в середньому серед населення країни, виявилася також вікова група від 30 до 39 років [8].

Порівнявши дані, отримані в ході опитувань, про час прийняття виборцями електорального рішення під час президентських

кампаній 2004 р., 2010 р. та 2014 р., традиційно спостерігаємо постійне коливання відсоткових показників. Проте зазначимо, що президентська виборча кампанія 2014 р., яка була дуже короткою, виходячи з об'єктивних причин, мала власну специфіку та дещо відрізнялася від попередніх.

По-перше, відносно низький показник виборців, які знали за кого голосуватимуть задовго до виборів – 40% (тоді як в 2010 р. – 63%, а в 2004 р. – 71,3%) [9] – був спровокований нестабільною політичною ситуацією в країні, втечею В. Януковича, подіями Євромайдану тощо. По-друге, тривалість виборчої кампанії, яка була значно коротшою на відмінну від попередніх, в результаті чого досить швидко все змінювалося. По-третє, військові дії на Сході країні, анексія АР Криму, а відтак значна втрата підтримки потенційних виборців. По-четверте, порівнюючи категорії

виборців, які визначилися задовго до виборів, спостерігаємо, що П. Порошенко мав нижчий показник (як переможець виборів) (39,1%) порівняно зі своїми попередниками. Підтримка таких виборців в 2004 р. В. Ющенко становила 79,8%, а В. Януковича в 2010 р. – 81,5% [9]. Це могло свідчити про те, що приймаючи рішення віддати свій голос за П. Порошенка, далеко не всі виборці чітко розуміли раціональність власного рішення, натомість діяли емоційно, імпульсивно, будучи під враженнями Революції Гідності (завдяки якій так стрімко зросли рейтинги П. Порошенка).

Безпрецедентними за результатами стали президентські вибори 2019 р. Врешті, і сама виборча кампанія відзначилася низкою особливостей. По-перше, на пост президента України свої кандидатури зареєструвала рекордна кількість кандидатів, спочатку їх налічувалося 44.

Згодом п'ятеро осіб зняли свої кандидатури. По-друге, виборча кампанія від самого початку відзначалася надзвичайною конкурентністю. По-третє, непередбачуваність кампанії, яка посилювалася через велику кількість кандидатів та невеликий розрив поміж ними. По-четверте, посилення недовіри населення до влади та розчарування через відсутність змін в країні після Революції Гідності та гучних обіцянок політиків про «краще життя». По-п'яте, запит громадян на нові політичні обличчя став ще виразнішим, що відчутно вплинуло на риторику кандидатів.

Електоральні настрої населення, відповідно до результатів соціологічного опитування на початку вересня 2018 р. виглядали таким чином: переважна більшість українців – 70%, заявили, що планують голосувати на президентських виборах; не планували – 23% (на Донбасі – 36%), решта респондентів – не визначилися. Найбільш

поширеною причиною не брати участі у виборах було те, що виборці не бачили жодного гідного кандидата (про це заявили 30% тих, хто не збирався голосувати). Друга за популярністю відповідь – не вірили, що вибори будуть проведені чесно [13]. Щодо рейтингів кандидатів – лідирувала Ю. Тимошенко – її кандидатуру готові були підтримати 17,8% респондентів (серед тих, хто збирався йти на виборчі дільниці). Решта кандидатів мали приблизно однаковий рівень підтримки – А. Гриценко – 8,4%, П. Порошенко – 7,9%, В. Рабінович – 6,7%, Ю. Бойко – 6,4%, В. Зеленський – 6,1%, О. Ляшко – 5,8%, С. Вакарчук – 5,6% [13].

Однак, аналізуючи результати чергових соціологічних досліджень, бачимо, що уже у січні 2019 р. рейтинги кандидатів зазнали суттєвих змін. Дані опитування, проведеного соціологічною групою «Рейтинг» показали, що лідерами

президентського рейтингу став В. Зеленський, якого підтримували 19,0% тих, хто визначився та мав намір голосувати, а також Ю. Тимошенко, за яку готові були проголосувати 18,2% таких респондентів. За П. Порошенка планували віддати свої голоси 15,1%, Ю. Бойка – 10,0%, А. Гриценка – 8,5%, О. Ляшка – 7,0%, Є. Мураєва – 3,6%, О. Шевченка – 2,9%, А. Садового – 2,7%, О. Вілкула – 2,6% [6].

За відносно короткий термін помітно зріс рейтинг В. Зеленського та П. Порошенка. Крім того, В. Зеленський продовжував залишатися кандидатом, який мав найвищий потенціал електорального росту. Його готові були підтримати 7,4% виборців, за умови, якщо їхні фаворити не братимуть участі у виборах. Ю. Тимошенко та А. Гриценка могли б підтримати ще по 6% таких опитаних, Ю. Бойка, О. Ляшка – по 5%, Є. Мураєва, А. Садового, О. Шевченка – по 4%, О. Вілкула –

3%, П. Порошенко та В. Наливайченка – по 2% [6]. П. Порошенко, як бачимо, мав чи не найменший показник підтримки населення, як кандидат «другого вибору». Очевидно, що причиною такого ставлення до чинного на той час Президента було розчарування громадян у його діяльності як очільника держави. У результаті цього П. Порошенко очолив антирейтинг: майже половина опитаних заявили, що не проголосують за нього за жодних обставин [6].

Чим ближче до виборів, тим чіткіше прослідковувався відрив В. Зеленського від його основних конкурентів П. Порошенка та Ю. Тимошенко. Згідно з результатами спільного соціологічного дослідження, проведеного зусиллями трьох соціологічних компаній (КМІС, Центр Разумкова та Соціологічна група «Рейтинг») 5–14 березня 2019 р., лідером президентського рейтингу залишався В. Зеленський, якого готові

були підтримати 27,7% тих, хто визначився з вибором та мали намір взяти участь у голосуванні. Серед прихильників Ю. Тимошенко нараховувалося 16,6% громадян, П. Порошенка – 16,4%. За А. Гриценка готові були віддати свої голоси 9,7%, Ю. Бойка – 8,4%, О. Ляшка – 5,3%, О. Вілкула – 4,0%, І. Смешка – 3,7%. Рейтинг інших кандидатів був нижче 2% [6]. Якщо аналізувати електорат кандидатів крізь призму соціодемографічних змінних, зазначимо, що В. Зеленський був лідером симпатій серед молоді та людей середнього віку, Ю. Тимошенко – серед старших виборців. Також В. Зеленського, П. Порошенка та А. Гриценка більше були готові підтримати чоловіки, тоді як Ю. Тимошенко – жінки.

Офіційна явка виборців під час першого туру президентських виборів, який відбувся 31 березня 2019 р., становила 62,8% [17], під час другого туру (21 квітня 2019 р.) – 61,42% [17]. Період поміж

першим та другим туром виборів був насичений цілою низкою скандалів, а конкуренція між кандидатами (В. Зеленським та П. Порошенко) стрімко зростала. У боротьбі за електорат суперники використовували різні методи впливу, зокрема, широкої популярності набули соціальні мережі, як інструмент побудови діалогу з виборцем.

У день другого туру виборів Президента України, Консорціум** провів Національний екзит-пол 2019, результати якого показали, що у виборі чоловіків та жінок відмінностей фактично не було: більшість чоловіків, так само, як і жінок віддали перевагу В. Зеленському (72% чоловіків і 73% жінок), за П. Порошенка проголосувало, відповідно, 26% чоловіків і 25% жінок [7]. Також В. Зеленський був лідером симпатій виборців у всіх вікових групах, причому найбільшою популярністю

** До Консорціума увійшли Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», Київський міжнародний інститут соціології (КМІС) та Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова.

кандидат користувався серед наймолодших виборців: серед виборців віком 18–29 років – 80%, 30–39 років – 73,5%, 40–49 років – 73%, 50–59 років – 72%, 60 років і старше – 69,5%. Відповідно, підтримка П. Порошенка була більшою серед виборців старшого віку: у групі виборців 18–29 років – 19%, 30–39 років – 25%, 40–49 років – 25%, 50–59 років – 26,5%, 60 років і старше – 29% [7].

Якщо проаналізувати дані екзит-полу щодо того, коли виборці другого туру визначилися за кого голосуватимуть, бачимо, що майже половина виборців (45%) відповіли, що визначилися зі своїм кандидатом незалежно від виборчої кампанії, бо «були прихильниками цього кандидата задовго до виборів». Таких виборців було більше в структурі електорату П. Порошенка (58%) і менше – в електораті В. Зеленського (42%). Натомість серед виборців В. Зеленського було більше тих, хто визначився з вибором упродовж останнього місяця

до виборів, останнього тижня, в останній день та безпосередньо на виборчій дільниці (у сумі – 29%, в електораті П. Порошенка – 22%) [7]. Відтак, можемо зазначити, що перемога В. Зеленського була обумовлена, як мінімум, трьома аспектами: а) удалою передвиборчою кампанією, з урахуванням потреб усіх вікових, гендерних та професійних груп; б) врахуванням запиту населення на нові обличчя та потенційний вибір «меншого зла»; в) завдяки успішно обраній тактиці «переманювання» електорату кандидатів, які не пройшли до другого туру.

Таким чином, варто зазначити, що на специфіку формування електоральних пререференцій українських виборців, окрім чинників політичного та економічного характеру, суттєво впливали: вік, стать, рівень освіти та рід занять кожного окремого виборця. З одного боку, ці характеристики пояснювали, чому особа голосувала саме в такий

спосіб, а з іншого – дозволяли сформувати портрет виборця кожного кандидата. Не варто оминати увагою також особисті мотиви українських громадян, якими вони керувалися перед виборам, а також емоційний стан та ідентифікацію з політичною силою чи її лідером. Від цього залежало, коли український виборець приймав електоральне рішення: йти чи не йти на вибори та яку політичну силу/кандидата підтримати.

Результати дослідження дають підстави твердити, що політичні цінності та орієнтири українців часто змінюються, а це, у свою чергу, вказує на те, що український електорат є яскравим прикладом «електорату, що навчається». Саме у процесі навчання українські виборці отримують нові знання про політичну систему, вибори, свої права та обов'язки на основі чого формуються їхні мотиви, переконання, набуває чіткіших обрисів та стає більш передбачуваною електоральна

поведінка.

Література

1. Вибори-2010: аналіз явки виборців у першому турі. URL: <https://polityka.in.ua/info/348.htm>.
2. Вибори-2010: аналіз явки у другому турі. URL: <https://polityka.in.ua/info/353.htm>.
3. Вибори-2014: сподівання громадян, рейтинги кандидатів, мотивація вибору. URL: <https://dif.org.ua/article/vibori-2014-spodivannya-gromadyan-reytingi-kandidativ-motivatsiya-viboru>
4. Електоральні наміри виборців України. URL: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=240&page=1>
5. Електоральні настрої населення України за два тижні до президентських виборів. URL: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=307&page=1>
6. Моніторинг електоральних настроїв українців: січень 2019. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/monitoring_elektoralnyh_nastroeni_ykrainev_yanvar_2019.html
7. Національний екзит-пол. Вибори Президента України, другий тур 21 квітня 2019 року. URL: <https://dif.org.ua/article/natsionalniy-ekzit-pol-prezidentski-vibori-2019-2>
8. Національний екзит-пол: президентські вибори 2014. Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька

- Кучеріва». URL:
https://dif.org.ua/uploads/pdf/1408712237_3141.pdf
9. Національний екзит-пол: президентські вибори 2014. URL:
http://www.dif.org.ua/modules/pages/files/1408712237_3141.pdf.
10. Національний екзит-пол'2010: вибори Президента України. URL:
https://dif.org.ua/uploads/pdf/1338356593_1415.pdf.
11. Позачергові вибори Президента України 25.05.2014. Результати голосування по Україні. URL:
<https://web.archive.org/web/20140528102210/http://www.cvk.gov.ua/vp2014/wp300pt001f01=702.html>
12. Результати соціологічного дослідження: рейтинги кандидатів. URL:
<https://web.archive.org/web/20140521032303/http://socis.kiev.ua/ua/press/rezultaty-sotsiolohichnoho-doslidzhennja-reytynhy-kandydativ.html>
13. Рейтинги, мотивації, готовність брати участь у виборах – експерти обговорили електоральні настрої громадян. URL:
https://dif.org.ua/article/sdk0k_glbkw0i3
14. Україна на старті президентських виборів. Результати соціологічного дослідження. URL:
<https://web.archive.org/web/20140326180922/http://www.socis.kiev.ua/ua/press/rezultaty-sotsiolohichnoho-doslidzhennja-elektoralni-orijentatsiji-ukrajintsiv.html>

15. Хід голосування по регіонах України. Позачергові вибори Президента України 25 травня 2014 року. URL: https://web.archive.org/web/20170804195600/http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2014/WP063?pt00_t001f01=702&PT001F01=702
16. Хоменко С. П'ять особливостей президентських виборів. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/05/140522_sociology_elections_sx
17. Центральна виборча комісія. Вибори Президента України 2019. Хід голосування. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp095pt001f01=719pt049f01=5.html>

Розділ IV

Консолідація українського суспільства: етнополітичний та ціннісний виміри

УДК 323.1:316.3(477) “312”

Калакура О.Я.

*доктор політичних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу
національних меншин
Інститут політичних і етнонаціональних
досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України*

СОЦІОКУЛЬТУРНА СКЛАДОВА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО ДОНБАСУ (ДО ОБГОВОРЕННЯ СТРАТЕГІЇ РЕІНТЕГРАЦІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ)

У статті аналізуються складові гуманітарної політики щодо українського Донбасу як чинники відновлення територіальної цілісності та громадянської єдності України. Розглянуто актуальні проблеми соціокультурного розвитку регіону в умовах протидії імперській пропаганді як частини окупаційно-гібридної війни Росії проти України, викладено низку пропозицій щодо реінтеграції окупованих територій.

Ключові слова: етнонаціональна політика, Донбас, національна єдність, реінтеграція, тимчасово окуповані території, інформаційний простір

The author analyzes the components of humanitarian policy concerning the Ukrainian Donbass as factors in restoring the territorial integrity and civic

unity of Ukraine. The topical problems of socio-cultural development of the region in the conditions of counteraction to the imperial propaganda as a part of the occupation-hybrid war of Russia against Ukraine are considered, a number of offers concerning reintegration of the occupied territories are stated.

Keywords: ethno-national policy, Donbass, national unity, reintegration, temporarily occupied territories, information space

В центрі уваги українського суспільства, органів державної влади, Президентів П. Порошенка та В. Зеленського впродовж останніх семи років було і залишається питання захисту України, відновлення її територіальної цілісності, деокупації Автономної Республіки Крим та частини Донбасу, відтак їхньої реінтеграції до суспільно-політичного простору України. Наголосимо, що питання завершення війни, відновлення української соборності, визначення шляхів їх досягнення були

ключовими у передвиборчих перегонах 2019 року. Українські науковці (В. Войналович, В. Горбулін, В. Євтух, М. Житарюк, В. Котигоренко, В. Кулик, В. Лизанчук, Є. Магда, О. Майборода, О. Рафальський, М. Рябчук, О. Старіш, М. Тимошик, Ю. Тищенко, В. Трощинський та ін.), аналізуючи чинники, що призвели до окупаційно-гібридної війни РФ проти України та її наслідки, наголошують на використанні путінським режимом методів інформаційної агресії, імперських наративів, пропонують ряд заходів щодо врегулювання ситуації в регіоні, які заслуговують врахування у Стратегії реінтеграції тимчасово окупованих територій та законопроекті «Про державну політику перехідного періоду».

У пропонованій статті ставиться мета з'ясувати важливість і сутність низки гуманітарних проблем, пов'язаних з протидією імперському впливу російської пропаганди на мешканців

українського Донбасу, з моделюванням шляхів подолання цивілізаційного розколу між українською та окупованими частинами Донецької та Луганської областей. Принагідно зазначимо, що подібні проблеми актуальні і для деокупації Криму.

Першою проблемою є сприяння консолідації мешканців регіону навколо цінностей територіальної цілісності, незалежного, вільного, демократичного розвитку єдиної України, становлення громадянської нації. Мешканцям Донбасу властивий високий рівень місцевого патріотизму, паритетність регіонально-територіальної і громадянської ідентичності. Специфікою регіону стало цивілізаційне, соціокультурне прийняття частиною населення ідей «русского міра», ностальгія за радянським минулим, уявлення про більш заможне життя і повагу до людей праці в СРСР. Шляхи вирішення цієї проблеми доцільно шукати у розвінчуванні

ідеологічних стереотипів і маніпуляцій російської пропаганди, штучного підігрівання багатьох суперечностей соціокультурного, конфесійного, етнічного, мовного, міжрегіонального та регіонального характеру; необхідності популяризації україноцентричного трактування української історії для широких верств громадян (можливо, шляхом читання лекцій чи проведення диспутів тощо), а також створенні спеціальних «інформаційних майданчиків», «площадок діалогу» для обговорення подій і фактів історії із участю професійних дослідників, авторитетних політиків, громадських активістів; поширенні тези про залежність успішності кожного громадянина України від цілісності українського суспільства, формування національної єдності; перепідготовці співробітників місцевих органів влади, зростання їхнього професійного рівня; підтримці громадянського суспільства, волонтерських та

ветеранських організацій, їхній взаємодії з органами державної влади; додержанні прав і свобод людини і громадянина.

Важливою передумовою соціокультурної єдності є включеність громадян до системи загальнонаціональних цінностей, формування поваги до державних символів та свят тощо, утвердження громадянської ідентичності. Позитивні зміни серед мешканців Донбасу констатують соціологічні служби. Так, станом на 2018 р. у питанні самоідентифікації, насамперед українцем, громадянином України себе вважали 52% жителів Донецької і Луганської областей (неокуповані частини). І цей показник навіть вищий, аніж по Сходу України в цілому (48%), тоді як доля тих, хто вважав себе передусім мешканцем свого регіону, становила 17%, а радянською людиною себе вважав кожен десятий (10%). Тоді як у 2014 році лише кожен третій мешканець Донбасу

(34%) вважав себе насамперед громадянином України, а кожен четвертий (27%) – підкреслював свою регіональну ідентичність [3, с. 168].

Проблемою номер два є збереження українського етнічного різноманіття, подолання негативних, маніпулятивних стереотипів та міфів щодо регіональних, етнокультурних та інших самобутніх груп населення України та осіб, які належать до цих груп, оберігання духовних і культурних цінностей громад та громадян. Упродовж тривалого часу мешканцям Донбасу нав'язувалась думка про його двокультурність. Як наслідок, на підконтрольній Україні частині Донбасу у 2015 році представником української культури себе вважав кожен другий (49%), а російської – кожен третій (29%) опитаний [3, с. 172]. Вирішення цієї проблеми полягає у відновленні й зміцненні міжлюдської комунікації та єдності громадян, яка повинна базуватися на

суспільному порозумінні щодо важливості збереження українського мовного, культурного, релігійно-духовного і етнічного багатоманіття; утвердження стандартів етнонаціональної толерантності у професійній поведінці працівників ЗМІ, установ освіти, управління та ін.; розроблення й реалізація всеукраїнських, регіональних і місцевих програм розвитку міжкультурного діалогу і просвітництва, поширення через системи дошкільного виховання та освіти, засобами масової інформації, а також іншими комунікативними ресурсами знань про історію, культуру, релігію і традиції всіх самобутніх груп населення України для їх взаємопізнання і порозуміння, а також для формування в суспільстві атмосфери терпимості, поваги до цінностей, толерантності й співпраці осіб та груп, що відрізняються етнічною, культурною, мовною та релігійною своєрідністю, ціннісними орієнтаціями. Прикладом подібної співпраці стали

міста, які беруть участь у програмі Інтеркультурні міста – спільному проєкті Ради Європи та Європейської Комісії, спрямованому на розвиток ідей і практичної реалізації інтеграції мігрантів (переселенців) і національних меншин у суспільне і культурне життя. Загалом від України у програмі Інтеркультурні міста задіяні Вінниця, Луцьк, Мелітополь, Одеса, Павлоград, Прилуки, Суми, Шевченківський район міста Києва [2]. Так, Мелітополь за Міжнародним Індексом Інтеркультурності випереджає ряд міст Європи і світу, що стало результатом тривалого та ефективного співробітництва багатонаціональної громади Мелітополя, лідерів міста, представників різних спільнот, освітян, активістів, уповноважених посадових осіб та відділів і структур виконавчої влади. Подібні проєкти оберігають етнічну ідентичність від розмивання, а етнічні спільноти від акультурації.

Проблемою номер три стало впровадження «Закону про освіту», а саме перехід з 1 вересня 2020 р. російських шкіл на українську мову викладання. Не всі батьки позитивно сприйняли курс на українізацію освіти. У 2018 році на території Донецької області російською мовою працювало 100 шкіл (45079 учнів), Луганської області відповідно 53 школи (14613 учнів), а це 24,6% російськомовних шкіл України і 21,5% серед учнів, які навчалися російською мовою [6]. Для мешканців Донбасу і Криму питання про статус російської мови традиційно наділене значущістю, а поширення української мови вважається конфліктогенним. Шляхи вирішення проблеми: популяризація тези про нерозривність неухильного додержання конституційних гарантій щодо всебічного розвитку і функціонування української мови як державної та мови офіційного спілкування у всіх сферах суспільного життя на всій території України, у тому

числі у сфері освіти, та вільного використання у всіх життєвих потребах громадянами російської чи іншої рідної мови; підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації вчителів; збільшення годин викладання Історії України, Історії та культури етнічних спільнот.

Проблемою номер чотири для Донбасу є відновлення мережі вищої та спеціальної освіти. Виші з окупованих територій Донбасу передислоковані до Вінниці та міст Луганщини. Молодь з регіону виїжджає на навчання до інших областей. Шляхами вирішення проблеми може бути поступовий перехід до обов'язкової профільної спеціалізації у середній школі; утворення нових закладів професійно-технічної освіти і фінансування їхньої діяльності з Державного бюджету; стимулювання приватних навчальних закладів; створення умов для часткового повернення Донецького національного університету

імені Василя Стуса у Краматорськ та Маріуполь (відкриття філій університету), державна підтримка Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (ЛНУ ім. Т. Шевченка) у Старобільську та Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля у Сєвєродонецьку.

Подібна ситуація характерна і для діяльності закладів культури (театри та музеї), які також перебувають поза межами своєї сталої локалізації. Тут потрібна державна підтримка закладів мистецтва і культури, гастролей театрів; використання ІТ-технологій (віртуальні експозиції). Варто активізувати реалізацію заходів, передбачених Державною цільовою програмою відновлення та розбудови миру в східних регіонах України (2017-2020) щодо сприяння культурному діалогу та виховання толерантності, збереження та

розвитку історико-культурної та духовної спадщини.

Надзвичайно важливою є п'ята проблема – відновлення спільного інформаційного простору. Негативний зовнішній вплив на інформаційний простір Донбасу зі сторони РФ загрожує розмиванням суспільних цінностей і національної ідентичності. Є проблема створення конкурентоспроможного регіонального інформаційного продукту. Одним з перших потужних кроків у вирішенні цієї проблеми було схвалення Кабінетом Міністрів України у 2018 році Стратегії інформаційної реінтеграції Донецької та Луганської областей. Згідно з документом, повне відновлення мовлення українських телерадіокомпаній можливе тільки за умови звільнення окупованих територій Донбасу. Тому в умовах обмеженого мовлення та доступу до інших українських ЗМІ, зокрема Інтернет-видань (об'єкти

інформаційної інфраструктури, а саме: телевізійні вежі, ретранслятори та кабельні мережі захоплені збройними формуваннями РФ), особлива увага має приділятися таким напрямам як: розширення зони наземного ефірного мовлення українських телерадіокомпаній з територій, прилеглих до тимчасово окупованих; створення системи виробництва і поширення спеціалізованого контенту для громадян України, які проживають на тимчасово окупованих територіях в Донецькій і Луганській областях; забезпечення можливості отримання інформації особами з порушеннями зору і слуху у доступній формі; проведення системної роботи з переселенцями як з важливим каналом комунікації з громадянами України, які проживають на окупованому Донбасі [4]. Однією із найуспішніших довготривалих інформаційних програм з реалізації чинної Стратегії інформаційної реінтеграції Донбасу варто назвати проєкт

української редакції Радіо Свобода «Донбас Реаліі», що інформує про актуальні теми жителів східних областей України, включно з окупованими частинами, а також розповідає про події на Донбасі для загальнонаціональної та міжнародної аудиторії. Для більш ефективного протистояння пропаганді РФ з 1 березня 2020 року розпочав свою роботу єдиний російськомовний державний інформаційно-розважальний телеканал «Дім/Дом», створений для жителів тимчасово окупованих територій України. На жаль, достатньо велика аудиторія українців залишається залежною від інформаційного продукту РФ. Так, за даними соціологів, у травні 2019 року, 51,5% жителів України вважали помилкою і обмеженням прав громадян заборону ретрансляції російських телеканалів; 54,3% так ставилися до обмеження доступу до російських соціальних мереж і 57,5% до заборони гастролей окремих російських артистів та фільмів [1, с. 77].

Розуміючи, що у посттоталітарному суспільстві заборона (нейтралізація) впливу телерадіомовників з РФ та з тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях може бути лише тимчасовим явищем ми пропонуємо більш активне «просування» в регіон загальнонаціональних ЗМІ та використання сучасних форм поширення інформації (блогери, громадські авторитети). Потужною структурою у інформаційному протистоянні з агресором повинен стати Центр протидії дезінформації, який буде підпорядкований Раді національної безпеки і оборони України.

Нарешті, ще одна проблема, яка властива для всього українського соціуму, але найбільше сьогодні вразила Донбас. Це демографічна криза. Внутрішньо переміщені особи насамперед складаються з молодого працездатного населення. За даними Міністерства соціальної політики України станом на 24 травня 2021 року, згідно

Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб, взято на облік 1 467 720 переселенців з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей та АР Крим [5]. Частина вимушених переселенців стали біженцями, вони залишили територію України, планують подальше нове життя поза межами нашої держави, як на Сході, так і на Заході. Відбувається некерований відтік за межі регіону трудових ресурсів, в тому числі інтелектуальних, насамперед у формі трудової міграції. У Донецькій та Луганській областях найменша кількість ІТ-спеціалістів на 1 тис. населення, а за якістю людського потенціалу області відносяться до класифікаційної групи «низька». Для розуміння масштабу демографічної кризи, насамперед, влада зобов'язана провести перепис населення, розробити та впровадити соціально-економічні програми розвитку регіону, створення робочих місць.

Отже, всі сучасні соціокультурні проблеми Донбасу пов'язані, з одного боку, з імперсько-радянською соціокультурною і світоглядною спадщиною, а з другого, з окупаційно-гібридною війною та інформаційною агресією путінської Росії проти України. Проблеми соціокультурного характеру потребують постійного моніторингу, спеціальних соціологічних опитувань, проведення перепису населення та створення реєстру громадян. Їхнє широке обговорення у ЗМІ, науковим та експертним співтовариством сприятиме кристалізації бачення реалій та виробленню напрямів їхнього розв'язання. Залучення міжнародного досвіду, технологічної та фінансової допомоги від міжнародних організацій полегшить виконання опрацьованих проєктів у соціально-культурній та освітній сферах. Вирішення соціокультурних проблем разом з подоланням бідності та боротьбою з корупцією складає

важливий ресурс деокупації територій, відновлення суверенітету України над окупованим Донбасом і повинно стати пріоритетом для Української влади.

Література

1. Етнополітичні чинники консолідації сучасного українського суспільства / ред. кол. О. Рафальський (голова), В. Войналович, М. Рябчук. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2020. 336 с.
2. Intercultural Cities Index reports by city. URL: <https://www.coe.int/en/web/interculturalcities/index-results-per-city> (Last accessed: 24.05.2021).
3. Ляшенко О. Громадянська самоідентифікація населення півдня України (1992–2020). *Society. Document. Communication*, 2020. Ed. 9/2. Special edition. 154 – 181.
4. МІП: Уряд схвалив Стратегію інформаційної реінтеграції Донбасу. URL: <https://mkip.gov.ua/news/2508.html?PrintVersion> (дата звернення: 24.05.2021).

5. Обліковано 1 467 720 внутрішньо переміщених осіб. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/20092.html> (дата звернення: 25.05.2021).

6. От востока до запада: Где в школах Украины преподают на русском языке. URL: <https://dnews.dn.ua/news/664298> (дата звернення: 24.05.2021).

УДК 37(477)(09)

Газізова О.О.,

*кандидат історичних наук,
завідувач відділу освітніх технологій
та популяризації українознавства
Науково-дослідного інституту
українознавства*

КРИМСЬКОТАТАРСЬКА МОВА В ЕТНОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація: У статті розглядається проблема забезпечення прав кримських татар як корінного народу України на освіту рідною мовою в контексті державної етнонаціональної політики України, акцентується увага на розвитку мережі навчальних закладів з кримськотатарською мовою навчання,

досліджено сучасний стан законодавчої бази щодо регулювання кримськотатарського питання.

Ключові слова: кримськотатарська мова, освіта, АР Крим, корінний народ, мовна політика, українське суспільство.

CRIMEA-TATARIAN LANGUAGE IN THE ETHNOCULTURAL SPACE OF INDEPENDENT UKRAINE: CHALLENGES AND PROSPECTS

The article investigates the problem of ensuring the rights of Crimean Tatars as an indigenous people of Ukraine to education in their native language in the context of state ethno-national policy of Ukraine, the modern state of the legal framework for the regulation of the Crimean Tatar question is researched.

Key words: Crimean Tatar language, education, AR of Crimea, indigenous people, language policy, Ukrainian society.

Кримськотатарська мова як мова одного з корінних народів України є невід’ємним елементом ідентичності та етнокультурної цілісності української нації. Однак за даними «Атласу мов світу, що знаходяться під загрозою зникнення» («Atlas of the World's Languages in Danger»),

упорядкованому та виданому ЮНЕСКО, мова кримських татар визначена як «мова під надзвичайною загрозою», оскільки слугує засобом для спілкування здебільшого старших поколінь [17]. Внаслідок тимчасової окупації Російською Федерацією території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, ситуація із забезпечення мовних прав кримських татар значно погіршилася, що пов'язано з обмеженням сфер застосування кримськотатарської мови, зменшення можливостей для громадян отримувати освіту рідною мовою.

Важливими чинниками культурного і духовного життя АР Крим стало масове повернення кримських татар та інших репресованих етносів на свою історичну батьківщину і зміна етнічного складу населення півострова. Станом на 1 січня 1989 р. (за підсумками перепису населення) у Крим повернулося 38365 кримських татар, а на 1 січня

1992 р. їх кількість зростає до 157862 осіб [9].

За даними Всеукраїнського перепису населення України 2001 р., в Автономній Республіці Крим проживало 24,3 % українців, 58,3% – росіян, кримських татар – 12,1%, представників інших національностей – 5,3 % [16].

Таким чином, кримські татари склали третю за чисельністю етнічну групу в регіоні, при цьому найбільш організовану й політично активну. Кримськотатарський громадський рух одразу розпочав боротьбу за відновлення національно-культурних прав, розвиток освіти рідною мовою. Зокрема, у постанові «Про основні напрямки діяльності Меджлису кримськотатарського народу на період до III Курултаю» акцентовано увагу на необхідності «розробити і реалізувати концепцію відновлення загальноосвітньої кримськотатарської національної школи» [14] з урахуванням програм відродження мови й культури, запланованих

Меджлісом.

За інформацією міністра освіти АР Крим Ю. Подкопаєва, надісланою 1997 р. у Представництво Президента України в АР Крим, у загальноосвітніх навчально-виховних закладах автономії навчалось 314 768 школярів, серед яких росіян – 183 218, українців – 73 843 та 43 661 – кримських татар [3]. З 1 вересня 1997 р. кримськотатарська мова та література введені до навчальних планів Криму як предмети обсягом 32 год у 1–11 класах [4].

Постановою Ради Міністрів АРК від 27 серпня 1997 р. № 260 затверджена «Програма розвитку мережі шкіл та класів з українською і кримськотатарською мовами навчання, шкіл і класів з двома мовами навчання на 1997–2006 рр.». Відповідно, у всіх містах та районах Криму розроблені й затверджені рішеннями міськвиконкомів і райрад відповідні регіональні

програми. У результаті виконання цієї постанови у 2,5 рази збільшилася кількість учнів, що навчаються кримськотатарською (з 1 109 у 1996/1997 н. р. до 2 408 у 1997/1998 н. р.), навчання кримськотатарською організовано в 9 із 25 районів Криму [4]. Щодо розвитку мережі загальноосвітніх закладів, то в 1997/1998 н. р. функціонувало три школи з двома мовами навчання, шість – з кримськотатарською. У школах із російською мовою навчання відкрито 29 класів із кримськотатарською (середня наповнюваність 17 осіб) [4].

Під тиском громадських організацій у 1998 р. Рада Міністрів АРК ухвалила Регіональну програму розвитку загальної середньої освіти в Автономній Республіці Крим на 1999–2001 рр. У липні 1999 р. Всекримське товариство «Просвіта» ім. Т. Шевченка звернулося з листом до Кабінету Міністрів України, у якому наголошувало на

невідповідності цієї освітньої програми Конституції України. Кабінет Міністрів і Міністерство юстиції України погодилися з вагомими доказами кримських вчених й освітян [3]. Це підтверджує і статистика. Так, у 1999 р. серед загальної кількості навчальних закладів (582) з українською мовою навчання було 4 (0,68 %), російською – 531 (91 %), кримськотатарською – 7 (1,2 %), кількома (російською, українською, кримськотатарською) – 40 (6,87 %) [5]. Така ситуація не відповідала національному складу населення і була порушенням Конституції України та Конституції Автономної Республіки Крим.

На жаль, подібна тенденція простежувалася і в культурній сфері. За інформацією Міністерства культури АРК, на 1999 р. серед національних культурних осередків найбільша кількість – російських. При цьому із загальної кількості колективів (1 925): російських – 1 714 (89 %),

українських – 114 (5,9 %), кримськотатарських – 82 (4,25 %), інших національно-етнічних груп – 7 (0,36 %) [5].

Незважаючи на те, що кримськотатарські громадські організації домоглися відкриття на півострові 15 шкіл із кримськотатарською мовою навчання, у 2013/2014 н. р. рідною мовою здобувала освіту 5 551 кримськотатарська дитина, національно-культурні потреби кримських татар не задовольнялися повністю, кількість навчальних місць у кримськотатарських класах не відповідає реальним потребам. Одна з причин такої ситуації – відсутність кваліфікованих педагогічних кадрів, недостатнє забезпечення навчальною літературою тощо.

Так, у переліку до 2002/2003 н. р. міститься 12 позицій підручників із кримськотатарської мови й літератури та 12 перекладних видань підручників зі загальноосвітніх предметів [12]. А на

2015/2016 н. р. – вже 21 підручник із кримськотатарської мови й літератури та 42 перекладні видання [13].

Серед вищих навчальних закладів, де були створені навчальні програми з філології та історії кримських татар, першим став Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського. У 1990 р. на його філологічному факультеті створена кафедра кримськотатарської мови та літератури. У 2002 р. на основі філологічного створений факультет кримськотатарської та східної філології[2, с. 258]. У 1993 р. у Сімферополі засновано Кримський інженерно-педагогічний університет, на базі якого відкрили Сімферопольське педагогічне училище для підготовки вчителів початкових класів із навчанням кримськотатарською мовою та факультет кримськотатарської мови, літератури, історії і мистецтв [2, с. 259].

Після анексії півострова в березні 2014 р. почався перехід навчальних закладів Криму до освітніх стандартів Російської Федерації. За офіційною інформацією окупаційної влади, у 2017/2018 н. р. у 527 муніципальних загальноосвітніх закладах Республіки Крим навчалось 196,5 тис. дітей. Із них здобували освіту кримськотатарською мовою 5 600 (3 %), українською – 318 учнів (0,2 %). У 2018 р. продовжувало функціонувати 15 загальноосвітніх закладів із кримськотатарською мовою навчання (202 класи, 3 753 учні). На базі загальноосвітніх навчальних закладів із російською мовою навчання відкриті класи з кримськотатарською (в 31 школі 133 класи, 1 879 учнів) [10].

Проте член Меджлісу кримськотатарського народу Ескендер Барієв стверджує: «...в 2017/2018 роках функціонує сім муніципальних освітніх установ з кримськотатарською мовою навчання,

чотири – з російською та кримськотатарською мовами навчання і п'ять освітніх установ, що змінили статус школи кримськотатарської мови навчання на загальноосвітні заклади, тобто без визначення мови навчання» [8].

Безумовно, що небажання української влади вирішувати проблеми правового статусу кримськотатарського етносу посилювало сепаратистські настрої та міжетнічну напругу на півострові і стало однією з головних причин окупації території Російською Федерацією. «Лише зараз суспільство поступово усвідомлює те, що якби кримські татари вчасно були наділені відповідними правами й повноваженнями як корінний народ Криму/України на національному і міжнародному рівнях, цієї трагедії, можливо, вдалося б уникнути», – вказує М. Джемілев [1].

Серед чинників, що суттєво впливають на якість освіти кримськотатарською мовою,

відсутність офіційно затверджених кримськотатарської граматики та правопису, система графіки й досі не впорядкована через те, що писемність на основі кирилиці не відповідає специфіці цієї мови і сприяє його деформації. За постановою II Курултаю кримськотатарського народу від 30 червня 1991 р. «Про перехід на латинську графіку» та розпорядженням Верховної Ради Криму від 9 квітня 1997 р. «Про абетку кримськотатарської мови» переклад писемності на новий алфавіт передбачали «здійснити поетапно і завершити до 1 вересня 2002 р.» [11].

Завдяки активній позиції кримськотатарської інтелігенції та «підтримчим діям» держави-суверена після 2014 р. можна простежити низку позитивних змін в освіті кримськотатарською мовою:

– викладання кримськотатарської мови та літератури в місцях компактного проживання

кримських татар на півдні Херсонської обл., відкриття окремих класів із кримськотатарською мовою навчання; вивчення кримськотатарської мови в недільних школах. Так, у Києві за ініціативи громадської організації «Алем» ведеться навчання в недільній школі з вивченням кримськотатарської мови, історії та культури. Школа працює при Малій академії наук (МАН) України [15];

– видавництво «Букрек» при повному фінансуванні Міністерства освіти і науки, починаючи з 2014 р., видало 17 найменувань підручників для 1–2, 4–5 та 7–11 класів із кримськотатарської мови; у 2019 р. видано підручники з кримськотатарської мови, літературного читання для учнів 2-х класів і кримськотатарської мови та літератури – для учнів 11-х класів по 300 примірників кожний. У 2020 році видано підручники з кримськотатарської мови, літературного читання для учнів 3-х класів [7].

– відкриття у 2014 р. спеціальності «Кримськотатарська мова та література» в Київському національному університеті ім. Т. Шевченка;

– викладання кримськотатарської філології у Таврійському національному університеті ім. В. Вернадського, який з 2016 р. відновив діяльність на материковій Україні. В Інституті філології і журналістики Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського на спеціальності «Філологія. Кримськотатарська мова і література» у 2019 р. навчалось 18 студентів, ще 1 студентка – на спеціальності «Середня освіта. Кримськотатарська мова і література»;

– громадські проєкти з вивчення кримськотатарської мови. Наприклад, створення громадським проєктом «Крим. Реалії» безкоштовних відеоуроків із кримськотатарської

мови «Еліфбе»; мовні курси у Кримському домі в Києві тощо.

Аналізуючи сучасну ситуацію зі збереження та розвитку кримськотатарської мови, Еміне Багатирли зазначає: «Як у минулому, так і сьогодні, ми можемо спостерігати ту ж саму картину. Силами громадських організацій та активістів кримськотатарські діти вивчають рідну мову в Ютубі, на самоорганізованих заняттях, поодиноких недільних школах ... Біда нашого соціуму саме в тому, що ми знову наступаємо на ті самі “граблі”. А точніше, ми на них танцюємо. Ми вже не знаємо, хто ми зі своїми дітьми у своїй державі – “гості з минулого” чи “гості з майбутнього”?» [6].

Вагомим кроком щодо забезпечення правового статусу кримськотатарської мови стало затвердження Концепції розвитку кримськотатарської мови, яка була схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7

квітня 2021 р. № 296-р [7].

Таким чином, проблема вивчення кримськотатарської мови в освітньому просторі незалежної України посідала маргінальну роль. Попри прийняття численних програм, мережа освітніх закладів, так і не була приведена у відповідність до національного складу населення Криму, не приділялася належна увага виданню підручників, додаткових посібників та літератури кримськотатарською мовою, попри численні громадські обговорення не було реалізовано на практиці постанову Верховної Ради Автономної Республіки Крим «Про алфавіт кримськотатарської мови» від 9.04.1997 №1139-1 щодо переходу кримськотатарського алфавіту на латинську графіку. Після 2014 р. в Україні прийнято низку законодавчих документів, які спрямовані на захист прав кримськотатарського народу як корінного народу України. Також активізувалася діяльність

кримськотатарських громадських організацій щодо національно-культурного відродження етносу. Однак незважаючи на громадські ініціативи і проєкти, необхідною є реалізація дієвої державної програми із захисту та розвитку кримськотатарської мови в умовах сучасних викликів, розробка та підтримка проєктів, які б репрезентували кримськотатарську культуру в Україні та світі.

Література

1. Беліцер Наталя. Кримські татари як корінний народ: історія питання і сучасні реалії. Київ, 2017. 89 с. URL: http://mip.gov.ua/files/pdf/blicer_pro_krimtat.pdf (дата звернення: 01.08.2018).
2. [Богдяж К. А.](#) Кримськотатарська мова в системі української освіти (1991–2016 рр.). *Література та культура Полісся. Серія: Історичні науки*: зб. наук. праць. Ніжин, 2016. Вип. 85. С. 256-265.
3. Вольвач П. Гордіїв вузол україномовної освіти в Криму. *Кримська світлиця* (Сімферополь). 2007. № 7.
4. Державний архів в Автономній Республіці Крим. Ф. Р-4973. Оп. 1. Спр. 472. Арк. 113.

5. Державний архів в Автономній Республіці Крим. Ф. Р-4973. Оп. 1. Спр. 589. Арк. 214.

6. Еміне Багатирли: як Україна захищає кримськотатарських дітей? URL: <https://ua.krymr.com/a/27772850.html>

7. Концепція розвитку кримськотатарської мови, схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2021 р. № 296-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/296-2021-%D1%80#Text>

8. Крим.Реалії: на півострові залишилося 7 шкіл із кримськотатарською мовою навчання, українських не стало. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-crimea-mova-navchannya/29456322.html>

9. Національний склад населення України. Ч.1. (За даними Всесоюзного перепису населення 1989 року). К., 1991. С. 113.

10. О состоянии образования на государственных (крымскотатарский, украинский) языках и изучение родных языков в образовательных организациях Республики Крым. URL: <http://monm.rk.gov.ru/rus/info.php?id=652570>

11. Об алфавите крымскотатарского языка. Постановление Верховного Совета Крыма от 09.04.1997 г. №1139-1. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/krym/show/rb1139002-97>.

12. Перелік програм, підручників та навчальних посібників, рекомендованих Міністерством освіти і науки України для використання в загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням російською та іншими мовами національних меншин у 2002/2003 навчальному році. Лист МОН України від 16.07.2002 №1/9-339. URL: <http://textarchive.ru/c-2554833-pall.html>.

13. Перелік програм, підручників та навчальних посібників, рекомендованих Міністерством освіти і науки України для використання в загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням російською та іншими мовами національних меншин у 2015/2016 навчальному році. Лист МОН України від 04.09.15 №1/9-422. URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47781/.

14. Про основные направления деятельности Меджлиса крымскотатарского народа на период до III Курултая: Постановление II Курултая крымскотатарского народа от 31.07.1993 г. URL: <https://clck.ru/A6VmR>.

15. У столиці запрацювала школа з кримськотатарською мовою викладання. URL: <https://www.poglyad.tv/u-stolytsi-zapratsyuvala-shkola-z-krymskotatarskoyu-movoyu-vykladannya/>

16. Этническая история Крыма в таблицах, картах и диаграммах (по данным переписей населения): информационно-справочное пособие.

Автор-сост. А. С. Петроградская. Симферополь: АнтикВА, 2007. С. 19.

17. Christopher M. Atlas of the World's Languages in Danger. Paris: UNESCO, 2010. 42 p.

УДК 323.2

**Кононенко Н.В.,
кандидат політичних наук,
старший науковий співробітник
ІПіЕНД НАНУ ім. І.Кураса**

АКСІОЛОГІЧНА ДУАЛЬНІСТЬ УКРАЇНЦІВ ТА КРИЗИ ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ

Анотація: Ціннісна дуальність українців, патернальний інфантилізм та нездатність еліти провести демократичний транзит обумовили дефектність, неопатримоніальність, захопленість українського політичного режиму з боку олігархії. Один з наслідків такого «поєднання» - слабкість держави та високий активізм суспільства – обумовлюють консервацію модерного порядку денного для України

Ключові слова: цінності розвитку, цінності виживання, неопатримоніалізм в Україні, патернальна інфантильність

Summary: Value duality and paternal infantilism of Ukrainians, the inability of the elite to realize

democratic transit led to defects, neo-patrimonialism, enthusiasm of the Ukrainian political regime by the oligarchy. One of the consequences of such a "combination" is the weakness of the state and high activism of society, which determine the preservation of the modern agenda for Ukraine.

Keywords: values of development, values of survival, neopatrimonialism in Ukraine, paternal infantilism

Три українські революції за тридцять років незалежності, і - висока корупція (117 місце із 180 в Індексі сприйняття корупції від Transparency International за підсумком 2020 р.) [10], кваліфікація політичного режиму як «гібридного» (79 позиція серед 169 країн в дослідженні рівня демократії від Economist Intelligence Unit за підсумком 2020 р., негативна динаміка індексу демократії за останні 15 років, один з найнижчих в регіоні ЦСЄ показників ефективності діяльності урядових структур [1] та відчуття неправильного руху країни у 68% українців на початок квітня 2021 року [16]. Що не

так з Україною, які причини нестабільного та повільного демократичного транзиту?

Україна – складна країна, яка сама себе ледве розуміє, сказав про нас у 2020 р. Роман Ващук, посол Канади в Україні (2014-2019 рр.). «Якби хтось був психіатром чи психологом України, то сказав би: «Ви маєте якісь глибші проблеми, лягайте на канапу, розкажіть мені, в чому вони полягають», - сумно жартував дипломат [20]. Красиво і зрозуміло, виступаючи на Форумі розвитку громадянського суспільства у 2019 р., пояснив залежність між якістю суспільства та влади український правозахисник та віце-ректор Українського католицького університету Мирослав Маринович, наголосивши на тому, що у представницькій демократії обличчя країни обирається на виборах. «Всі ми прагнемо того, щоб це обличчя було гідним і шляхетним, - зазначив Маринович. - Проте кожне представницьке обличчя

держави має всі ознаки відомого з літератури «портрета Доріана Грея»: воно гарне, поки відображає чесноти народу та його таланти. І відразливе, якщо віддзеркалює собою його моральний бруд і бездушність. Бо духовний стан керівництва є лише квінтесенцією духовного стану народу» [12]. Отже, проблема в нас: які ми – така і держава.

Не дивлячись на переважно позитивну модернізаційну динаміку в період 2014-2019 рр., ціннісне поле українського суспільства характеризується суперечливим та повільним відходом від пострадянських орієнтацій у сферах розбудови державного та політичного устрою, ринкової економіки, формування стосунків, правовій системі тощо. Так, відповідно до результатів щорічного моніторингу Інституту соціології НАН України (2019 р.), вже абсолютна більшість українців (70%) вважає, що «старі»

(“радянські”) цінності (зокрема - соціальна рівність, колективізм, взаємодопомога, підтримка держави тощо) вже не є актуальними, а, відповідно, втратили гегемонію на формування свідомості суспільства. Лише 15% тією чи іншою мірою впевнені, що згадані цінності досі мають легітимний статус і є достатньо поширеними в суспільстві. У той же час, наголошують соціологи, через втрату «радянськими» цінностями домінантного статусу група «нових цінностей» (повага приватної власності, індивідуалізм, прагнення гарно заробляти, мати власний бізнес тощо) не набуває автоматично підтримки більшості. Унікальність сучасної української ситуації полягає в тому, порівняна більшість респондентів – 44% – заявили, що сприймають «нову» систему цінностей як орієнтири для себе. Водночас кількість тих, хто не сприймає «нові» цінності, складає 40%. «Тому говорити про перевагу однієї точки зору не можна.

Скоріше думки розділилися навпіл і жодна з них поки що не отримала домінуючого становища», - підводить підсумок український соціолог Олександр Шульга [19].

Наприкінці 2020 р. з'явилися дані по Україні у Світовому дослідженні цінностей, які мають дуже неоднозначний результат і свідчать про зростання дистанції між дуальними полюсами ціннісного світу українців. Виконавці дослідження WVS,7 наголошують на наступних елементах позитивної динаміки ціннісного світу українців (порівняно із результатами попередньої хвилі, яка була по Україні наприкінці 2011 р.) - зростання кількості щасливих і толерантних людей; людей з гарним здоров'ям (за самооцінкою), які відчують себе у безпеці у своєму домі/квартирі; які виховують в дітях рішучість; активних в громадському житті, які цінують демократію і визнають її існування в Україні. Ця частина результату наближує українців

за структурою цінностей до постмодерних країн Заходу. У той же час, *проведене дослідження фіксує і наявність регресних ціннісних трансформацій, які гальмують перспективу демократичного розвитку країни і підсилюють вплив на суспільство «традиційних цінностей», а саме - зниження частки тих, хто вважає, що в дітях потрібно виховувати незалежність; падіння частоти засудження ситуацій, коли чоловік б'є дружину, батьки б'ють дітей, насильства загалом; падіння частоти засудження отримання державної допомоги, на які людина не має права, крадіжки, несплати податків, отримання хабаря; падіння довіри до більшості державних інституцій і готовності голосувати як на виборах Верховної Ради. У той же час збільшується кількість тих, хто підтримує управління країною військовими, зростання ксенофобії і поширеності гендерних стереотипів [3].*

Крім того, дослідження зафіксувало аномальне нерозуміння українцями простих причинно-наслідкових зв'язків того, що демократія потребує свідомої участі у вільних виборах та недопуск до влади військових, що відсутність корупції у центральній владі починається з відсутності корупції на локальному рівні, що високий рівень життя та економічний прорив передбачають не лише якісну владу, але і важку працю кожен з нас. Наведу лише один приклад: відповідно до результатів 52% респондентів вважають, що топ-завданням на найближчі роки є швидке економічне зростання (див. таблицю №3). У той же час, 53% респондентів не проти того, щоб робота набувала в їхньому житті меншого значення, порівняно із родиною, вільним часом тощо (див. таблицю №2) ...

Тригером патернальності стають ситуації або процеси, що примушують громадян брати (або не

брати) відповідальність за стан справ в країні, у пункті проживання чи у власному житті. Якщо усереднено, то *активна меншість українського суспільства складає до 10% громадян. Решта належить до пасивної більшості* – або через байдужість, або через загальну зневіру у власних можливостях захистити свої права і інтереси, або через необхідність витратити час на інші справи - заробляти гроші. На рівні міст і містечок громадяни є розпорощеними й рідко об'єднуються в громадські організації. Вони обговорюють політику в державі та проблеми своїх громад здебільше у себе «на кухні», мало залучаються у процеси ініціювання й втілення змін [7]. Отже, рівень усвідомленого ставлення людей до долі країни (чи власного будинка, чи села, в якому живуть, тощо) зростає, однак відсоток тих, хто готовий залучатися до покращення життя, не збільшується.

Також спричинені патернальним інфантилізмом українців добровільна громадянська бездіяльність більшості, її невключеність в справи держави, небажання контролювати владу і постійно працювати над її вдосконаленням є чинниками (поряд із нездатністю еліти професійно та патріотично розробляти та імплементувати політики) формування неефективної української держави. Неефективна держава продукує недовіру як форму рефлексії суспільства на її діяльність. В результаті маємо справу із замкнутим колом – більшість суспільства не цікавиться державними справами, що робить політичний клас - не контрольованим «консорціумом інтересів» олігархів, а державну політику такого консорціуму – не ефективною щодо суспільства. Імплементация державою неефективної політики формує гостру форму недовіри до неї з боку українців. Пошук консолідованої відповіді на питання, в якій країні

ми хочемо жити і що кожен може зробити, щоб наш проект ставав більш успішним не є пріоритетом численного громадянського суспільства, що демонструє наразі силу в питаннях мобілізаційного надання послуг, адвокації реформ, забезпечення власної фінансової життєздатності. В таких умовах ефективним каталізатором змін можуть бути неконвенційні (асиметричні) форми протесту. Наприклад, Майдани [9]. Втім, не завжди і це допомагає.

Останні 30 років після кожної революції українці продовжують думати переважно над тим, як їм обрати «гарну (чесну, справедливу, патріотичну тощо) людину» президентом, мером, депутатом, яка побудує за них, але для них, гарне життя. Замість того, щоб замислитися і надати відповідь на питання, а в якій країні я хочу жити, що я особисто можу для цього зробити, як підібрати і контролювати політиків, які здатні

втілити моє бачення в життя, інфантильна патернальна більшість віддає владу в руки «гарних людей». Результат - українці продовжують жити в «захопленій» олігархатом державі. «У нас в цьому плані все стабільно», - як сказав в одному з інтерв'ю экс-керівник Офісу президента В. Зеленського Андрій Богдан [6].

Патернальна інфантильність українців у поєднанні із нездатністю еліти здійснити демократичний транзит створили підстави для формування в Україні дефектного демократичного режиму, який класифікують як «гібридний» / «неопатримоніальний». Мова йде про систему формально-демократичних інститутів (вибори, партії, діяльність опозиції, інститути громадянського суспільства тощо) із неформальним способом їх політичної інституціоналізації та функціонування. Щодо України, то протягом десятиліть в Україні відбувалося «вкорінення»

неформальних, найчастіше клієнтських структур елітних олігархічних груп у формальні інститути виконавчої, законодавчої та судової влади. Головна відмінність політичних «гібридів» від ліберальних демократій полягає в домінуванні у політичній системі неформальних практик і правил поведінки політичних акторів. На відміну від консолідованого авторитаризму в «гібридах» правлячі групи застосовують репресивні методи політичного управління лише із низькою інтенсивністю, періодично та вибірково.

Зупинимося на базових характеристиках «гібридного режиму» в Україні. *Перше. Доступ до процесу державного управління та вирішальний вплив на перерозподіл суспільних ресурсів мають закриті елітарні групи, що складаються з олігархату та верхівки номенклатури, і використовують для цього як формальні (політичні партії та вибори), так і неформальні інститути*

(клієнтелізм, непотизм і практика укладання неформальних угод). В данному дослідженні скористаємося визначенням олігархії політика Степана Хмари, який вважав, що це - мільярдери, які стали надбагатими не шляхом економічної діяльності, створення матеріальних цінностей чи росту промисловості, а через розграбування вже створеного іншими людьми національного багатства. Ці люди є монополістами. За своїм характером – це компраторська буржуазія, яка не має жодних сентиментів до національної ідеї і держави [13]. До визначення політика додамо, що олігархи мають в своїх руках прямі інструменти політичного впливу (своїх депутатів в парламенті і на місцевому рівні, свої політичні партії, своїх представників в уряді та органах виконавчої влади, своїх прем'єрів і, навіть, президентів, особливі відносини з ключовими політичними фігурами). Крім того, олігархи контролюють медіа (перш за

все - телеканали), які використовують для впливу на громадську думку у власних політичних і економічних інтересах. Місце олігархату в Україні настільки помітне, що дозволяє класифікувати дослідниками нашу країну «захоплену» (за Дж. Хеллменом) [2] або «приватизовану» [11] державу, політика якої переважно спрямована на задоволення інтересів приватних інтересів олігархів. За оцінками Центру економічних стратегій, лише «старі олігархи» (10 осіб) контролюють 13% української економіки.

Друге. Для українського «гібридного режиму» характерна волатільна слабкість формальних демократичних інститутів и процесів, місце яких часто займають нелегітимні або неформальні правила та зразки поведінки. Українські політичні партії не виконують функції артикуляції та представництва суспільних інтересів (по суті залишають громадянина сам на сам з державою),

що обмежує можливості впливу суспільства на державу на користь організованих суспільних інтересів та надає олігархату, що банально фінансово утримує ці інституції, легальні інструменти визначення правого поля держави, формування уряду та розподілу бюджету. У Верховній Раді 8 скликання (2014-2019 рр.) нараховували від 275 до 305 депутатів, яких називають креатурою олігархічно-промислових груп(далі – ОПГ). Серед топ-розпорядників парламенту були Коломойський (контролював 60 депутатів в різних парламентських фракціях), Ахметов (50 депутатів), Фірташ (40 депутатів) та Порошенко (60 депутатів). Аналітики прорахували, що т. зв. «демократична коаліція» складалася за рахунок депутатів Коломойського, Порошенка, Ахметова, контрольовані Ахметовим, Фірташем і Коломойським сформували «реваншистську коаліцію» [5].

З метою скорочення залежності партій від олігархії у 2016 р. під тиском Заходу та громадянського суспільства (в межах ухвалення пакету законів, необхідних для отримання Україною «безвізового статусу» щодо ЄС) почала працювати система державного фінансування політичних партій та прозорої оцінки всіх партійних надходжень та витрат через щойно створене НАЗК. Але відсутність коректної інформаційної політики з боку влади, партій та інститутів ГС щодо цієї антикорупційної реформи у поєднанні із посттоталітарною культурою українців обумовили певне її несприйняття українським суспільством. Не дивлячись на антиолігархічну риторику електоральної кампанії Зеленського та його партії «Слуга народу» (2019 р.), за різними оцінками, діючий Президент контролює в діючій «монобільшості» лише 60 депутатів, решта парламентарів «розподілена» між олігархами

різного гатунку («старі», «младоолігархи», «неофеодали» тощо). В суспільному дискурсі і сьогодні підтримується обговорення політиками різних чинників, через які політичні партії мають відмовитися від «бюджетних грошей в цей складний для людей час» [14] [17].

В системі державної влади домінуючу позицію посідає виконавча влада, персоніфікована, як правило, переважно особою президента. Лідерство голови держави у виконавчій владі досягається, як правило, через клієнтелізм (превентивний або коерсивний). Традиційно недооціненою залишається роль українського парламенту. Політик Сергій Рахманін вважає на тому, що президент В. Зеленський не цінує парламент, як інституцію, та ставиться до народних депутатів як до «обслуговуючого персоналу», ініціює позачергові засідання парламенту для розгляду законопроектів, які, на думку політика, не є

першочерговими. А дійсно важливі законопроекти для безпеки та оборони країни, розбудови конструктивних стосунків із НАТО (про реформу СБУ, про державну таємницю, про встановлення демократичного громадянського контролю над силовиками) не розглядаються, звертає увагу депутат.

Третє. Силіві структури (армія, правоохоронці) та судові органи наче під громадським контролем, однак правляча еліта має можливості для їх використання (хоч і не такого явного, як в умовах авторитарного режиму) як інструменту для боротьби зі своїми опонентами. Зростання соціального розшарування в суспільстві, відчуття несправедливості і неможливості «знайти правду», що загострювалося часто неадекватними судовими ухвалами та суддівськими статками, походження яких важко пояснити їх офіційними зарплатами, були серед топ-причин всіх українських революцій

XXI ст. («Україна без Кучми» -2001 р, Помаранчева революція – 2004 р. та Революція Гідності – 2014 р.). Реформа судочинства, яка стартувала в 2014 р., надала певних позитивних імпульсів та заклала інструменти (нові процесуальні кодекси; запровадження спеціалізованих судів, електронного судочинства та адвокатської монополії; проходження суддями підтвердження кваліфікації через оновлений склад ВККСУ та створену Громадську Раду доброчесності тощо), які в майбутньому ймовірно дозволять українцям відчувати більшу ефективність судової влади, але точно не зараз. Більше того, є моменти, в яких досвідчена та впливова «глибинна держава» поки що процедурно переграла провайдерів судової реформи – громадянське суспільство та Захід. Так, через конфлікт між Вищою кваліфікаційною комісією суддів (до складу якої увійшли переважно судді, адвокати та науковці в галузі права) та

Громадською радою доброчесності (допоміжний орган при ВККСУ з числа юридичної спільноти, не пов'язаної з суддівськими кадрами), яка відповідала за перевірку суддів на доброчесність, велика частина негативних висновків ГРД по недоброчесних кандидатах долалися ВККСУ двома третинами голосів, що, на думку ГРД, призвело до залишення в суддівській системі осіб з проблемною репутацією [8]. Такі та інші епізоди надали підстави порівнювати українських суддів із спільнотою, що «включає елементи трохи злочинної зграї». Оцінки суспільством реформ (згідно опитуванню Центра Разумкова) наступна: на початок 2021 р. судовій системі в цілому довіряє 1,7% українців, місцевим судам в своєму районі – 1,5%. Цікаво, що такий само рівень довіри українці демонструють і до політичних партій (1,6%).

Отже, і партії, і суди, не дивлячись на певні зусилля «агентів змін» (активістів, реформаторів та

колективного Заходу) в період 2014-2018 рр., все ще залишаються погано реформованими та надійно вмонтованими в каркас «захопленої держави», обслуговуючи олігархів та політичний клас і не виконуючи функцій політичного представництва українців та захисту справедливості. Йдучи до влади, Володимир Зеленський обіцяв повернути довіру і повагу до суду та запровадити обрання українцями мирових суддів. В «Стратегії розвитку органів правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки», представленій президентом Зеленським на початку 2021 р., згадки про необхідність обрання українцями суддів відсутні [4].

Четверте. Діяльність опозиційних партій та груп не переслідуються, але їхні можливості для здобуття влади є значно обмеженими. В умовах відсутності середнього класу єдиним джерелом фінансування партії залишаються олігархи, які

одночасно із фінансування накладають на партію певний перелік політичних зобов'язань.

П'яте. Традиційні медіа (ТБ-канали – загальноукраїнські та регіональні, друковані видання та інтернет-медіа, що мають високу відвідуваність) контролюються ОПГ. Переважна більшість таких медіа є збитковими. Їх мета – не прибутковість, а формування і консервація модерного дискурсу, вигідного не суспільству, а їх власникам-олігархам, мета яких – збереження економічної монополії і політичного домінування в межах режиму тих політиків і політичних сил, які здатні їм це домінування забезпечити. Суспільне (державне) телебачення програє за якістю контенту приватним каналам, тому його вплив на формування/корекцію порядку денного в країні мінімальний.

Соціальні медіа, які не підконтрольні локальному олігархату, в силу своєї специфіки

формують, переважно, «кліповий» тип мислення у широкого загала, локалізують дискусії інтелектуалів та пасіонаріїв колом їх «мережових друзів» та виконують функцію майданчиків для чисельних ботоферм, створених українськими та іноземними акторами для розповсюдження фейкових новин. Такий функціонал дозволяє стверджувати, що соціальні змі також не сприяють формуванню неомодерного суспільного дискурсу.

Шосте. Громадянське суспільство нечисельне, але активне і іноді навіть демонструє силу, яка унеможлиблювала деградацію країни в напрямку «авторитарно-гібридного» режиму. Парадоксом українського громадянського суспільства є поєднання сили/активізму та слабкого впливу на владу. Серед головних причин слабкості – бідність та патернальність українців, які не можуть/не хочуть фінансувати громадський сектор, що робить інститути ГС залежними або від бюджетних

грантів, або від фінансів ОПГ. Фінансова залежність накладає певні неформальні норми («червоні лінії») публічної суспільної поведінки, порушення яких припиняє фінансування НГО з боку ОПГ. Класичним в цьому сенсі є кейс СКМ Р. Ахметова, бізнес якого мав небезпідставно дуже невисоку репутацію серед активістів та реформаторів, що зайшли у владу після «Революції Гідності», і не співпрацювали із проектами та бізнесами олігархів. Відродження співпраці та колаборації бізнеса Ахметова із громадянським суспільством відбувалося поступово, починаючи з 2016 р., коли стартував проект LIVE.LOVE, який наче був про здоровий спосіб життя, тренування на найкращих спортивних аренах країни із якісними фахівцями. Через проект пройшли О. Гончарук, В.Рашкован, С. Панаїотіді, Т. Мілованов, М. Нефьодов, Н. Микольська, Я.Железняк і багато інших яскравих людей, які сьогодні активно задіяні

в процесах управління державою. LIVE.LOVE створив нетворк, наслідком якого стало подолання обструкції олігарха з боку громадянського суспільства та сьогоднішня присутність грошей Ахметова у великій кількості цікавих проєктів, таких як Київська школа економіки, Меморіальний центр Голокосту «Бабин Яр», «Чорнобиль. Подорож» (спільний проєкт офісу президента та міністерства культури) тощо.

Не все добре у стосунках НГО і влади після виборів 2019 р.: влада дуже неохоче співпрацює із представниками ГС, які активно підтримували Революцію Гідності та реформи 2014-2018 рр. Цей тренд можна пояснити цілим комплексом причин, серед яких і нерозуміння владою необхідності співпрацювати із інститутами ГС в ситуації, коли можна спілкуватися із суспільством напряду через соціальні мережі; і відсутністю довіри до НГО, які підтримували на виборах конкурентів; і прагненням

спертися на інші, більш лояльні до нової влади НГО. Нікуди не зникло консолідоване прагнення частини політичного класу України поставити під контроль держави діяльність інститутів ГС: у 2020 р. депутати Верховної Ради від фракцій "Опозиційної платформи - За життя", "Слуги народу" та "Батьківщини" внесли загалом 12 законодавчих ініціатив, які містять в собі пункти, які правозахисники назвали "небезпечними для громадянського суспільства: ознаки зрівняння діяльності громадських організацій із комерційним лобізмом, запровадження поняття іноземних агентів, люстрації активістів, які йдуть працювати в органи влади, перевірки на поліграфі і заборони акції протесту біля судів.

В медійному просторі, традиційний сегмент яких контролюється ОПГ, а соціальний – масштабно атакується РФ, формується уявлення про найбільш активних громадських діячів та реформаторів як

агентами зовнішнього (західного) впливу, частиною українського дискурсу щодо цієї частини ГС стає зневажливий російський термін «соросята».

Сьоме. Логічно і передбачувано, що «гібридному» політичному режиму в Україні відповідає і змішаний тип політичної культури, що є переходом від тоталітарного до плюралістичного типу. Специфіка сучасного рівня розуміння українцями політичного процесу в країні визначається співіснування, на перший погляд, непоєднаних речей: прагнення до свободи та небажання брати відповідальність, високий рівень громадянського активізму та небажання брати участь в діяльності громадських організацій, важливість демократії та симпатії президенту Білорусі Олександром Лукашенку.

Восьме. Починаючи з весни 2014 р., Україна живе в умовах війни, що накладає свою специфіку на функціонування політичного режиму в країні.

Так, російська агресія безумовно каталізувала процеси формування української політичної нації, що є великим позитивом. Економіка України (через окупацію Криму та захоплення частини регіонів Донецької та Луганської областей) в прямо сенсі зменшилася, що обумовило скорочення статків олігархів і доходів переважної більшості українців. Втім, за два роки ОПГ адаптувалися до війни та повернулися до зростання через доступ до сировинної ренти, бюджетних грошей, інфраструктурних проєктів та чисельних пільг. Статки простих українців не поновили зростання. Більше того, війна практично унеможливила проникнення в економіку України прямих іноземних інвестицій, що продовжило безроздільне домінування локального олігархічного капіталу в нашій економіці. Мобільне, але невелике громадянське суспільство сконцентрувалося на підтримці реформ та волонтерській допомозі ЗСУ:

його сил на світоглядні дискусії між ОГС та формування концепції взаємин із ОПГ не вистачало.

Чи не єдиним позитивним результатом транзиту – є дорослішання суспільства, зростання загального рівня активізму громадян, формування та інституалізація прогресивної частини громадянського суспільства, орієнтованого на розбудову в Україні вільного демократичного суспільства із сильною економікою, вбудованого в глобальний світовий контекст. Чи є шанс у українців вийти за межі політичної гібридності? Джеймс Робінсон, Дарон Аджемоглу, аналізуючи закономірності руху до свободи, стверджують, що для досягнення такої мети потрібні і сильна держава (закон), і сильне суспільство із розумінням того, що шлях до свободи – це довга історія боротьби і співпраці суспільства за свої права із Левіафаном (державою) [15].

Література:

1. Democracy Index 2020. In sickness and in health? A report by The Economist Intelligence Unit. – Режим доступу: <https://www.economist.com/graphic-detail/2021/02/02/global-democracy-has-a-very-bad-year>
2. Hellman J., Jones G., Kaufmann D., Schankerman M. Measuring governance and state capture: the role of bureaucrats and firms in shaping the business environment // European Bank for Reconstruction and Development. — June 2000. — Working Paper No. 51. /
3. World Values Survey Wave 7 (2017-2020). – Режим доступу: <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV7.jsp>
4. Аналіз стратегії судової реформи від Офісу Президента. – К. - Фондація DEJURE. – Режим доступу: <https://dejure.foundation/library/analiz-stratehii-sudovoi-reformy-vid-ofisu-prezydenta>
5. В.Андрусів, О.Устенко, Ю.Романенко, І.Ташкевіч Майбутнє українських олігархів. – К.: UIFuture. – 2018. – Режим доступу: <https://www.slideshare.net/UIFuture/ss-148758803>
6. Андрей Богдан: Как из Зеленского делали АнтиПутина, почему Бандера - герой и будет ли мир с Россией. Див. за посиланням: <https://www.youtube.com/watch?v=bz6VKHSjdFI>

7. Метью Булек, Оріся Луцевич Стейка Україна: захист суспільства від російської агресії. – Лондон: Chathamhouse, Український форум. - червень 2020 року. Режим доступу: <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2020-10/2020-09-17-resilient-ukraine-boulegue-lutsevych-ukainian.pdf>
8. Олексій Головацький. Судові реформи в Україні: аналіз результатів та очікування – Юридична газета. - 24 листопада 2020. – Режим доступу: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/sudovi-reformi-v-ukrayini-analiz-rezultativ-ta-ochikuvannya.html>
9. Галина Зеленко. Подолання кризи інституційної довіри як передумова розвитку соціального капіталу. Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/334250269_Galina_Zelenko_PODOLANNA_KRIZI_INSTITUCIJNI_OI_DOVIRI_AK_PEREDUMOVA_ROZVITKU_SO_CIALNOGO_KAPITALU
10. Індекс сприйняття корупції-2020. Трансперенсі Інтернешнл Україна - Режим доступу: <http://cpi.ti-ukraine.org/#/>
11. Кораблін С. О. Макроекономічна динаміка України: пастка сировинних ринків: монографія / Сергій Олександрович Кораблін; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». — К., 2017. — С. 30.

12. Мирослав Маринович. З виступу на Форумі розвитку громадянського суспільства «Точка неповернення». – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2834247-rol-i-misia-gromadanskogo-suspilstva-ci-potribni-ludam-poseredniki.html>
13. «Олігархи змусять вас виживати, терпіти і мучитись – до останнього» - Вголос. – 03.2018. – Режим доступу: https://vgolos.com.ua/news/oligarhy_zmusyat_vas_vyzhyvaty_terpity_i_muchytys_do_ostannogo_309566.html
14. Партії, які фінансуються з держбюджету, закликають відмовитися від грошей через Covid-19. – 2020. – Режим доступу: <https://dyvys.info/2020/03/26/partiyi-yaki-finansuyutsya-z-derzhbyudzhetu-zaklykayut-vidmovytysya-vid-groshej-cherez-covid-19/>;
15. Джеймс Робінсон, Дарон Аджемоглу. Вузкий коридор. Держави, суспільства і доля свободи. – К.: Наш формат. – 2020 р. – 520 с.
16. Суспільно-політичні настрої населення (6-7 квітня 2021). Рейтинг. – Режим доступу: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/obschestvenno-politicheskie_nastroeniya_naseleniya_6-7_aprelya_2021.html
17. «Слуга народу» збрехала про відмову партії від державного фінансування. – 2020. – <http://prk.city/news/755->

[sluga narodu zbrexala pro vidmovu partiyi vid derz havnogo finansuvannya](#)

18. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Випуск 6 (20) / Головні редактори д.екон.н. В.М.Ворона, д.соціол.н. М.О.Шульга. – Київ : Інститут соціології НАН України, 2019. – 517 с. Режим доступу: <https://i-soc.com.ua/ua/edition/ukrainske-suspilstvo/issues/>
19. О. Шульга. Ціннісні зміни в українському суспільстві: між старою та новою моделями // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. – К. – Інститут соціології. – 2019. – С. 294 - 302. Режим доступу: <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/mon2019.pdf>
20. Що було не так із західною підтримкою реформ в Україні. Лекція колишнього посла Канади Романа Ващука. - 2020-11-19 - texty.org.ua. Режим доступу: <https://bit.ly/3y0F3dk>

Ломака І. І.

кандидатка політичних наук,
доцентка кафедри політології
Прикарпатського національного
університету імені В. Стефаника».

Сімонович К. О.

студентка 4 курсу спеціальності «Політологія»
Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника

Напрямки удосконалення взаємодії релігії та держави в умовах Європейської інтеграції України

В суспільно-політичних процесах в Україні роль релігії визначається активізацією діяльності в державотворчому процесі (апеляція до ідеалів демократії, справедливості, гуманізму, виховання поваги до культури, мови українського народу) та зусиль у розв'язанні міжконфесійних і міжцерковних конфліктів, що мають неабиякий вплив на політичний клімат України при орієнтації на вирішення актуальних проблем національного рівня таких як регламентація духовних і матеріальних запитів людини, рух за екологію, національну ідентифікацію тощо.

Directions for improving the interaction between religion and the state in the context of Ukraine's European integration

In the socio-political processes in Ukraine, the role of

religion is determined by the intensification of activities in the state-building process (appeal to the ideals of democracy, justice, humanism, education of respect for culture, language of the Ukrainian people) and efforts to resolve interfaith, non-religious and religious the political climate of Ukraine in focusing on solving pressing problems at the national level such as the regulation of spiritual and material human needs, the movement for ecology, national identification, etc.

Проаналізувавши релігійну ситуацію в Україні, ми можемо сміло свідчити, що при наявності зрілого бажання церков і політичної волі державної влади негативні тенденції церковно-релігійних процесів можуть бути усунені й Церква в Україні зможе відігравати властиву їй роль могутньої інституції громадянського суспільства та його політичної системи.

Ефективнішому функціонуванню релігії в українському суспільстві буде сприяти:

- відокремлення релігійного фактору від процесу прийняття політичних рішень;
- свобода думки й совісті, забезпечена незалежною від держави Церквою;
- трансформація та вдосконалення законодавства стосовно свобод релігій та покарання релігійних лідерів за втручання у політику;
- дотримання лояльного ставлення церков до української державності, української громадськості;
- відсторонення церкви від будь-якої політичної влади та соціальної суспільної системи;
- відмова від дестабілізуючих впливів церкви на суспільство, деполітизація релігійного середовища;
- відмова церкви від державних привілеїв та використання у власних цілях державної влади [1].

Політико-правова складова механізму взаємодії держави та Церкви включає такі

нормативно-правові акти, як:

1) Резолюція 1556 (2002) Парламентської асамблеї Ради Європи «Релігія і зміни у центральній і східній Європі» від 24.08.2002 р., що підкреслює важливість виключення будь-якої можливості державного втручання у питання догми церковного будівництва і канонічного права [2].

2) Конституція України – ст. 35 закріплює право на свободу світогляду і віросповідання, що включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Церква і релігійні організації в Україні визнаються відокремленими від держави, а школа – від Церкви. В статті робиться акцент на те, що жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова. Важливим є положення ч. 4 ст. 35 Конституції про можливість заміни військового обов'язку

альтернативною (невійськовою) службою по релігійним переконанням громадянина [14];

3) Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» 1991 р., який закріплює право на свободу совісті, рівноправність громадян незалежно від їх ставлення до релігії, відокремлення Церкви (релігійних організацій) від держави, що включає положення про невторчання Церкви в політику, а саме: «релігійні організації не беруть участі у діяльності політичних партій і не надають політичним партіям фінансової підтримки, не висувають кандидатів до органів державної влади, не ведуть агітації або фінансування виборчих кампаній кандидатів до цих органів» [4];

4) Закон України «Про альтернативну (невійськову) службу», ст. 2 якого говорить, що «право на альтернативну службу мають громадяни України, якщо виконання військового обов'язку суперечить їхнім релігійним переконанням і ці громадяни

належать до діючих згідно з законодавством України релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю» [5].

5) Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців і їх сімей» від 20.12.1991 р. у ст. 6 закріплює право військовослужбовців сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої [6].

7) Кодифіковані процесуальні акти, що встановлюють заборону допитувати як свідка священнослужителя з приводу того, що їм довірено або стало відомо при здійсненні професійної діяльності.

Інституційний механізм регулювання релігійно-політичних стосунків представлений двома групами структур: державними та релігійними. До державних інституцій належать:

- Верховна Рада України, що має в своїй структурі Комітет з питань культури і

духовності, який має своєю метою організацію колегіального депутатського творчого поля навколо прийняття тарозробки перспективних та якісних законопроектів, проте доступ релігійних організацій до цього інституту обмежений;

- Департамент у справах релігій та національностей Міністерства культури України, що взаємодіє з релігійним середовищем за трьома напрямками: експертно-аналітичним, реєстраційно-дозвільним та комплексної підтримки; – Комісія по релігійних справах громадської ради при Міністерстві культури України, що створена як колегіальним виборним консультативно-дорадчим органом, утвореним з метою врахування суспільної думки з питань контролю та регулювання юрисдикційного поля ввіреного міністерству;

До релігійних інституцій, що активно взаємодіють з органами державної влади, можемо також віднести:

1. Всеукраїнську Раду Церков і релігійних організацій, що є провідним інститутом налагодження міжконфесійної взаємодії. Утворена вона у грудні 1996 року, як представницький міжконфесійний консультативно-дорадчий орган з метою об'єднання зусиль Церков і релігійних організацій з духовного відродження України, координації міжцерковного діалогу як в Україні,
2. Наряду представників Християнських Церков України, метою якої є: пошуки стану рівноваги в системі християнських зносин в Україні; розбудова широкої та ефективної комунікативної бази для християнської релігійної спільноти;
3. Релігійні організації, віднесені до різних конфесій.

Даний аналіз дозволяє нам сформулювати

пропозиції щодо покращення державно-церковних відносин. Так, до першочергових завдань держави в сфері релігійних відносин ми повинні виділити вирішення таких проблем:

- чітке визначення типу відносин між державою і Церквою, який передбачається заснувати (партнерство чи підпорядкованість);
- закріплення на законодавчому рівні моделі державно-церковних відносин; врахування того факту, що Церква (релігійна організація) впливає на політичні симпатії своїх прихильників;
- врахування факту поліконфесійності українського суспільства.

Щодо основних напрямків діяльності державних інституцій, які стосуються покращення стану українських поліконфесійних відносин в умовах мультикультурної політики сучасні дослідники пропонують наступні заходи:

- приведення українського законодавства у повну

відповідність до міжнародних стандартів у сфері релігійних відносин (у відповідності до вимог ст. 9 та ст. 11 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод у світлі судової практики Європейського суду з прав людини, а також врахувати Керівні принципи для аналізу законодавства стосовно релігії чи віри, схвалені Парламентською асамблеєю ОБСЄ та Венеціанською комісією у 2004 р.);

- невторчання державних органів у внутрішньоцерковні справи, зокрема щодо створення єдиної помісної православної Церкви, нав'язування певної єдиної організаційної структури;

- належне реагування правоохоронних органів на випадки розпалювання релігійної ворожнечі, вандалізму;

- проведення моніторингу не тільки загальнодержавного законодавства, а й нормативної

бази місцевих органів влади та управління з метою виявлення та усунення положень, які можуть бути прямо або опосередковано дискримінаційними в сфері релігійних відносин;

- запровадження тренінгів, курсів з релігійної толерантності для працівників державних органів та представників засобів масової інформації;

- створення постійно діючих комісій для вирішення питань спільного зацікавлення з представників уряду та представників релігійних організацій;

- налагодження постійного діалогу між представниками різних конфесій, і особливо між УПЦ МП, УПЦ КП та УАПЦ;

- забезпечення більш тісної співпраці з Церквою у питаннях підтримки інституту сім'ї, материнства та дитинства, справах благодійності, розвитку спільних соціальних програм; охорони, відновлення і розвитку історичної та культурної спадщини, включаючи турботу про охорону пам'яток історії та

культури; розвитку гуманітарної науки, культурної та творчої діяльності, протидії діяльності псевдорелігійних структур, що становлять небезпеку для особистості та суспільства; профілактики правопорушень та піклування про осіб, що знаходяться в місцях позбавлення волі тощо.

З метою виконання зазначених завдань 18 березня 2020 року на виконання Постанови Кабінету Міністрів України від 12.06.2019 № 503 «Про утворення Державної служби України з етнополітики та свободи совісті» та на підставі «Положення про Державну службу України з етнополітики та свободи совісті», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 № 812 була утворена Державна служба України з етнополітики та свободи совісті (ДЕСС) яка є центральним органом виконавчої влади, її діяльність спрямовується і координується

Кабінетом Міністрів України через Міністра культури та інформаційної політики України і який реалізує державну політику у сфері міжнаціональних відносин, релігії та захисту прав національних меншин в Україні.

Основними завданнями ДЕСС є:

- реалізація державної політики у сфері міжнаціональних відносин, релігії та захисту прав національних меншин в Україні;

- внесення на розгляд Міністра культури та інформаційної політики пропозицій щодо формування державної політики у сфері міжнаціональних відносин, релігії та захисту прав національних меншин в Україні.

При ДЕСС розпочала роботу Експертна рада з питань свободи совісті – експертний консультативно-дорадчий орган для розгляду та вивчення проблемних питань, пов'язаних із формуванням та реалізацією державної політики у

сфері державно-конфесійних відносин та забезпечення свободи совісті. Заради зміцнення взаєморозуміння між релігійними організаціями різних віросповідань ДЕСС працює над створенням діалогових майданчиків та організацією міжрелігійних та міжконфесійних проєктів.

Отже, Україна є поліконфесійною державою, а для забезпечення її стрімкого і якісного подальшого розвитку необхідно встановлення релігійної толерантності, що являє собою рівне, а отже, справедливе ставлення держави до всіх релігій і віросповідань, а також толерантність у міжрелігійних і міжконфесійних відносинах. В атмосфері політики мультикультуралізму необхідно не об'єднання релігійних течій та церковних конфесій, а співпраця всіх церков в інтересах народу України на засадах консолідації церков в суспільно-політичних питаннях, а також на ґрунті чітко окреслених та виписаних законодавчо

відносин між державними інституціями та представниками всіх конфесій та релігійних течій. Проаналізувавши викладене вище, зазначимо, що врахування означених пропозицій, на наш погляд, сприятиме встановленню гармонійних і виважених, заснованих на співпраці та повазі взаємної автономії стосунків держави і Церкви в умовах сучасної України.

Рада Європи (РЄ) — європейська міжнародна організація, яка була заснована у 1949 році. Членами цієї організації, на сьогоднішній день, є 46 європейських держав. Метою РЄ є досягнення більшої єдності між її членами для захисту та впровадження ідеалів і принципів, які є їх спільною спадщиною, та сприяння їх економічному та соціальному прогресові. Відповідно РЄ займається захистом прав людини, демократії та верховенства права; сприяє усвідомленню європейської культурної самобутності; шукає вирішення проблем

сучасних європейських суспільств та допомагає стверджувати стабільність демократії у Європі.

Серед основних документів Ради Європи потрібно назвати такий, як Європейська конвенція з прав людини і основоположних свобод, що була прийнята 4 листопада 1950 року в Римі відповідно до Загальної декларації прав людини з метою додержання країнами-підписантами (членами Ради Європи) та забезпечення на своїй території прав та основоположних свобод людини. Зазначений документ був ратифікований Україною лише 17 липня 1997 року, а набув чинності 11 грудня 1997 року.

Незважаючи на те, що текст конвенції був багаторазово змінений, для нас особливо важливою є ст. 9, у якій проголошено: «Кожна людина має право на свободу думки, совісті та релігії; це право передбачає свободу змінювати релігію або свої переконання, а також свободу сповідувати свою

релігію або переконання як одноособово, так і разом з іншими, прилюдно або приватно, у богослужінні, навчанні, виконанні релігійних і ритуальних обрядів». Водночас у п. 2 цієї ж статті зазначено: «Свобода сповідувати релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони громадського порядку, здоров'я та моралі або захисту прав і свобод інших людей». [7]

Україна є повноправним членом РЄ з 1995 року. Співробітництво між нашої державою та РЄ формується навколо питань удосконалення українського законодавства у відповідності зі стандартами РЄ; у галузі забезпечення свободи функціонування ЗМІ; розбудови толерантного, демократичного суспільства, яке базується на європейських стандартах та об'єднанні зусиль у

боротьбі проти тероризму, корупції та організованої злочинності.

Відносно релігії, документи, прийняті Парламентською Асамблеєю Радою Європи (далі – ПАРЄ) і затверджені як резолюції та рекомендації, охоплюють усі сфери державно-конфесійних відносин і мають широкий спектр застосування. Актуальним проблемам взаємовідносин держави, релігії та суспільства присвячені Рекомендація ПАРЄ № 1556 (2002) «Релігія і зміни в Центральній і Східній Європі»; Рекомендація ПАРЄ № 1804 (2007) «Держава, релігія, світське товариство і права людини». У цих документах детально розглядається ситуація, що склалася в Центральній та Східній Європі після падіння соціалістичних режимів. Так, зникнення «залізної завіси» призвело до того, що релігійний і культурний розділ в Європі став більш очевидний і ще більш посилився. Дві християнські культури – Західна та Східна – вельми

мало знайомі один з одним, а незнання є дуже небезпечною перешкодою на шляху до об'єднання Європи».

Тому відповідність українського законодавства європейському у сфері релігії набуває важливого міжнародного значення. Україна взяла на себе зобов'язання перед Радою Європи виконання спеціальних зобов'язань по впровадженню у її державно-правове поле у сфері релігії європейських стандартів. Відомим фактом для релігієзнавчої та релігійної спільноти є те, що реформа українського законодавства у релігійній сфері пов'язана із виконаннями обов'язків та зобов'язань України перед Радою Європи. В контексті реагування на Резолюцію № 1466 (2005) і Рекомендацію № 1722 (2005) Парламентської Асамблеї Ради Європи. На той час в Україні діяв Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» який був прийнятий Верховною Радою

в 1991 році і звичайно він не відповідав європейським стандартам.

Якщо проаналізувати спеціальні зобов'язання, які Україна взяла на себе перед Радою Європи у сфері релігії, ми можемо виділити за цим напрямом наступні завдання.

Перше завдання стосується удосконалення процедури реєстрації статутів релігійних організацій, на підставі встановлених ПАРЄ спеціальних зобов'язань, які стосуються запровадження «нової недискримінаційної системи реєстрації церков» [8]. ПАРЄ було зазначено, що незважаючи на те, що Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» відноситься до одного із найкращих та найдосконаліших законів про свободу віросповідання у регіоні, проте деяким з його положень та пунктів все ж бракує ясності і правильної інтерпретації. Форми, в яких можуть створюватись релігійні організації обмежуються

законом, встановлюється обмеження на мінімальну кількість засновників, які мають право зареєструвати статут, у кількості 10 осіб (для інших організацій достатньо 3 осіб), забороняється створювати місцеві або регіональні відділення без статусу юридичної особи, не передбачається надання статусу юридичної особи релігійним об'єднанням. З огляду на це, колись прогресивний закон потребує змін та доповнень.

Друге завдання, стосується забезпечення повернення майна релігійних організацій. Україною було взято спеціальні зобов'язання про необхідність «встановлення правового вирішення питання про повернення церковної власності» [8] та «встановлення чітких правил повернення церковного майна» [44]. У 2005 році ПАРЄ вказала, що законодавству України таки не вистачає ефективних та дієвих правових способів його повернення.

Питання реституції церковного майна, націоналізованого в роки радянської влади на території України або належної його компенсації як і раніше залишається невирішеним. А це створює об'єктивні передумови для обмеження соціальної активності церкви (релігійних організацій) в Україні й стабільності правового становища її майна в умовах ринкової економіки.

Чинне законодавство України передбачає досить звужену форму реституції лише «культових будівель та майна», а не всього майна, незаконно конфіскованого у церкви, що суперечить відповідним рекомендаціям Ради Європи. Більшість культових будівель та майна повертається релігійним організаціям не у власність, а в безоплатне користування, що аж ніяк не назвеш реституцією, тобто відновленням церкви в правах. Для сприяння відродженню та впорядкуванню суспільного життя церкві необхідна належна

матеріальна основа, яку може створити тільки справедлива реституція церковної власності, незаконно конфіскованої в ХХ ст. та докорінне реформування системи фінансування релігійних організацій. Правова проблема реституції виникла на фоні того, що релігійні об'єднання не мають статусу юридичної особи і тому вони не мають можливості володіти майном. Більшість організацій, які володіли майном, що має бути повернене, перестали існувати, а Православна церква представлена кількома структурами. Це призводить до практики повернення майна, яка залежить від преференцій місцевої влади і тягне за собою не відновлення права власності, а передачу майна у безоплатну оренду. ПАРЄ закликала «виробити чіткі правила повернення майна релігійних організацій».

Виконання Україною спеціальних зобов'язань перед Радою Європи здійснювалось з урахуванням

двох однойменних Указів Президента «Про План заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що впливають з її членства в Раді Європи» від 2006 й 2011 років відповідно. Даними указами на Міністерство юстиції та Міністерство культури покладалось завдання подати в установленому порядку Уряду для наступного внесення на розгляд парламенту законопроекти: про внесення змін до Закону «Про свободу совісті та релігійні організації» (нова редакція) та про повернення культових будівель релігійним організаціям. Станом на 2021 рік ці законопроекти не було прийнято.

В даному випадку ми можемо відзначити основну причину їх неприйняття, яка полягає у не бездіяльності органів державної влади щодо розробки і впровадження подібних законопроектів, а повна відсутність консенсусної підтримки таких законопроектів з боку Церков і релігійних

організацій України, відсутність зацікавлення релігійних інституцій для вирішення даних питань, небажання плідної співпраці між собою.

Все ж, для виконання першого завдання щодо удосконалення процедури реєстрації статутів релігійних організацій, у 2006 році був розроблений урядовий проект нової редакції Закону «Про свободу совісті та релігійні організації». Проект отримав позитивний висновок експертів Венеціанської Комісії та ОБСЄ, проте Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій (ВРЦіРО) не знайшла спільного знаменника щодо його підтримки. Така ж ситуація склалась і з проектом нової редакції Закону у 2010 році: на розгляд парламенту Урядом він не був внесений з причини відсутності консенсусу щодо його підтримки серед релігійних інституцій у церковному середовищі України. Експертною радою з питань свободи совісті та діяльності релігійних організацій при

Міністерстві культури України у 2016 році на виконання завдання удосконалення процедури державної реєстрації статутів релігійних організацій був розроблений відповідний законопроект. Проте він знову не був підтриманий ВРЦіРО.

У січні 2019 року був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо підлеглості релігійних організацій та процедури державної реєстрації релігійних організацій зі статусом юридичної особи». Даний закон дозволив об'єднати два етапи реєстрації установчих документів релігійних організацій, які до цього були розділені між органами, що реалізують державну політику у сфері релігії та органами, що займаються реалізацією державної політики у сфері державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців. За цим законом було скасовано два етапи реєстрації. Право

реєстрації закріплено саме за органами виконавчої влади, які реалізують державну політику у сфері релігії.

Таким органом стала ДЕСС, про яку ми писали в попередньому розділі. Відповідно до свого Положення ДЕСС розпочала приймати документи для реєстрації статутів (положень) релігійних центрів, управлінь, монастирів, релігійних братств, місіонерських товариств (місій) та духовних (релігійних) закладів освіти, а також здійснення реєстрації релігійних організацій як юридичних осіб відповідно до Законів України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» та «Про свободу совісті та релігійні організації».

Основними завданнями ДЕСС є:

- реалізація державної політики у сфері міжнаціональних відносин, релігії та захисту прав національних меншин в Україні;

- внесення на розгляд Міністра культури та інформаційної політики пропозицій щодо формування державної політики у сфері міжнаціональних відносин, релігії та захисту прав національних меншин в Україні.

Повний перелік адміністративних послуг ДЕСС представлений на Єдиному державному вебпорталі електронних послуг «Дія»:

- офіційне погодження можливості зайняття проповідницькою чи іншою канонічною діяльністю;

- державна реєстрація статуту (положення) релігійної організації та змін до нього;

- державна реєстрація створення релігійної організації;

- державна реєстрація включення відомостей про юридичну особу – релігійну організацію, статут якої зареєстровано до 1 січня 2013 року, відомості про яку не містяться в Єдиному державному реєстрі

юридичних осіб, фізичних осіб–підприємців та громадських формувань;

- реєстрація змін до відомостей про релігійну організацію, крім релігійних громад, зокрема змін до установчих документів;

- видача документів, що містяться в реєстраційній справі релігійної організації;

- державна реєстрація рішення про припинення релігійної організації, крім релігійних громад;

- державна реєстрація припинення релігійної організації, крім релігійних громад;

- державна реєстрація рішення про відміну рішення про припинення релігійної організації, крім релігійних громад;

- погодження можливості зайняття проповідницькою чи іншою канонічною діяльністю, виконання релігійних обрядів;

- державна реєстрація зміни складу комісії з припинення (комісії з реорганізації, ліквідаційної

комісії) релігійної організації .

Як бачимо ДЄСС виконує весь спектр послуг пов'язаних з діяльністю церков (релігійних організацій) відповідно це значно спрощує їм життя.

Але варто згадати про ще один складний етап реєстрації установчих документів релігійних організацій, а саме реєстрації релігійних організацій як неприбуткових установ відповідно до статті 133 Податкового кодексу України [45] та їх внесення до Реєстру неприбуткових установ та організацій. Дане питання є актуальним тому, що після реєстрації релігійних організацій як юридичних осіб вони отримують статус звичайних платників податків, так як автоматичного внесення до Реєстру неприбуткових установ та організацій не відбувається. Лише після звернення окремо до фіскальних органів та отримавши статус неприбуткових, дані релігійних організацій.

вносяться цими органами до вказаного Реєстру неприбуткових установ та організацій, і вони можуть лише тоді повністю починати реалізовувати свої права як неприбуткові юридичні особи.

Таким чином з початком роботи за принципом «єдиного вікна», який було запроваджено із січня 2019 року і який дає змогу проведення реєстрації в один етап, потрібно ще вирішити питання автоматичного внесення релігійних організації до Реєстру неприбуткових установ та організацій. Тобто, делегувати право фіскальних органів на реєстрацію у зазначеному реєстрі реєстраційним органам.

Щодо виконання другого завдання про забезпечення повернення майна релігійних організацій, то, враховуючи реальну можливість повернення державою такого майна та стан міжконфесійних відносин в Україні, у 2008 році Уряд прийняв рішення щодо першочергового

повернення віруючим саме культових будівель. Для цього у 2010 році було підготовлено та розроблено урядовий законопроект «Про повернення культових будівель релігійним організаціям». На жаль, те він не потрапив на розгляд парламенту, оскільки даний законопроект принципово не був підтриманий ВРЦіРО як такий, що, на їх думку, звужував межі реституції.

ВРЦіРО зауважила, що реституція – це повернення релігійним організаціям всього рухомого і нерухомого культового та іншого колишнього церковного майна, яке було реквізоване в часи СРСР, а також запровадження компенсаційних механізмів у разі неможливості такого повернення. Тому проблема реституції не може зводитися лише до повернення культових будівель, а відповідний законопроект має включати: механізми повернення культових будівель й іншого культового майна; механізми їх можливого

використання у випадку, якщо вони не можуть бути передані у користування віруючим; компенсаційні механізми у разі неможливості повернення колись націоналізованого (наприклад, водних чи лісових угідь, орних земель тощо) чи знищеного 1920-30-тих роках церковного майна тощо.

Варто зазначити, що станом на 2019 рік Україна практично повністю повернула своїм релігійним організаціям їхні колишні культові споруди 9845 об'єкти або 54% мережі (18281) культових будівель на території України, інші 46% - новозбудовані.

Щодо повернення культових будівель і майна, які становлять державну власність, то законодавче забезпечення такого процесу не є досконалим. Враховуючи незначну кількість колишніх культових споруд, які становлять державну власність і при цьому використовуються не за призначенням. Це питання доцільно вирішувати шляхом окремого розгляду кожного випадку через

можливості урядової Комісії з питань забезпечення реалізації прав релігійних організацій. Держава, повертаючи віруючим їхні колишні культові споруди, повинна, передбачати виділення коштів чи проведення робіт з компенсації втраченого функціонального призначення цих приміщень.

Щодо повернення релігійним організаціям культових будівель і майна, які становлять комунальну власність територіальних громад і використовуються ними для задоволення своїх (нерелігійних) потреб, то на сьогодні законодавче забезпечення такого процесу веде до дискримінації віруючих органами місцевого самоврядування. Відповідно до частини п'ятої статті 60 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» виключно органи місцевого самоврядування можуть приймати рішення про подальше використання колишніх культових споруд, в тому числі щодо їх передачі у користування чи власність релігійних організацій.

Держава, відповідно до статті 19 Конституції, не може вплинути на прийняття органами місцевого самоврядування таких рішень. У цьому контексті вчені пропонують внести зміни до Закону «Про місцеве самоврядування в Україні», [9] зокрема введення до його статей, які стосуються розпорядження майном територіальних громад, норм, які б передбачали механізм розгляду та вирішення питань щодо передачі у користування та повернення у власність релігійних організацій колишніх культових будівель і майна, які становлять комунальну власність.

Щодо повернення релігійним організаціям колишніх культових будівель і майна, які з різних причин стали приватною власністю, то наразі єдиним способом повернення такого майна є його викуп у добросовісних набувачів. На жаль, сьогодні коштів для таких цілей у Державному бюджеті України, як і в бюджетах місцевого

самоврядування, не передбачається. Але відновлення справедливості щодо віруючих та їх громад потребує, на нашу думку, передбачення у майбутньому таких витрат.

Ми розглянули різні варіанти повернення культових споруд, а що стосується реституції всієї колишньої церковної власності, наприклад лісових та водних угідь, орних земель, різноманітних колишніх церковних приміщень (монастирських келій, бібліотек, шкіл, лікарень, їдальнь, майстерень, готелів тощо), предметів церковної атрибутики, в тому числі золотих і ювелірних речей, старовинних ікон, інших речей, які перебувають в музейних і архівних фондах, є достатньо проблематичним.

Таке повернення колишнього церковного майна, а по суті його реституція, в Україні законодавчо не забезпечені, у зв'язку з чим цей процес, перш за все, потребує свого нормативно-

правового врегулювання. В першу чергу потрібно чітко визначити критерії віднесення майна до категорії культового. В українському законодавстві відсутнє чітке визначення понять «культова споруда» та «культове майно», а фактично єдине визначення «культові споруди і майно» дається тільки у Роз'ясненні Вищого Арбітражного Суду України від лютого 1996 року, яке визначає їх доволі широко, як «будівлі і речі, призначені для задоволення релігійних потреб громадян» [10].

Крім цього варто створити державні реєстри по кожному окремому виду колишньої церковної власності на яке претендують чи заявляють свої вимоги

релігійні організації (реєстрів споруд, земель, цінних предметів тощо).

Створення та ведення таких реєстрів, доцільно покласти на уповноважені органи виконавчої влади, які опікуються питаннями державної реєстрації

речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, питаннями розпорядження майном державної власності, методики оцінки такого майна, процедур відчуження (Державна реєстраційна служба України, Фонд державного майна України та інші).

Також важливо визначити часові рамки повернення колишньої церковної власності: майно першочергового повернення, майно, яке буде повернуте пізніше, а також те, яке не може бути повернуте релігійним організаціям, а значить потребуватиме компенсаційного відшкодування.

Тільки після об'єктивної оцінки масштабів колишньої церковної власності, яка підлягатиме поверненню релігійним організаціям в процесі реституції, визначення кола суб'єктів, яким таке колишнє церковне майно буде повертатись, держава зможе, з урахуванням темпів власного економічного зростання, планувати процес його повернення чи виплату грошових компенсацій, вирішення питань

відшкодування збитків добросовісних набувачів такого майна, покриття витрат на повернення втраченого функціонального призначення колишніх церковних об'єктів тощо, можливе прийняття Закону про реституцію церковного майна.

Слід також зазначити, що зарубіжний досвід свідчить, що компенсаційні механізми реституційного процесу можуть бути досить різноманітними, а часові рамки проведення реституції колишньої церковної власності – досить суттєвими.

Наприклад, у Чехії основним принципом вирішення проблеми реституції стала комбінація натуральних і фінансових виплат. Провівши експертизу церковного майна станом на 1948 рік, урядова комісія оцінила його в 135 млрд чеських крон (більше 5 млрд євро). З цієї суми 83 млрд крон (більше 3 млрд євро) держава має виплатити в грошовій формі впродовж 60 років, а решту

складуть натуральні реституції [11]. У Польщі через значні масштаби необхідних реституційних компенсацій (близько 25 млрд доларів США) вони були відшкодовані лише на 50% від їх загального обсягу. При цьому замість грошових коштів видавались цінні папери на придбання землі або акції приватизованих підприємств [12]. Отже, виконання Україною взятих на себе перед Радою Європи спеціальних зобов'язань у сфері релігії є на сьогодні найактуальнішим напрямом удосконалення державної політики у сфері релігії в умовах європейської інтеграції.

Таким чином можна констатувати той факт, що станом на 2021 рік спеціальні зобов'язання України перед Радою Європи щодо удосконалення процедури реєстрації статутів релігійних організацій та забезпечення повернення майна релігійних організацій, можна вважати виконаними тільки частково

Література

1. Никитина А.Г. Политизация религии // Вопросы философии. – 1994. – № 3. – С. 173-179.
2. Резолюція 1556 (2002) Парламентської асамблеї Ради Європи «Релігія і зміни у центральній і східній Європі» від 24.08.2002 року [Електронний ресурс]: - Режим доступу: <https://www.irs.in.ua/ua>
3. Стаття.35 «Про свободу совісті та релігійні організації» Конституції України Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>
4. Стаття. 5 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>
5. Закон України «Про альтернативну(невійськову) службу. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text>
6. Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сім'ї. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011->

12#Text

7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004

8. Щодо заявки України на вступ до Ради Європи. Висновок № 190 (1995) Парламентської Асамблеї Ради Європи; Рада Європи, парламентська Асамблея; Висновок, Міжнародний документ від 26.09.1995 № 190 (1995) [Електронний ресурс] // Верховна Рада України, офіційний веб-портал. – Режим доступу до тексту:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_590?find=1&text=%F1%EE%E2%B3%F1%F2%B3#w11

9. Закон України, Про місцеве самоврядування
Стаття 24. Законодавство про місцеве самоврядування
Режим доступу:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>

10. Про деякі питання, що виникають при застосуванні Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації"; Вищий арбітражний суд; Роз'яснення від 29.02.1996 № 02-5/109 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України, офіційний веб-портал. – Режим доступу до тексту : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v_109800-96

11. Социальное партнерство государства и религиозных организаций : монография/ В. И. Якунин, С. С. Сулакшин, В. В. Симонов, В. Э. Багдасарян, М. В. Вилисов, О. В. Куропаткина, М. С. Нетесова, Е.С. Сазонова, Р. А. Силантьев, А. И. Хвыля- Олинтер, А. Ю. Ярутич. – М. : Научный эксперт, 2009. – 232 с.

12. Спадкоємці депортованих поляків погрожують Україні позовами. Чи є привід остерігатися реституції? [Електронний ресурс] / І. Кузіна // Дзеркало тижня. Україна. 2015. – 30 жовтня 2015. – Режим доступу до

тексту: <https://dt.ua/internal/spadkozemci-deportovanih-polyakiv-pogrozhuuyut-ukrayini-pozovami-chi-ye-privid-osterigatisya-restituciyi-.html>

Павлова Людмила Ісмаїлівна
*Східноукраїнський національний
Університет імені Володимира Даля*

ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ ГРОМАДЯН В УМОВАХ ПОСТПАНДЕМІЧНОЇ СУЧАСНОСТІ: НОВІ ВИКЛИКИ ТА ЗМІНИ

COVID-19 став новою загрозою для суспільства. Його наслідки вже негативно вплинули на розвиток економічних систем країн, їх соціальну сферу, внутрішню політику та розвиток громадянського суспільства. Найбільше постраждали економіки держав та, як наслідок, відбулося зниження рівня соціального захисту населення, особливо в країнах, що розвиваються. Пандемія стала показником розвитку держави та індикатором, який виявив найбільш слабкі сторони

та загострив наявні соціально-економічні проблеми в суспільстві. Карантинні заходи в ряді країн призвели до обмеження участі громадськості в політичному житті. Дотримання громадянських і політичних прав людини в таких умовах потребує додаткових гарантій з боку держави. В першу чергу, мова йде про забезпечення прав людини та громадянина на свободу пересування, на свободу та особисту недоторканність, на мирні зібрання, на свободу світогляду і віросповідання, на приватність, на судовий захист та інших соціальних, економічних та культурних прав. На жаль, фокус уваги урядів та громадянського суспільства за часів пандемії перемістився з питань демократії та прав людини до більш базових матеріальних потреб.

Показовими в цьому плані стали проведені під час пандемії вибори, які не дозволили громадянам повною мірою реалізувати своє активне

виборче право. У зв'язку з об'єктивними обставинами, значна частка людей хотіли уникнути безпосереднього волевиявлення, однак не завжди була передбачена на рівні закону альтернативність цієї процедури. Запропоновані інші способи (головування через інтернет, надсилання бюлетенів поштою) були не позбавлені можливості стороннього впливу на хід виборів та могли призвести до фальсифікації результатів. Така ситуація приводила до загострення конкурентної політичної боротьби та посилення конфліктності у політичній системі. У випадку України альтернативних шляхів голосування на виборах не передбачалося, і це позначилось на рівні явки на виборчі дільниці – вона була найнижчою за часів незалежності держави.

С початку пандемії відбулося 22 загальнонаціональних голосування у світі. Сім країн перенесли дату виборів. Відбулися зміни у

виборчих правилах у чотирьох країнах. 13 країн запровадили альтернативні методи голосування, які мінімізували ризики для здоров'я громадян. В ряді країн влада використовувала епідемію виключно для обмеження прав громадян під час виборчої кампанії, в т.ч. шляхом обмеження участі міжнародних та місцевих спостерігачів (Шрі-Ланка, Бурунді, Білорусь та інші). Вибори були відкладені в Ефіопії, Болівії, та Гонконгу. В цілому, громадянське суспільство не змогло домогтися створення умов, які б уможливили безпечну реалізацію громадянами своїх конституційних прав. Ця ситуація має світові тенденції та виявляє глибші проблеми.

За даними інституту Freedom House, у світі посилився спад демократії. Пандемія коронавірусу у 2020 році сприяла погіршенню рівня глобальної свободи, наразі у «вільних» країнах живе менше 20% населення світу, у «невільних» – 38%. Станом

на зараз, 54 країни є «невільними», на їх частку припадає 38% населення світу, що є найвищим показником з моменту початку спаду рівня глобальної свободи у 2006 році [1]. Прогнозованим є посилення автократії, послаблення демократії як моделі управління на фоні посилення популізму та антисистемних рухів, політичних партій, базованих на націоналізмі, євроскептицизмі та критиці досягнень ліберальної демократії, ринкової економіки та глобалізації. Це стало об'єктивним наслідком обмежувальних заходів з боку держави в умовах карантину та може призвести до розвитку тенденцій постпандемічної трансформації демократії. Країни, які вже мали слабкі гарантії захисту проти зловживання владою, страждають найбільше. На думку Віталія Кривошеїна, «в політичному сенсі неототалітаризм набуває рис гібридного політичного режиму, в основі якого лежать недемократичні механізми, замасковані під

демократичні стандарти» [2, с. 39]. Глобальна інформатизація, комп'ютеризація, що сприяють формуванню так званого «інформаційного тоталітаризму» через посилення можливостей управління індивідуальною та масовою свідомістю та поведінкою, також позначають зміни демократичних режимів у бік авторитарних.

Забезпечення балансу між посиленням безпекових заходів із запобігання пандемії COVID-19 та дотриманням прав людини та громадянина потребує виваженого підходу та пошуку нових форм демократичної політичної взаємодії громадянина та держави. Потрібно взяти всіх можливих заходів для захисту проведення вільних і чесних виборів як основної форми політичної участі громадян, у тому числі шляхом коригування правил реєстрації виборців та процедур на виборчих дільницях, заохочення дострокового голосування та дозволу голосування електронною поштою чи

інших процедур віддаленого голосування при забезпеченні достовірності та цілісності даних. Перенесення виборів має бути лише крайнім заходом, і воно має бути врегульоване на рівні закону за згодою політичних сил та незалежних експертів. Приклад усталених демократій Південної Кореї та Нової Зеландії доводить можливість проведення успішних виборів під час пандемії за умови належного планування. Було вжито заходів, щоб уникнути позбавлення права голосу виборців, які хворіли або потрапили під карантин, включаючи введення дострокового голосування та різні форми дистанційного голосування. Розширене використання новітніх інформаційних технологій та ресурсів, здатних забезпечити цілісність та достовірність даних, що передаються, сприяє захисту та розвитку основних демократичних цінностей і, перш за все, залученню громадян до політичного процесу.

Електронна демократизація політичного життя, в основі якої лежить ідея розширення форм політичної участі через використання громадянами електронних засобів, отримує нові можливості для свого здійснення. Пов'язані із розвитком е-демократії зміни у характері, формах та якості участі громадян у політичних процесах сприятимуть формуванню стійкості громадянського суспільства до нових ризиків та загроз порушення політичних прав та свобод. Увага до нагальних потреб у галузі охорони здоров'я є надзвичайно важливою, але будь-які успіхи не будуть стійкими без підтримки прав людини та сильних демократичних інститутів, включаючи активне та незалежне громадянське суспільство.

Література

1. Новий звіт: Глобальний спад демократії прискорився. URL: [http://www.
https://freedomhouse.org/uk/article/noviy-zvit-](http://www.freedomhouse.org/uk/article/noviy-zvit-)

globalniy-spad-demokratii-priskorivsyu.

2. Кривошеїн В. В. Неототалітарні тенденції постпандемічної трансформації демократії. Політикус. 2020. №6. С. 38-44.

УДК 37:93/94-057.875

Репета І.В.

*здобувачка кафедри готельно-ресторанної
та курортної справи
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»*

РОЛЬ ІСТОРИЧНИХ МУЗЕЇВ В ПРОЦЕСІ КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Формування історичної пам'яті українського суспільства супроводжується низкою проблем, серед яких важливою є проблема визначення особистістю власної ідентичності в різноманітному й суперечливому світі, позитивне сприйняття та повага до вибору іншої людини, інтеграція та консолідація спільноти на основі пам'ятання/забування історичного минулого.

Одним із сучасних напрямів музейної дискусії є те, як музеї можуть долучатися до суспільних дискусій щодо контраверсійних та суперечливих тем історичного минулого і сучасності. Розглядаючи дане питання в межах музеєзнавства особлива роль приділяється історичним музеям, провідними функціями яких є збереження, відтворення та формування колективної/історичної пам'яті українського народу.

Важливим є побудова мостів між музеями та суспільством, пошук «точок дотику» між свідками подій, використовувати багатонаративний підхід до побудови виставок та експозицій, оскільки викривлення подій минулого у експозиціях історичних музеїв залишається однією з проблем в процесі формування історичної пам'яті українського суспільства. Виставка повинна відображати всі сторони події, не бути пропагандистською чи висвітлювати тільки одну сторону події. До прикладу, найбільш конфліктною темою сьогодні залишається подія Другої світової війни.

Існують регіональні відмінності у репрезентаціях подій, так на заході представлений націоналістичний наратив, натомість у східних та південних – радянсько-ностальгічний. В період з 1990 по 2000 рр. на території західного регіону було створено 25 музеїв, присвячених націоналістичному руху та його діячам, експозиції висвітлюють тяжку долю українців та терор під окупацією комуністичного режиму. У східних областях залишилися експозиції практично у незмінному стані з радянського періоду.

Виходячи з вищесказаного актуальним залишається питання: скільки точок зору музеї готові відобразити у своїх експозиціях? На фоні декомунізації, висвітлення заборонених сторінок історії важливим є змінювати наративи та інтерпретацію подій, не потрібно в експозиціях виражати позитивну чи негативну сторону, увіковічнювати героїв та принижувати ворогів. Експозиція повинна донести до відвідувача правдиву інформацію. Музей трагедії «Бабин Яр» досі не

створили через неузгоджені суперечки, тому що тут загинули не тільки євреї, але й представники українських націоналістів, радянські військовополонені, роми і представники історичної пам'яті кожної етнічної групи на практиці не готові створити спільний музей.

Тому на сьогоднішній день важливим завданням для історичних музеїв є подолання історичної дистанції, відновити зв'язок між минулим, сьогоденням та майбутнім, що звичайно зумовлює перегляд парадигми функціонування музею, створення «музею діалогу».

Федорищак Христина Іванівна

Кандидатка політичних наук,
доцента кафедри публічного управління та
адміністрування
Івано-Франківського національного технічного
університету нафти і газу

Гирилишин Соломія Василівна

Студентка IV курсу спеціальності
«Публічне управління та адміністрування»
Івано-Франківського національного технічного
університету нафти і газу

ПОНЯТТЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ: ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ

Досліджено етапи становлення та розвитку системи інтелектуальної власності. Проаналізовано основні підходи до визначення інтелектуальної власності.

Ключові слова: інтелектуальна власність, система інтелектуальної власності, захист інтелектуальної власності, авторське право.

The stage of formation and development of intellectual property systems is studied. The main approaches to the definition of intellectual property are analyzed.

Keywords: intellectual property, system of intellectual property, protection of intellectual property, copyright.

Питання розвитку поняття інтелектуальної власності та її захисту мають тисячолітню історію. Здавна, власність визнавалась священною та недоторканою. Уже в давні часи існували певні

засоби охорони своєї власності, у тому числі й результатів творчої діяльності. Відомо, що в Стародавньому Римі та Греції плагіат та літературна крадіжка досить суворо каралися, а охорона товарних знаків була на досить високому рівні. Так, наприклад, у VI ст. до н.е. у грецькій колонії Сибаріс кухарю, який створив нову страву, надавалося виключне право використовувати свій рецепт протягом 1 року і отримувати прибуток від розпорядження власним інтелектуальним продуктом, після чого рецепт страви ставав суспільним надбанням.

На жаль, започаткована у Стародавній Греції практика захисту прав творців інтелектуального продукту так і не отримала наступного розвитку. З падінням Римської імперії та початком епохи Середньовіччя (V ст. – X ст.), що характеризувалася зниженням добробуту населення Західної Європи, інтелектуальна діяльність перестала відігравати

важливу роль у суспільному житті. Відтак, питання захисту прав митців та винахідників тимчасово втратило свою актуальність [1, с.10].

Впродовж XI ст. – XV ст. на території країн Європи відбулися важливі соціально-економічні, геополітичні зміни, що вплинули на формування нового етапу розвитку інтелектуального продукту, а саме: розвиток освіти, науки та техніки; відкриття різноманітних гільдій, становлення цехового устрою, активізація внутрішньої та зовнішньої торгівлі, урбанізація та зростання кількості населення.

З розвитком науки, у період Відродження, формується система захисту прав інтелектуальної власності у формі королівських привілеїв. У перекладі з латини привілей означає «приватне право» (*priva lex*), тобто право, яке надається визначеній особі за якісь особливі персональні заслуги [3, с. 35]. Можновладці були зацікавлені в

розвитку і процвітання свого краю тому сприяли будь-яким діям, що були спрямовані на розвиток виробництва, війська, зброї, пошук та видобування корисних копалин, а також у заміні імпортованих товарів своїми власними [2, с. 143].

Варто відзначити, що привілеї надавалися за особисті заслуги без будь-якої законодавчої регламентації порядку їх видачі. Відомий дослідник історії інтелектуальної власності О.О. Піленко поділяє привілеї на факультативні (привілей видається за рішенням соверена, який може видати привілей, а може відмовити, і який таким чином проявляє своє благовоління, чуйність, добру волю) та облігаторні (що видані на виконання вимог законодавства, у встановленій процедурі та не залежать від волі певної особи).

Привілей – це разовий, індивідуальний правовий акт, який нерозривно пов'язаний з особою, якій він був наданий. Передання прав на

об'єкт інтелектуальної власності іншій особі не могло здійснюватись інакше, ніж шляхом видання правителем нового привілею з тим же змістом іншій особі.

Першим законодавчим актом, який передбачав можливість передання прав інтелектуальної власності, став Венеціанський патентний закон 1474 року, який суттєво вплинув на подальше зародження та розвиток системи патентного права. Згідно з цим законом винахідники могли зареєструвати свої винаходи, і в цьому разі виготовлення аналогічної продукції могло здійснюватися тільки за їх згодою і спеціальним дозволом (*consentimento et licentia*). Власне, посилення на спеціальний дозвіл винахідника на використання його винаходу іншими особами і можна вважати першою законодавчо закріпленою можливістю надання автором патентної ліцензії [3, с. 36].

Згадані права закріплювалися документом, який називався патентною грамотою, що означало «відкритий лист», оскільки він мав печатку в кінці, а не на згорнутому листі. Згодом наданням таких прав стали зловживати, використовуючи їх для збільшення надходжень у скарбницю. З'явилися протести, і питання, пов'язані з патентами на винаходи, стали вирішувати в судовому порядку.

Для того, щоб покінчити із зловживанням дарування особливих прав, у 1628 році був прийнятий статус про монополії. Відповідно до цього статусу, не мали сили всі монополії, дарування і пільги, за винятком «будь-яких патентних грамот і грамот на привілеї на термін, який дорівнює 14 рокам чи менше, що повинні від цього часу видаватися при набутті виключних прав на виготовлення будь-якого виду нових виробів у межах цього королівства дійсному і першому винахіднику таких виробів, яким ніхто інший з часу

видачі таких патентних грамот і грамот на привілеї не повинен був користатися».

Зрозуміло, згодом система патентного права була багато в чому удосконалена. Але уже на початку XVII століття були закладені його основи. Патенти, що закріплюють факт набуття прав інтелектуальної власності на винаходи, використовуються і дотепер як інструмент, що регулює створення і передачу нових технологій [5, с. 20-21].

Наступним документом, що є передумовою для виникнення ринку об'єктів інтелектуальної власності, патентний закон Франції 07.01.1791 року, згідно з яким авторські права розглядалися, по суті, як права власності, що мають економічну цінність, тобто як матеріальні права. У вступній частині цього закону закріплялось: «будь-яка нова ідея, проголошення і здійснення якої може бути корисним для суспільства, належить тому, хто її

створив, і було б обмеженням прав людини не розглядати новий промисловий винахід як власність його творця» [3, с. 36]

З принципу, закладеного у французькому патентному законі 1791 р., випливало кілька важливих засад: 1) будь-який творчий результат визнавався об'єктом права власності; 2) винаходом визнавався творчий результат у будь-якому виді доцільної діяльності людини за умови його відповідності вимогам закону; 3) держава гарантувала охорону прав творця шляхом видачі охоронного документа – патенту; 4) запроваджувалася обов'язкова державна реєстрація винаходів попередньою експертизою заявки по суті. Однак, цей закон був далеко не ідеальний, оскільки він визнавав патент, виданий у Франції, недійсним, якщо цей же запатентований у Франції винахід після цього патентувався за кордоном. [7, с.218]

Розглядаючи теоретико-правові проблеми

права інтелектуальної власності в історичному розрізі, українська дослідниця Г. Довгань виділяє два періоди в еволюції первинних форм права інтелектуальної власності: до винайдення друкарства та після [4, с. 6-7]. Однак, варто пам'ятати й про те, що задовго до появи друкарського верстату наука та мистецтво вже досягли високого рівня розвитку та охорони. Проте правова охорона зазначених творів у формі привілеїв дійсно почала складатися тільки після появи друкарства.

Друкарська машина надала можливість копіювати літературу механічним способом, а не переписувати від руки. Однак це вимагало великих додаткових витрат. У цих умовах знадобився захист від конкуренції з боку виготовлювачів і продавців незаконних копій. Королі в Англії і Франції і курфюрсти в Німеччині стали надавати підприємцям привілеї у вигляді виключних прав на

відтворення друкованих копій і їхнє поширення протягом обмеженого терміну. У випадку порушення цих прав здійснювалися примусові заходи захисту прав через накладення штрафів, арешти, конфіскації незаконних копій і вимоги про відшкодування можливих збитків [5, с. 21]

Із впровадженням друкарства різко виріс обсяг продажів, а отже і доход друкарів і продавців. Тому автори книг порушили питання про захист своїх прав. Внаслідок цього в 1709 р. королева Англії Анна змушена була прийняти спеціальне положення про захист прав авторів – Статут Анни. Це був перший нормативний акт, спрямований на захист прав авторів книг. Основним положенням цього Статуту було визнання за автором книги виняткового права на друкування й опублікування її протягом 14 років від дати її першої публікації. Визначений Статутом строк охорони міг бути продовжений на наступні 14 років і, таким чином,

за життя автора строк охорони фактично надавався на 28 років. Якщо ж на час прийняття Статуту Анни книга вже була надрукована, строк охорони становив 21 рік. Статут Анни проголошував твір власністю його автора [2, с.144]

У 1791 – 1793 роках був закладений фундамент французької системи авторського права. На відміну від англійської системи, у французькій системі права автора інтерпретуються як авторські права, якими автор користується все життя. Однак і в Англії, і у Франції авторські права розглядалися, по суті, як права власності, що мають економічну цінність, тобто як майнові права.

Наступний імпульс розвитку авторського права додали філософи Німеччини, зокрема Еммануїл Кант. Вони бачили в «копірайті» не просто форму власності, що забезпечує економічну вигоду для автора, а щось більше – а саме, частину своєї особистості. Зрештою ця ідея привела до

вироблення системи немайнових або моральних прав.

Пріоритетне значення об'єктів права інтелектуальної власності серед інших об'єктів власності було втілене в законодавстві деяких штатів США. Наприклад, у законі штату Масачусетс від 17 березня 1789 р. відзначено, що «немає власності, яка належить людині більше, ніж та, котра є результатом її розумової праці». Сучасна форма закону про «копірайт» закріплена в Законі Сполучених Штатів Америки 1976 року, що передбачає правову охорону авторського права протягом усього життя автора і 50 років (на сьогодні— 70 років) після його смерті [5, с. 22]. Проте в цьому Законі збереглася норма зі Статуту Анни, за якою всі твори для одержання охорони підлягають державній реєстрації і депонуванню.

Норма про обов'язкову державну реєстрацію і депонування книг була важливою особливістю

Статуту Анни. Опубліковані книги реєструвалися в Центрі книговидань, а їх копії депонувалися для використання університетами та бібліотеками. Окрім Англії та США, обов'язкової реєстрації опублікованих книг законодавство інших країн не вимагало. Ця принципова засада авторського права (необов'язковість спеціальної реєстрації та будь-якої експертизи творів) збереглася в усіх правових системах [7, с. 219-220].

Незважаючи на те, що питання системи розвитку та захисту інтелектуальної власності має тисячолітню історію, сам термін «інтелектуальна власність» вперше вжитий у Конвенції про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ), прийнятої в Стокгольмі 14 липня 1967 року (зміни вносилися 2 жовтня 1979 р.). згідно неї інтелектуальна власність включає об'єкти, що відносяться до: 1) літературних, художніх і

наукових творів (охороняються авторським правом); 2) виконавської діяльності артистів, звукозапису, радіо- і телевізійних передач (охороняються як суміжні права); 3) винаходів, наукових відкриттів, промислових зразків, (охороняються патентним правом), захист від недобросовісної конкуренції (охороняються відповідно до антимонопольного законодавства); 4) всі інші права, що стосуються інтелектуальної діяльності, у виробничій, науковій, літературній і художній галузях. І хоча в Стокгольмській конвенції не сформульовано чітке визначення самого поняття «інтелектуальна власність», з того часу цей термін став загальноживаним і почав застосовуватися в міжнародних конвенціях і в законодавстві багатьох країн [8].

У сучасній науці зустрічається декілька поглядів на поняття та сутність «інтелектуальної власності». Окремі науковці при дослідженні цієї

проблеми наголошують на теорії права власності, теорії особистих прав і теорії інтелектуальних прав (В. Базилевич, Р. Шишка). Інші під «інтелектуальною власністю» розуміють інноваційні продукти, що є результатом інтелектуальної діяльності (Т. Давенпорт). Ще одна група науковців під «інтелектуальною власність» термін, що використовується у тексті міжнародних конвенцій та договорів для позначення сукупності виняткових прав на результати творчої та інтелектуальної діяльності та тотожних до них за правовим режимом використання засобів «індивідуалізації» юридичних осіб, послуги та продукцію (В.С. Дроб'язко, В.О. Жаров, О.Д. Святоцький) [6, с.35]. Узагальнюючи наведені думки, ми можемо сказати, що інтелектуальна власність – це результат інтелектуальної, творчої діяльності людини чи групи осіб, що являє собою новий інноваційний продукт.

Підсумовуючи вище згадане, ми можемо стверджувати, що система захисту прав інтелектуальної власності пройшла довгий історичний шлях, який умовно можна поділити на чотири періоди: 1. передача секретів виробництва всередині сім'ї чи професійного цеху; 2. запровадження індивідуального правового акту на винахід (привілею); 3. зародження патентного законодавства; 4. розвиток інституту авторського права. Однак не зважаючи на довгу історію встановлення інституту інтелектуальної власності, на сьогодні ще не має єдиного підходу до розуміння даного поняття. Тому воно й на далі перебуває у центрі науково-правової дискусії.

Література

1. Вірченко В.В. Інтелектуальна власність: теоретичні витoki та економічні імперативи розвитку : монографія. Київ: Ліра-К. 2018. 448 с.

2. Гелеверя Є. М. Еволюційні передумови розвитку та сучасний стан системи інтелектуальної власності в Україні. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. № 21. С. 142-143
3. Дмитришин В. С. Історичний генезис правовідносин щодо розпорядження правами інтелектуальної власності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. Вип.2. 2020. С. 34-38
4. Довгань Г.В. Становлення та розвиток законодавства України про інтелектуальну власність (історико-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів. 2009. 16 с.
5. Лонг Д. Захист прав інтелектуальної власності: норми міжнародного і національного законодавства та їх правозастосування : практичний посібник / Доріс Лонг та інші. К. : К.І.С., 2007. 448с.
6. Надобко С. Генеза становлення інтелектуальної власності: історико-правовий аспект. *Правові новели*. №10.2020. С. 32-38

7. Романюк І.М. Етапи становлення системи охорони права інтелектуальної власності. *Збірник наукових праць Львівського державного університету внутрішніх справ. Юридичні науки*. 2011. № 2.
8. Convention establishing the World Intellectual Property Organization. URL: <https://wipolex.wipo.int/en/text/283854> (дата звернення 24.05.2021)

Розділ V

Сучасна система міжнародних відносин. **Конфлікти та кризи XXI століття**

УДК: 323.2 (497.2)

Бурдяк В. І.

*доктор політичних наук, професор кафедри
політології та державного управління*

Берегеч П. А.

*студент п'ятого курсу кафедри
політології та державного управління
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича*

ПОЛІТИЧНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ ЄС НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ

Анотація. У статті проаналізовані політичні та економічні виклики, з якими зіткнувся ЄС на сучасному етапі: міграційною кризою, виходом Великобританії з організації, ембарго РФ та пандемією «COVID – 19». Автори доводять, що це спричинило певну втрату позицій ЄС у геополітичному та економічному аспектах. Глобалізація вже пов'язала між собою політику та економіку всіх країн світу і економічна рецесія однієї з них може призвести до економічних втрат в інших. Добробут країн ЄС залежить не лише від країн, що інтегровані в ньому, але й від тих країн, з якими його поєднують економічні та політичні зв'язки.

Ключові слова: *Європейський Союз, Brexit, Україна, РФ, економіка, політика, коронавірус, пандемія, ВООЗ, санкції, міграція, криза.*

Burdiak V.I., Beregech P.A.

POLITICAL AND ECONOMIC CHALLENGES FOR THE EU AT THE CURRENT STAGE OF DEVELOPMENT

Abstract. The article analyzes the political and

economic challenges, faced by the EU at the present stage: the migration crisis, the withdrawal of the United Kingdom from the organization, the Russian embargo and the pandemic "COVID – 19". The authors prove that it is caused a certain loss of EU positions in geopolitical and economic aspects. Globalization has already linked the politics and economies of all countries and the economic recession of one may lead to economic losses in the others. The well-being of EU countries depends not only on the countries integrated in it, but also from those countries with which it has economic and political ties.

Key words: *European Union, Brexit, Ukraine, Russia, economy, politics, coronavirus, pandemic, WHO, sanctions, migration, crisis.*

Постановка наукової проблеми та її значення. Європейський Союз (ЄС) нині зіткнувся з новими політичними та економічними викликами. Реальні політичні виклики спонукали: велика кількість біженців з Близького Сходу, що прагнули врятуватися від збройних конфліктів, та війна Росії з Україною, яка привела до накладання санкцій на країну агресора. В епоху глобалізації ці явища створили проблеми для всієї світової

спільноти. Ще одним викликом для ЄС став Brexit. Втрата Великобританії для ЄС – це найперше втрата позицій у геополітичному та економічному аспектах.

У кінці 2019 р. світ сколихнула новина з Китаю про появу невідомого вірусу, який вразив місцевих мешканців. З початку 2020 р. цей вірус, під назвою «COVID – 19», поширився з небаченою швидкістю на інші країни, викликав значну кількість захворювань і смертей людей на всіх континентах. 11 березня 2020 р. ВООЗ оголосила про початок пандемії і рекомендувала національним урядам ввести карантинні обмеження. Значна частина працівників вимушено перейшла на дистанційну роботу, у відпустки, чи навіть звільнилася. Зменшення виробництва при збільшенні витрат на систему охорони здоров'я і соціальну політику негативно позначилось на економіці кожної країни. Серед країн-членів ЄС

першою і найвідчутніше від пандемії коронавірусу постраждала Італія.

Аналіз останніх досліджень цієї проблеми.

Праці, присвячені вивченню проблем ЄС, здебільшого носять фрагментарний характер, що зумовлює потребу аналізу викликів, які постають перед ЄС і шляхів реагування на них. Втім, слід вказати на важливі наукові розвідки українських науковців – І. Бутирської, В. Манжолі, В. Копійки, В. Завадського, С. Пациківського, які досліджують модернізацію окремих політик ЄС; серед зарубіжних науковців – це В. Войке, М. Еммерсон, Д. Бойлер, К. Жуковська, Р. Зємба, М. Ласонь, Я. Чапутович та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Європейський Союз – унікальне об'єднання країн Європи, які створили спільний ринок, економічний і валютний союзи, реалізують спільну політику і прагнуть до постійного економічного зростання,

соціального розвитку і згуртованості країн-членів. Країни ЄС створили спільні інституції, делегували їм частину національних повноважень у деяких сферах загальних інтересів, і рішення тепер ухвалюються демократичним шляхом на загальноєвропейському рівні. До ЄС входять 27 країн, які вирішили поступово об'єднати свої провідні технології, ресурси та разом творити майбутнє. Впродовж періоду розширення, що триває вже понад 50 років, вони сформували зону стабільності, демократії та сталого розвитку, зберігаючи культурне розмаїття, толерантне відношення та індивідуальні свободи.

Започаткували цей процес Декларація Р. Шумана (1950 р.) і підписання у 1951 р. Договору про заснування Європейського співтовариства вугілля і сталі [14, с. 58]. Договір заклав основи створення одного з найпотужніших союзів. Ж. Монне і Р. Шуман вважали, що «Європа не може

бути побудована одразу, в один момент і за одним єдиним планом (single plan). Вона буде побудована шляхом конкретних справ і досягнень, які покликані забезпечити передусім солідарність de facto» [20, с. 44]. Наступні договори (Договір про створення Європейського економічного співтовариства [4, с. 95-288], Договір про створення Європейського співробітництва атомної енергії) прискорили утворення ЄС. Вони запровадили систему прийняття загальних рішень у вугільній та сталеливарній промисловості, ядерній енергетиці та інших основних галузях економіки країн ЄС [14, с. 64-65].

Поступово ЄЕС взяло на себе відповідальність за широке коло питань соціальної, регіональної політики і охорони довкілля, тобто розширило діяльність за межі виключно економічних питань. А 7.02.1992 р. у Маастрихті країни-члени підписали Договір про Європейське

Співтовариство. Європейський Союз – нова структура, що охопила політичні й економічні напрями діяльності. ЄС довів, що країни, об'єднавши економічні і політичні ресурси в спільних інтересах, мають успіх, безпеку і сприятливіші умови життя в межах своїх власних кордонів. ЄС завжди готовий ділитися досягненнями та цінностями з країнами та людьми, що знаходяться за його межами. Розпочавши сміливий експеримент у Західній Європі у 80-90 рр. ХХ ст., інтеграція вийшла за її межі, спонукала появу інтеграційних «ядер» різної потуги в Південній і Латинській Америці [12, с. 136], Азії [17, с. 71] та в межах СНД [7, с. 114]. ЄС вміє відстояти власні економічні і торгові інтереси на міжнародній арені [6] і цим досягає ще більшої привабливості.

У новому десятилітті ХХІ ст., через військові конфлікти на Близькому Сході, до ЄС масово

потягнулися біженці, що створило міграційну кризу. Після арабської весни цей регіон спалахнув як порохова бочка, а протести переросли у збройні конфлікти між диктаторськими режимами і громадянами. Негативну роль у розвитку конфліктів зіграла терористична організація ІДІЛ. Мирне населення регіону вимушено шукало притулку в країнах ЄС [2, с. 18]. Європейська міграційна криза 2015 р. – явище чи навіть гуманітарна катастрофа, яку викликав масовий наплив мігрантів з країн Близького Сходу та Африки до Європи.

Деякі науковці порівнюють ситуацію в Європі з періодом Другої світової війни [3]. Тут є два погляди на проблему: Німеччина, Франція, Італія і країни Скандинавії вважають міграційну кризу випробуванням європейських цінностей і єдності, а Угорщина, Польща, Словаччина, Чехія і країни Балтії вбачають у біженцях загрозу власній безпеці

і добробуту [9]. Вважаємо, що характер кризи є комплексним: (1) це криза гуманітарна і позначена втратою тисяч людей; (2) це криза управління на кордонах та в наданні притулку; (3) слушні слова президента Європарламенту М. Шульца, що це криза солідарності, без спільного для ЄС рішення щодо врегулювання проблеми біженців. Знайти більш рівномірний поділ навантаження на окремі країни виявилось вкрай складно [8, с. 162].

Наразі в ЄС за офіційними даними налічується 3,5 млн біженців. Питання міграції в ЄС регулювали Шенгенські угоди (1985, 1990) та Дублінська конвенція (1997), на зміну яким прийняли Дублінський Регламент, що визначає, яка країна-член ЄС несе відповідальність за розгляд заяви про надання притулку, поданої певною особою. На підставі Регламенту створено базу EURODAC – дані відбитків пальців осіб, що шукають притулку. Такі особи повинні подати

заяву про надання притулку в першій країні ЄС, в яку вони прибули, і в ній знімають відбитки та вносять у базу. Осіб, що шукають притулок, можуть повернути до іншої країни-члена ЄС, якщо буде доведено, що вони прибули в ЄС (повітряним, морським, наземним шляхом) чи ж подали заяву про надання притулку в цій, другій країні. Територія, де діє Дублінський Регламент, розширена й на деякі країни не члени ЄС – Норвегію, Ісландію і Швейцарію. Але ця система створює величезне навантаження на ряд країн ЄС, які в силу свого географічного положення найімовірніше можуть стати країною першого в'їзду осіб у пошуках притулку.

Для подальшого врегулювання проблеми, 10.12.2018 р. в м. Марракеші (Марокко), під егідою ООН, країни-члени розробили і прийняли «Глобальний договір про безпечну, впорядковану та легальну міграцію». Він став першою міжнародною

компромісною угодою між країнами донорами і реципієнтами мігрантів. Понад 160 держав підписали Договір, вважаючи, що вже давно назріла потреба досягти більш реалістичного розуміння глобальної міграції. Частина держав відмовилися підписати Договір (це сім держав ЄС та Україна) [15].

Серйозним випробуванням для країн ЄС, які також є членами НАТО, стала війна між Росією й Україною. Згадаймо, що РФ має спільні кордони і з країнами ЄС. Тож проблема носить безпековий характер. Втім, тут існує й економічна складова, адже через агресивні дії РФ щодо незалежної суверенної України, західні країни на чолі з США наклали персональні та секторальні санкції на країну агресора. Звичайно, що до санкцій долучились і країни-члени ЄС, а це болісно вдарило по економіці РФ. Хоча золотовалютні резерви РФ дозволили їй запобігти колапсу економіки, але

санкції були спрямовані й на те, щоб РФ не мала можливостей для розгортання військових з'єднань на теренах України.

Вважаємо, що країни ЄС зіграли важливу роль у цьому, на що вказують запроваджені РФ контрсанкції проти них. Здебільшого санкції стосуються харчової та аграрної промисловості. Російські контрсанкції щодо ЄС у формі продуктового ембарго не випадкові, оскільки саме з Європи надходить більшість імпортованих продуктів харчування до РФ. У структурі експорту ЄС частка експорту продуктів харчування становить 7%, з них 10% – це експорт до РФ. Найзначніші економічні наслідки від ембарго РФ понесуть країни, для яких експорт продуктів харчування мав відчутну частку у структурі ВВП. Так, найбільше постраждає Литва, для якої продуктовий експорт до РФ еквівалентний 2,7% ВВП країни. У зону ризику ввійшли також Естонія, Латвія, Норвегія, Польща та Угорщина

[16].

Оцінити втрати ЄС від запровадження торгового ембарго РФ однозначно складно, загальні оцінки різних сторін та організацій коливаються в межах від 9 до 20 млрд євро в розрізі року. Щодо галузевої структури, то можна впевнено стверджувати, що найбільш вразливими є аграрний сектор країн ЄС та фірми транспортної галузі, задіяні в перевезеннях експортованих до Росії продуктів харчування. Так, у Польщі, за даними місцевої Агенції ринку сільгосппродукції, в разі, якщо ембарго діятиме впродовж року, то це призведе до втрати понад 800 млн євро, лише з огляду на зменшення експорту продукції тваринництва. А в цілому в Польщі найбільше постраждали виробники фруктів, вартість річного експорту яких до РФ становила майже 500 млн євро. До введення санкцій, до РФ ввозили 56,2% польських яблук і 62,4% грушок [18]. Не менші

труднощі спіткали і овочівників, адже половина експорту помідорів, цибулі та капусти йшла до РФ.

Через відсутність експортних потоків до РФ, польські перевізники, які щороку здійснюють майже 270 тис. перевезень на загальну суму 700 млн євро, відчули серйозні загрози втрати прибутку, посилення безробіття в галузі, не виконання лізингових угод, укладених з банками, тощо [19]. Загалом російське ембарго торкнулося не менше ніж 9,5 млн фермерських господарств у Європі. Тож, у серпні 2014 р. ЄС прийняв рішення про виділення постраждалим аграріям коштів для відшкодування втрат у сумі 125 млн євро, а наприкінці вересня Єврокомісія додатково на ці ж цілі надала ще 165 млн євро [11].

Ситуація, що склалася на ринках країн ЄС через продуктове ембарго РФ, – тимчасовий надлишок продукції, як вважає Європейський банк реконструкції та розвитку, впливає і на інфляцію. За

методологією Євростату, ЄБРР підрахував, що заборонені Росією продукти становлять у середньому 13% інфляційного кошика 28 країн ЄС (25% для Румунії, 20% для Литви, 19,6% для Латвії і по 19% для Хорватії й Болгарії). Вплив на ріст економік і негативний ефект інфляції залежатиме від здатності внутрішнього ринку країн спожити надлишок продукції, який утворився, чи швидко знайти альтернативні експортні ринки [11].

Відчутний виклик для ЄС створив і Brexit Великобританії. У 2016 р. на референдумі британці вирішили вийти зі складу ЄС. Це рішення безперечно вплинуло на економічну і політичну ситуацію в ЄС. Негативні економічні та політичні наслідки такого кроку будуть відчутними і в коротко-, і в середньо- строковій перспективі. А у більш тривалому періоді їх будуть зумовлювати, головним чином, політичні чинники, зокрема ступінь політичної інтеграції ЄС, співвідношення

політичних сил, вплив США на євро тощо. На наш погляд, Євросоюз відчує негативний вплив найперше через дію наступних факторів:

- загальне зменшення обсягів економіки ЄС та її значення для світової економіки, внаслідок скорочення частки ЄС в загальному населенні світу (з 7 до 6,1 %), у світовому ВВП (з 23,8 до 20%) та в експорті (з 33,9 до 30,3%);

- перетворення з внутрішнього на зовнішній британський ринок, на який припадає від 16 до 21% продажу («експорту») товарів та послуг інших країн ЄС (що навіть більше, аніж їхній експорт до США);

- втрати Лондонського Сіті як провідного фінансового центру не лише Європи, але й світу, що обмежить можливості здійснення ефективної фінансової та інвестиційної політики;

- посилення міграційної кризи внаслідок відмови Великої Британії від прийняття незаконних мігрантів з інших країн ЄС [1, с. 75];

– створення небезпечного прецеденту виходу з ЄС (який принципово відрізнятиметься від прикладу Гренландії, що залишилася у статусі «заморської території ЄС» завдяки своєму політичному союзу з Данією), що створюватиме ситуацію невпевненості та нестабільності в економіці ЄС [13].

Доцільно також проаналізувати події кінця 2019 р., коли в китайському місті Ухань знайшли новий вірус під назвою корона-вірус чи «COVID – 19» і весь світ зіткнувся з жахливим явищем – пандемію. Запроваджений у країнах режим локдауну вивів з ладу економіку Європи. З чотирьох країн-гігантів найменше постраждала Німеччина, а Франція, Італія й Іспанія вийшли в лідери з смертності, тривалості і суворості карантину. За даними Євростату, економіка ЄС впала на 3,5% за перші три місяці 2020 р. При середньоєвропейському темпі падіння на 3,5%,

ВВП Франції знизився на 5,8%, Іспанії – на 5,2%, Італії – на 4,7%. Причому для італійців це другий поспіль квартал спаду, тобто технічно країна опинилася у рецесії. За оцінками Міжнародного валютного фонду, обвал ВВП в ЄС (– 7%) буде більш істотним, ніж в США (– 6%) і Японії (– 5%), а конкурент ЄС в боротьбі за звання другої найбільшої економіки світу – Китай показав за 2020 р. не падіння, а приріст. У першому кварталі 2020 р. ВВП КНР впав на рекордні 6,8%, у другому і третьому – збільшився, відповідно на 3,2% та 4,9%. Загалом, за підсумками 2020 р., економіка Китаю зросла на 2,3%, зуміла відновитися після різкого спаду, зафіксованого в першому кварталі минулого року [5].

Ситуація навколо COVID-19 продемонструвала, що в кризових умовах в ЄС відбулась автономізація національних підходів, а країни-члени вдалились до «ресуверенізації» своїх

політик. Природно, що від держав, як головних носіїв політичної легітимності, очікуються надзвичайні заходи для реагування на безпрецедентні виклики, які створила реальна епідемія, в той час як Брюссель цих повноважень не має. Однак, на першому етапі спостерігався брак солідарності: держави закривали кордони, забороняли експорт медичного обладнання всупереч підписаним домовленостям чи навіть реквізували його, наввипередки намагалися імпортувати необхідне з зовнішніх ринків. У світлі економічної рецесії та хаосу публічних дискурсів, майбутнє ЄС вкотре виглядає турбулентним, а наявні лінії поділу на європейському континенті почали поглиблюватися.

Водночас, європейські інституції та мультилатералізм вистояли. Після перших індивідуальних реакцій, країни-члени ЄС за посередництвом Брюсселя опанували більш

керований підхід до розв'язання кризи. Європейські інституції розробили плани економічної допомоги постраждалим країнам та пом'якшили підхід до правил фінансової ощадливості, що діють у звичних умовах. Сусідні держави почали співпрацювати між собою, приймати на лікування важкохворих з найбільш уражених регіонів тощо. У свою чергу, ЄС продемонстрував координаційну роль, коли в доволі короткий термін спільними зусиллями було організовано закупівлю необхідних засобів захисту, профінансовано повернення туристів, що опинилися за кордоном та закрито зовнішні кордони ЄС [10].

Висновки. Отже, Євросоюз в новому десятилітті випробовує свої політичні інститути та економіку на міцність. На жаль, без втрат не обійшлося. Так, рішення населення Великобританії щодо виходу зі складу ЄС у 2016 р., негативно вплинуло на економіку ЄС і виявило його

політичну вразливість. Міграційна криза, спричинена подіями на Близькому Сході продемонструвала, що конфлікти навіть далекі від кордонів ЄС, прямо впливають на добробут його населення.

Водночас, ЄС вміє іноді йти на економічні втрати для того, щоб уникнути людських жертв від бойових дій у центрі Європи. Санкції накладені ЄС на РФ мають сильний вплив на події на Сході України. ЄС та інші західні країни нанесли РФ удару по економіці. Українська армія разом з добровольчими батальйонами завдала військових втрат. Такі спільні, злагоджені дії змусили російське командування перевести конфлікт у дипломатичну площину.

Ще одним, несподіваним викликом для ЄС, як і для світу стала пандемія. Євросоюз вже поніс і продовжує відчувати значні економічні та людські втрати через пандемію, яка зупинила ріст ВВП

країн, а в деяких випадках спонукала рецесію. Але з винаходом вакцини, ЄС поступово повертається до економічних показників 2019 р. Нині ЄС акумулював фінансові й політичні сили для того, щоб повністю вакцинувати населення. Це правильний крок, з точки зору політики, який зупинить втрати людей. Попри це, слід пам'ятати і про країни поза ЄС, особливо бідні, які не мають засобів для проведення масової вакцинації, і очікують допомоги. Глобалізація вже пов'язала між собою всі країни, всі економіки світу і економічна рецесія однієї з них може призвести до економічних втрат в інших. Тож, добробут країн-членів ЄС залежить не лише від інтегрованих країн, а й від тих, з якими його єднають економічні та політичні зв'язки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бурдяк В. І. Міграційні виклики для Європейського Союзу. *Правові виклики сучасності: міжнародна міграція в умовах глобалізації* :

Матеріали I Міжнар. наук.-практ. онлайн конф. (Чернівці, 23 жовтня 2020 р.). Чернівці : Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020. С. 74-76.

2. Бурдяк В. І. Участь міжнародних організацій та національних держав у вирішенні міграційної кризи сучасності. *Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент* : зб. наук. праць. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2020. Том 8. С. 13-31.

3. Бурова К. А. Міграційна політика Європейського Союзу: проблеми сьогодення. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11251/1/Vurova_271.pdf

4. Договори, учреждающие Европейские Сообщества / Отв. ред. Ю. А. Борко. М. : Междунар. изд. гр. «Право», 1994. 390 с.

5. Економіка Китаю зросла в 2020 році попри пандемію COVID-19. URL: <https://www.dw.com/uk/ekonomika-kytaiu-zrosla-v-2020-rotsi-porpy-pandemiiu-covid-19/a-56259289>

6. Європейський Союз та його роль. Ukrstat.org – публікація документів Державної Служби Статистики України. URL: <https://ukrstat.org/uk/nato/program.htm>

7. Захаров А. В. Перспективы создания единого валютно-финансового пространства СНГ : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.14. М., 2003. 199 с.

8. Малиновська О. А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії : монографія. Київ : НІСД, 2018. 472 с.

9. Міграційна криза загрожує розколом Євросоюзу. Форбс. URL: <http://forbes.net.ua/ua/nation/1401504-migracijna-krizazagrozhuerozkolom-evrosoyuzu>

10. Пандемія COVID-19 в ЄС: егоїзм, солідарність чи поширення впливу? Аналітична записка. Рада зовнішньої політики «Українська призма», 2020. 55 с.

11. Прес-реліз Єврокомісії від 29.09.2014. URL: <http://europa.eu/rapid/press-release>

12. Рыжов В. Б. Международно-правовые модели региональных интеграционных объединений: на примере Европейского Союза, МЕРКОСУР и ЕврАзЭС : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. М., 2007. 271 с.

13. Шаров О. М. Brexit: «Плюси» та «Мінуси» для глобальної геоекономіки. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-10/tezi_sharov-o.m.pdf

14. Яков'юк І. В. Правові основи інтеграції до ЄС: загальнотеоретичний аналіз. Х. : Право, 2013. 760 с.

15. Burdiak Vira. The Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration and Regional Implementation Practices. *Bialystok Legal Studies/ Białostockie Studia Prawnicze*. 2021. Vol. 26. Nr 1. P. 49-62. URL: <http://bsp.uwb.edu.pl/wp-content/uploads/2021/03/Book-1.pdf>

16. David C. Saha The economics of sanctions between Russia and the West. URL: <http://www.bruegel.org/nc/blog/detail/article/1435-blogs-review-the-economics-of-sanctions-between-russia-andthe-west>

17. Declaration of ASEAN Concord II. 7 October 2003. Bali, Indonesia. Art. 7. URL: <http://www.aseansec.org/15159.htm>. P. 71.

18. Ile stracimy przez rosyjskie embargo? URL: <http://www.topagrar.pl/articles/topwarzywa/ile-stracimy-przez-rosyjskie-embargo>

19. Rosyjskie embargo dramat przewoźników. URL: <http://www.e-petrol.pl/prosto-zrynku/87262/rosyjskie-embargo-dramat-przewoznikow-skutki-odczuwa-juz-branza-paliw>.

20. Shaw J. Law of the European Union. New York: Palgrave, 2000. 591 p.

Воробець Назар

аспірант I-го року навчання спеціальності

«Політологія»

Прикарпатський національний університет

імені Василя Стефаника

Климонук В.Й.

доктор політичних наук, професор

Прикарпатський національний університет

імені Василя Стефаника

СПЕЦИФІКА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ: ЕТАПИ РОЗВИТКУ ТА МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

Після Революції Гідності, яка проголосила бажання українців жити в демократичному європейському суспільстві, Україна стала жертвою російської агресії, що призвела до анексії Криму, військових дій на сході України, які тривають і по сьогоднішній день. Українське суспільство попри російську агресію і нині частково знаходиться під впливом засобів масової інформації Російської

Федерації та керованих ЗМІ в нашій країні, які стали важливою складовою частиною «гібридної війни». Інформація стала однією із складових російської агресії проти України, що дозволяє говорити про існування інформаційної війни. А саме активного розповсюдження негативу (часто неправдива або спотворена) інформація про Україну зі сторони Росії, задля дискредитації України, пропаганди російських цінностей серед українського населення тощо. Особливістю інформаційної війни, яку проводить Російська Федерація по відношенню до України, є перш за все забезпечення максимального впливу на населення, їхню свідомість, психіку та поведінку.

Сьогодні захист власного інформаційного простору в умовах «гібридної війни» є однією із найважливіших завдань, що постають перед Україною. Адже з початком агресії Росії на початку 2014 року, інформаційна безпека України проявила

свою неефективність, в протидії інформаційним загрозам та захисту власного інформаційного простору, інформаційної інфраструктури, інформаційних ресурсів держави.

Безперечно український інформаційний простір має багато недоліків у протидії інформаційній війні, про те Конкретні кроки, які мала вирішити держава, виходячи як з наявних мінливих обставин, так і за давнених зобов'язань у 2014-му були, зокрема, такі: обмежити дезінформацію, що поширювалася російськими пропагандистським інформаційними ресурсами; створення незалежного суспільного мовлення; вихід з міждержавних угод щодо співпраці в інформаційній сфері з країною-агресором; запровадити канал інформування закордонної аудиторії про події в Україні так і про Україну в цілому; забезпечити прозорість медіа-власності та прозорість фінансів засобів масової інформації.

Загалом, механізми захисту інформаційного простору України можна розділити на дві групи: законодавчі та інституційні механізми. Враховуючи законодавчі механізми, то в Україні було розроблено ряд документів, що стосуються інформації та захисту інформаційного простору. Серед них закони України: «Про інформацію», «Про інформаційні агентства», «Про концепцію національної програми інформатизації», «Про національну безпеку України». Також це «Доктрина інформаційної безпеки України», відповідно до якої, інформаційна безпека є невід'ємною складовою кожної зі сфер забезпечення національної безпеки.

Наступний тип механізмів забезпечення інформаційної безпеки - інституційні механізми, які охоплюють державні та недержавні інституції. Серед даного механізму можна виділити такі інституції як: Раду національної безпеки та оборони

України, Міністерство інформаційної політики України, Міністерство закордонних справ, Міністерство оборони України.

Незважаючи на всі недоліки, негаразди і відверті саботажі медійний й інформаційний простір зрушився з мертвої точки. Утім час для відпочинку ще не настав. Інформаційна війна Росії проти України (як у широкому, так і у вузькому розумінні) ведеться інтенсивно і цілеспрямовано. Її результатом є значні людські та матеріальні втрати як серед цивільного населення і об'єктів, так і серед військових. Крім того, інформаційна війна служить прикриттям агресії Російської Федерації проти України, виступає її невід'ємною складовою частиною. Використання збройних сил у Криму, їхня реклама і позиція щодо терористів Донбасу безпосередньо порушує міжнародне гуманітарне право і є закликом до його порушення. Крім того, за допомогою інформаційної зброї розгорається

ксенофобія, тероризм і дискредитується український уряд. Усе це свідчить не тільки про ведення інформаційної війни, а й про її протиправність, порушення міжнародного права.

Необхідним для України в умовах агресії Російської Федерації є забезпечення законодавчого захисту прав та інтересів всіх суб'єктів інформаційних відносин. Найскладнішими тут є такі завдання, що передбачають гармонійне забезпечення інформаційної безпеки держави, особи і суспільства з одночасним виокремленням нагальних пріоритетів, до яких слід віднести створення/відновлення основних точок захисту системи національної безпеки в інформаційній сфері, практичну реалізацію наведеної вище схеми створення ефективної системи інформаційної безпеки держави, перегляд списку нових інформаційних загроз, усунення наявних із визначенням ступеня можливих наслідків та рівнів

їх інтенсивності.

Основні акценти державної інформаційної політики повинні базуватись на забезпеченні права на достовірну, повну та своєчасну інформацію, свободу слова та інформаційну діяльність, недопущення втручання в зміст та внутрішню організацію інформаційних процесів, крім випадків, визначених законодавством відповідно до Конституції України; збереженні та вдосконаленні вітчизняного національного інформаційного продукту та технологій, забезпеченні інформаційної та національно культурної ідентифікації України у світовому інформаційному просторі; гарантуванні державної підтримки та розвитку ресурсів науково-технічної продукції та інформаційних технологій.

Гривас О. І.

*студентка факультету історії, політології
та міжнародних відносин
Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича*

КРИЗИ ХХІ СТОЛІТТЯ ЯК ПОШТОВХ ДО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СВІТОВИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ ТА ЗМІН

Політико-економічні та соціальні проблеми супроводжують людство протягом всього періоду нашого існування. Світові війни, катастрофи, депресії минулого наклали вагомий відбиток на населення сучасного століття та підштовхнули до усвідомлення необхідності вирішення глобальних проблем, серед яких і перенаселення, і сучасна пандемія коронавірусу.

П. В. Кухта стверджує, що криза – це крайнє загострення протиріч у соціально-економічній системі, що загрожує її життєстійкості в навколишньому середовищі [3]. Чи можемо ми називати вищезгадані проблеми своєрідними кризами? Звісно, що так, оскільки вони впливають на настрої на міжнародній арені та на кожного громадянина без винятку.

Значна частина населення нашої планети

вважає, що ресурси Землі є невичерпними, в той час як інша половина – пророкує катастрофічне зменшення ресурсів природи, яке продовжуватиметься внаслідок зростання кількості населення. Держави намагаються не сильно акцентувати на цьому увагу, оскільки не бажають провокувати паніку в суспільних колах. Проте виникає питання, чи є такі діяння правильними? Вважаємо, що держави повинні почати вживати конкретних заходів, перш ніж ситуація вийде з-під контролю, адже перенаселення маленькими кроками руйнує навколишнє середовище, погіршує якість людського життя та може стати причиною насильства.

Що стосується економічних криз, то крайньою була криза 2008 року, яка розпочалася в США у зв'язку з різким зростанням кількості іпотечних невиконань з високим рівнем ризику. Деякі науковці порівнюють цю кризу з «Великою

депресією», через її масштабність та значну кількість наслідків. Не оминула дана криза й Європу: Латвія, Україна, Греція, Португалія та Ірландія також постраждали внаслідок її поширення [4].

Наслідки згаданої кризи світова спільнота відчуває і сьогодні. Проте найболючішою та найактуальнішою проблемою протягом останніх двох років залишається коронавірусна криза, що виникла внаслідок світової пандемії Covid-19.

Декан факультету економіки та управління Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, доктор економічних наук, професор Любов Ліпич стверджує, що найбільш вразливою категорією громадян під час цієї кризи є малозабезпечені люди без достатніх фінансових заощаджень, а також студенти, які частіше за все ще залежать від фінансової спроможності їхніх батьків [2]. Також, на міжнародній арені існують

побоювання, що затяжна пандемія може поставити світову продовольчу безпеку під загрозу.

Коронавірусна криза торкнулася майже всієї світової економіки, оскільки практично всі країни відчували або й нині відчувають негативні ефекти впливу Covid-19 на власну фінансово-економічну систему: зростання цін, несвоєчасні виплати заробітньої плати та застій малого й середнього бізнесу.

Американський філософ Френсіс Фукуяма виокремив декілька факторів того, якими чином держави реагували на кризову ситуацію, пов'язану з пандемією Covid-19. До найбільш важливих із цих факторів він відносить розвиненість медичної інфраструктури, наявність достатньої кількості медичного персоналу, а також рівень довіри населення до уряду власної держави. Завершальним фактором, на думку Ф. Фукуями, є компетентність лідерів країн та поміркованість прийнятих ними

рішень, так як значна їх кількість використовували боротьбу з вірусом як ще одну можливість для розширення власної влади [1].

Підбиваючи підсумки, наголосимо на необхідності виваженості та впевненості у виборі правильного курсу, незважаючи на те, чи то він політичний, чи економічний, чи стосується екології. Я запевняю, що кожен може долучитися до вирішення проблем, розкритих вище, просто почавши з себе.

Література:

1. Економічні наслідки COVID-19 проявляться через роки – Фукуяма. *Українська правда*. URL : <https://www.epravda.com.ua/news/2020/11/19/668200/>
2. «Коронавірусна» економічна криза: мінуси та плюси. *Відділ зв'язків із громадськістю Волинського національного університету імені Лесі Українки*.

URL : <https://vnu.edu.ua/uk/articles/koronavirusna-ekonomichna-kriza-minusi-ta-plyusi>

3. Кухта П. В. Кризи, їх причини та наслідки. *Ефективна економіка*. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1439>.
4. Наслідки світових фінансово-економічних криз. Слово і діло: аналітичний портал. URL : <https://www.slovoidilo.ua/2020/01/21/infografika/ekonomika/naslidky-svitovykh-finansovo-ekonomichnykh-kryz>

УДК 341.1/.8:342

Василь Дудкевич,
*аспірант кафедри політичних інститутів та процесів,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ, Україна*

**ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО УКРАЇНИ У
КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ
ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРАКТИК**
Євроінтеграція як політичний курс, кінцевою

метою якого є досягнення відповідності певним критеріям та вступ до Європейського Союзу, у 2019 р. отримав в Україні конституційне закріплення. Цьому передували сплески громадянської активності, широка інформаційна кампанія, підписання важливих документів, головний з яких – Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Показово, що в оцінці прогресу виконання завдань Угоди понад третина напрямків стосуються громадянського суспільства, навіть більше – є якісними критеріями його функціонування.

Наголосимо, що свою спроможність виступити рушієм суспільно-політичних змін у державі українське суспільство довело на прикладі Помаранчевої революції та Революції Гідності, організованого спротиву російській агресії добровольчими батальйонами, активного волонтерського руху та ін. Важливо підкреслити

природу громадської активності у згадані періоди. За висновками фахівців Інституту соціології НАН України, «ініціатива спонтанних протестних акцій виходила не з партійно-інституціональних структур, а від активних громадян та студентів [6, с. 84]. Зауважимо, що помилковим є зведення причин громадянської активності виключно до вимоги подальшої євроінтеграції. За даними соціологів, кожен другий із мітингувальників опинився на Майдані заради скасування корумпованого режиму (51%), 46% опитаних мотивували відчуття того, що країна потребує радикальних змін у системі влади, прагнення інтеграції з Європейським Союзом рухало 44% респондентів, 30% були обурені силовими діями влади по відношенню до мирних протестувальників [6, с. 205–206]. Таким чином, відмова офіційної влади від продовження курсу євроінтеграції наприкінці 2013 р. стала одним із тригерів, а не причиною Революції Гідності.

Загалом, беручи громадянське суспільство України у якості певного мірила готовності чи усвідомленого європейського вибору країни, варто окреслити стартові позиції вітчизняного соціуму. За висновками Українського незалежного центру політичних досліджень та організації FHI360, Україна у своєму субрегіоні, до якого також входять країни пострадянського простору, залишається країною із найвищою сталістю організацій громадянського суспільства з повільною, але все ж позитивною динамікою [5]. Маркерами розвитку громадянського суспільства в Україні є покращення правового середовища, організаційної спроможності організацій громадянського суспільства (ОГС), упровадження секторального підходу до реалізації суспільно значущих проєктів, що підвищує ефективність неурядових організацій, їхньої співпраці з державними відомствами та міжнародними

партнерами.

Щодо внутрішніх показників зрілості громадянського суспільства, то такими, на нашу думку, є готовність громадян брати на себе відповідальність за добробут власної громади, включеність до процесу фінансування ОГС як механізму унеможливлення монопольного державного впливу, віра у впливовість громадянської самоорганізації. Соціологічні дослідження показують, що майже 33% опитаних українців регулярно або рідко відвідує збори у своїх громадах – дві третини зазначили, що не мають ні часу (33,3%), ні зацікавлення (31,7%) брати участь у таких активностях [4]. У 2020 р. кожен п'ятий українець (20,9%) перераховував кошти благодійним або громадським організаціям [2]. 30% громадян готові підтримувати організації громадянського суспільства за допомогою відсоткового механізму, але у більшості випадків

ідеться про адресну підтримку, а не інвестування у модернізацію інституцій [1]. Такі показники є свідченням низького рівня довіри, з одного боку, до спроможності ОГС впливати на суспільно-політичні процеси в державі, з іншого боку, – до самих державних інститутів як гарантів створення належних умов для самоорганізації громадян.

Сприйняття громадянами України євроінтеграційного курсу тривалий час перебуває у фокусі соціологічних досліджень, що дозволяє простежити, як змінювалися суспільні настрої, особливо у переломні для держави періоди. У вересні 2003-2004 рр. відносини з країнами ЄС вважали пріоритетними близько 27% респондентів, аналогічні показники зберігалися до 2009 р., а потім поступово зростали – з 37% у 2012 р. до 59% у 2021 р. [3; 7]. Традиційно орієнтації громадян відрізнялися, залежно від регіону по осі «схід – захід», однак і тут тенденція зростання підтримки

євроінтеграційного курсу зберігалася.

На нашу думку, аналіз впливів і співвідношення євроінтеграційних практик та розвитку громадянського суспільства доцільно здійснювати у тримірній моделі вихідних параметрів:

1. На політико-інституціональному рівні, де розглядаються ступінь зацікавленості державних та наднаціональних інституцій та створені ними нормативні можливості для залучення організацій громадянського суспільства до уточнення і реалізації пунктів Угоди про асоціацію.

2. На суспільно-ресурсному рівні, що демонструє готовність ОГС до секторальної участі у здійсненні євроінтеграційних реформ, ефективність наявних майданчиків для такої участі (як наприклад, Конституційна комісія (2015-2019 рр.), громадсько-урядові платформи, Координаційна рада сприяння розвитку громадянського суспільства, Рада національної

єдності при Президентіві України, передбачені Угодою про асоціацію консультативні інституції тощо).

3. На рівні індивідуальної ідентифікації, на якому акцентується рівень усвідомленої прихильності громадян щодо зовнішньополітичного курсу. Йдеться про підтримку політичних програм під час електоральних кампаній, гасла громадських активностей, результати тематичних соціологічних опитувань та под.

Перелічені параметри не є вичерпними, однак їхнє урахування дає можливість об'єктивно оцінити співвідношення євроінтеграційних прагнень держави і громадянського суспільства у конкретних умовах й у заданий період.

Література:

1. Відсотковий механізм для фінансування організацій громадянського суспільства в Україні – 2020: Соціологічне опитування. *Фонд*

«Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. 2021.
URL: <https://dif.org.ua/article/vidsotkoviy-mekhanizm-dlya-finansuvannya-organizatsiy-gromadyanskogo-suspilstva-v-ukraini-2020>

2. Допоможи собі сам: українці розчаровані в реформах, але готові підтримувати свої громади: Соціологічне опитування. *Ресурсний центр «ГУРТ»*. 2020. URL: <https://gurt.org.ua/news/informator/63607/>

3. За вступ до ЄС виступають 59% українців – опитування. *Європейська правда*. 2019. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/07/10/7098320/>

4. Зроби за мене: українці готові до самоорганізації, але покладають відповідальність за свій добробут на державу: Соціологічне опитування. *Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва*. 2021. URL: <https://dif.org.ua/article/zrobi-za-mene-ukraintsi-gotovi-do-samoorganizatsii-ale-pokladayut-vidpovidalnist-za-sviy-dobrobut-na-derzhavu>

5. Індекс сталості ОГС-2019: Україна демонструє стаке зростання. *Портал «Громадський простір»*.

2020. URL: <https://www.prostir.ua/?news=indeks-stalosti-ohs-2019-ukrajina-demonstruje-stale-zrostannya>

6. Резнік О. (заг. ред.). *Соціологічні виміри громадянського суспільства в Україні*. Київ: Інститут соціології НАН України. 2019. 288 с.

7. Ставлення громадян до вступу України до Європейського Союзу. *Центр Разумкова*. URL: <https://razumkov.org.ua/>

УДК 327.5

Козьма В. В.

доктор політичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник
науково-організаційного центру
Національної академії Служби безпеки України

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЧИННИК В СУЧАСНИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТАХ

Анотація. Проблема підтримки безпеки була актуальною протягом всієї світової історії. Це завдання є актуальним і в наші дні. Забезпечення

національної безпеки України є складним і багатовимірним процесом. Складність цього завдання зростає при розгляді його в нових геополітичних умовах. У сучасному світі наростають суперечності геополітичного характеру, посилюється конкуренція між країнами. Ці процеси протікають на тлі вступу людства в нову фазу розвитку, пов'язану зі становленням інформаційного суспільства. Питання формування та розвитку глобального інформаційного суспільства перебувають у фокусі світової політики. В свою чергу інформаційний простір має тісний зв'язок зі світовими геополітичними процесами оскільки боротьба геополітичних суб'єктів за досягнення інформаційної переваги стає основним напрямком сучасної геополітичної конкуренції.

Ключові слова: безпека, інформаційне суспільство, геополітика, глобалізація, держава,

політична система.

Abstract. *The problem of maintaining security has been relevant throughout world history. This task is relevant today. Ensuring Ukraine's national security is a complex and multidimensional process. The complexity of this task increases when considering it in the new geopolitical environment. In the modern world, contradictions of a geopolitical nature are growing, and competition between countries is intensifying. These processes take place against the background of humanity's entry into a new phase of development associated with the formation of the information society. Issues of formation and development of the global information society are in the focus of world politics. In turn, the information space is closely connected with world geopolitical processes, as the struggle of geopolitical actors to achieve information superiority is becoming the main direction of modern geopolitical competition.*

Key words: *security, information society, geopolitics, globalization, state, political system.*

Виникнення інформаційного суспільства призвело до інформатизації політичного життя, до використання інформаційно-комунікаційних технологій не лише для досягнення політичних цілей та проведення конкретних політичних заходів, а й стало чинником трансформації всієї світової політики.

Інформаційний чинник відіграє дедалі більшу роль в політичних потрясіннях і конфліктах, що виникають в різних регіонах світу. Кризи в сучасному суспільстві різноманітні й можуть зачіпати всі без виключення сфери суспільного розвитку. Вступ сучасного суспільства в інформаційну фазу розвитку створив умови для виникнення суспільних криз, пов'язаних з інформаційною сферою життєдіяльності людей. Інформаційна сфера життєдіяльності суспільства й

держави тісно взаємопов'язані. Процес їх взаємодії й зрощування інтенсивно продовжується. Сьогодні можна вести мову про яскраво виражений прояв інформаційно-політичних криз як у внутрішньому житті окремих держав, так і на світовій політичній арені в цілому.

В політичних конфліктах все частіше використовуються сили й засоби інформаційного протиборства. На підставі цих процесів виникають кризи нового формату, які раніше, до настання епохи інформаційного суспільства, були просто неможливі. Слід зазначити, що інформаційно-політична криза - це суспільно-політичне явище, для якого характерні перенесення політичної боротьби в інформаційну сферу та використання в політичних конфліктах засобів інформаційного протиборства, що породжує виникнення серйозних негативних наслідків для національної безпеки держав.

У науковій літературі проблема інформаційної політики, так само як і питання національної безпеки, аж ніяк не належить до «білих плям» на карті сучасної політології, але саме швидкість змін, що відбуваються в сучасному світі визначає актуальність нового звернення до цієї проблематики.

Сучасна політична наука розглядає безпеку в контексті діяльності з виявлення та вивчення, а також попередження та усунення факторів і умов, які породжують загрози й небезпеки для існування людей. У зв'язку з цим український вчений В. О. Храмов пише: «Становлення системи всезагальної безпеки спирається на певні закони. Це насамперед залежність системи безпеки від характеру небезпек і загроз, а також залежність ефективності й дієздатності системи безпеки від потенціалу держави. Основою успішної діяльності системи безпеки є реальне сприйняття і пізнання

небезпек і загроз. Важливо їх правильно систематизувати й ранжирувати за мірою зрілості та мірою втрати, яку вони можуть завдати особі, суспільству, світовому співтовариству» [1, с. 47].

Що стосується поняття національна безпека то трактується воно перш за все, як внутрішній стан і міжнародне становище країни, при якому відсутня загроза виникнення війни й зазіхань на її суверенітет, незалежність і територіальну цілісність. Цей вид безпеки, безумовно, має істотний міжнародний вимір. Так, важливим показником забезпеченості національної безпеки будь-якої держави є відсутність можливостей для зовнішнього втручання в її справи і тим більше для здійснення військового вторгнення. Традиційно з найдавніших часів військова безпека, забезпечення якої асоціюється із захищеністю держави від збройної агресії з-за кордону, розглядається як головний елемент системи підтримки національної

безпеки. У XXI столітті вона також відіграє важливу роль як на національному, так і на глобальному рівнях міжнародних процесів у сфері безпеки.

Російська агресія проти України вплинула на переосмислення поняття національної безпеки не лише в середині нашої країни. Для багатьох, особливо пострадянських країн, стало очевидним, що міжнародно-правові методи не завжди дозволяють забезпечити національну безпеку суверенної держави й відвернути воєнне втручання ззовні. В цьому місці доречно буде нагадати читачам деякі прописні істини, які з часом не втрачають своєї актуальності. Надамо слово класикам філософсько-політичної думки: «Чи вдалося людині, – пише Гюстав Лебон, – скасувати жорстокі стосовно неї закони природи, яким підпорядковані всі живі суспільства? Чи пом'якшила цивілізація хоч трохи відносини між

народами? Чи стала боротьба серед людства менш гострою, ніж між різними видами? Історія показує нам протилежне. Вона каже, що народи перебували в постійній боротьбі й, що з початку світу, право сильного було завжди єдиним вершителем долі. Цей закон існував в стародавньому світі так само як і в сучасному. Ніщо не вказує на те, що він не буде існувати в майбутньому.

Без сумніву, в цей час не бракує богословів та філантропів, щоб виступати проти цього закону. Ми зобов'язані їм численними книгами, де в красномовних фразах вони наполегливо закликають до права і справедливості, як до вищих істот, які нібито управляють світом з висоти небес. Але факти завжди спростовували цю порожню фразеологію. Факти говорять нам, що право існує лише тоді, коли є сила, необхідна для того, щоб змусити його поважати» [2, с. 221]. Нам немає чого додати, окрім того, що прописні істини не

потребують доведення.

Важливим напрямком впливу глобалізації на військово-політичну сферу світової спільноти й на процеси забезпечення міжнародної безпеки є військові конфлікти в сучасному світі. У локальних збройних конфліктах відбувається суттєва трансформація арсеналів ведення війни. У наші дні ці конфлікти набули нових особливостей. Тепер всі без виключення конфлікти, в якості важливої складової частини, мають в собі протиборство конфліктуючих сторін в інформаційному просторі. Таке протиборство стає одним з найважливіших напрямків протидії сторін одна одній при виникненні міжнародних конфліктів і часто переростає в інформаційну війну. За своєю суттю, інформаційна війна це форма цілеспрямованого силового інформаційного впливу на хід соціально-політичного розвитку країни відповідно до інтересів і цілей суб'єктів геополітичної

конкуренції. Однак, попри те, що сьогодні відбувається трансформація характеру війни її природа залишається незмінною. Війна продовжує бути спрямованою на досягнення політичних цілей, хоча і не завжди ефективна в цьому. Одними військовими засобами неможливо досягти політичних цілей. Навіть сучасні високотехнологічні війни не завжди приводять до досягнення політичних цілей, адже факт залишається фактом, будь-які технології не в змозі виправити помилкові політичні рішення. Гармати – лише **Ultima ratio regum** (*Останній аргумент короля*).

Інформаційне протиборство відбувається в іншому просторі, ніж протиборство із застосуванням традиційних видів озброєнь. Це інформаційний простір, який відрізняється глобальним характером, практично необмеженою кількістю інформаційних ресурсів, можливістю їх

копіювання і майже миттєвого переміщення на величезні відстані. Таким чином інформаційний вплив важко ідентифікувати й одразу ж відповісти на нього. У зв'язку з зазначеними особливими властивостями інформаційного простору в ньому застосовується й особливий вид зброї. Такі засоби як пропаганда, дезінформація, руйнування управлінських структур протиборчої сторони, застосовуються у війнах уже давно. Але поняття інформаційної зброї з'явилося лише у другій половині ХХ століття. Наскільки небезпечною зброєю може стати інформація, фахівці знають давно, однак пересічному громадянину або навіть невідготовленому в цій сфері політичному керівнику усвідомити таку загрозу складно. Тому сам термін «інформаційні війни» досить часто сприймається скептично. Помилково вважається, що для перемоги над супротивником достатньо лише сильної армії й нового озброєння. Але

дозволимо собі нагадати ще одну прописну істину висловлену досвідченим політиком та державним діячем Отто фон Бісмарком: «Успіх у війні вирішують два фактори: зброя нового зразка і шкільний учитель» [3, с. 11]. Цікаво, чи довго ще триватимуть в наших школах «політичні дискусії» щодо питань мови, ідентичності, історії й т.п.?

Без сумніву, в наш час інформаційну зброю, у зв'язку з величезними масштабами її застосування і розміром шкоди який вона може заподіяти, слід відносити до зброї масового ураження. Свідомий інформаційний вплив на супротивника, наявність необхідних даних, вміння їх обробляти й приймати на їх основі оперативні рішення завжди були важливими чинниками перемоги в міжнародних конфліктах. Однак якщо у війнах минулого недоліки тактичної інформації можна було компенсувати залученням додаткових сил, то сьогодні інформаційна перевага багато в чому

зумовлює результат збройного протистояння. В умовах циркуляції інформації в режимі реального часу перевагу отримує та сторона, яка володіє найбільш розвиненою інформаційною інфраструктурою і здатна донести до світової спільноти відомості про конфлікт під вигідним для себе кутом зору.

Отже, всі ці фактори вимагають цілого комплексу заходів принципово нового типу, які пов'язують з поняттям «інформаційної безпеки». Включення «інформаційної» компоненти в структуру поняття «безпека» обумовлено певними обставинами. Найважливішою тенденцією розвитку сучасного світу безумовно слід розглядати глобалізацію. Її технологічною основою стали інформатизація всіх сфер соціальної діяльності, інтеграція інформаційних систем різних держав в єдину загальносвітову інформаційну сферу, формування єдиного інформаційного простору,

створення глобальних інформаційно-телекомунікаційних мереж, інтенсивне впровадження нових інформаційних технологій в усі сфери людської діяльності.

Забезпечення національної безпеки як в мирний час, так і в період військових зіткнень значною мірою залежить від результатів інформаційного протиборства, що настійно вимагає розробки ефективного механізму забезпечення інформаційної безпеки, як провідного базового елемента всієї системи національної безпеки України. Такий механізм повинен оптимально охоплювати всі основні аспекти захисту інформаційного простору нашої країни, водночас бути інноваційним, щоб за потреби оперативно реагувати як на новітні досягнення в інформаційно-комунікаційних технологіях, так і на виклики, що відбуваються в сучасному глобальному світі.

Зміщення політичних процесів в

інформаційний простір призводить до важливих наслідків для забезпечення національної безпеки. По-перше, виникає нова квазіреальність, відірвана від реальних політичних процесів, що здатна взаємодіяти і впливати на політичні процеси. По-друге, значно зростає роль засобів масової інформації, особливо глобальних медійних компаній та інтернет-мереж які перетворюються в нових міжнародних акторів. Вони здатні впливати на розвиток політичних процесів в міжнародній спільноті на глобальному, регіональному рівнях та, відповідно, мають неабиякий вплив на забезпечення національної безпеки держав сучасного світу.

Як було зазначено, вплив науково-технічного прогресу в інформаційній сфері на процеси безпеки призвів до виникнення нової сфери – інформаційної безпеки. Можна констатувати, що в наші дні відбулась інформатизація всієї системи

національної безпеки. Важливо наголосити, що цей процес не лише передбачає застосування інформаційно-комунікаційних технологій для технічного забезпечення національної безпеки. З їх допомогою приймаються принципові рішення тактичного і стратегічного характеру для реалізації політики національної безпеки. За великим рахунком інформаційна безпека включає в себе забезпечення захисту особистості, суспільства і держави в новій соціальній реальності. Так, відповідно до Закону України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» інформаційна безпека трактується як стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, при якому запобігається нанесення шкоди через: неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування

інформаційних технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання, порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації [4, с. 9]. Погодимось з думкою фахівців, що таке визначення інформаційної безпеки містить низку оцінювальних формулювань, які потребують уточнення і додаткового тлумачення. Проте це питання варто розглядати на сторінках окремої публікації.

В сучасних умовах інформаційна безпека розглядається як важлива складова системи забезпечення національної безпеки особистості, суспільства і держави. Вітчизняними фахівцями сформовані теоретичні основи цього питання, активно обговорюються загрози й небезпеки, які виникають в інформаційному просторі у зв'язку з російсько-українським військово-політичним конфліктом. Однак, роль і місце інформаційної безпеки в політичному житті суспільства і

політичному курсі держави, направленому на захист національних інтересів, вимагає подальшого осмислення. Стає очевидним факт інтеграції політичної та інформаційної сфер суспільного життя. По-перше, постійно зростає роль інформаційного чинника в політиці. Традиційні друковані та електронні засоби масової інформації мають значний вплив як на масову політичну свідомість, так і на погляди політичних еліт. Таким чином ЗМІ безпосередньо впливають на прийняття важливих політичних рішень, на хід політичних процесів, на функціонування базових політичних інститутів тощо. По-друге, в останні роки стрімко зростає вплив Інтернету й зокрема соціальних мереж на політичний розвиток суспільств та народів.

Не викликає сумніву положення про те, що політика інформаційної безпеки, є важливою складовою частиною політики національної безпеки

нашої країни, має комплексний характер і пов'язана з основними сферами життєдіяльності українського суспільства. Крім того, діяльність із забезпечення інформаційної безпеки має тісний зв'язок з геополітичними процесами, з політичними проблемами міжнародних відносин і потребує відповідного забезпечення з позицій політичної науки.

Для сучасних процесів у сферах національної та міжнародної безпеки характерні наступні тенденції:

- підвищення вагомості інформації та знань для забезпечення безпеки як в національному, так і в глобальному масштабах;
- збільшення частки інформаційних комунікацій, засобів і продуктів, використовуваних в процесі забезпечення безпеки;
- залежність сучасного прогресу у сфері забезпечення національної і міжнародної безпеки,

перш за все, від успіхів у розвитку інформаційних технологій й пов'язаних з ними галузей народного господарства.

Інформаційна безпека в сучасних умовах є найважливішим чинником у системі забезпечення стабільного і стійкого розвитку сучасної держави. Розв'язання питань підтримки інформаційної безпеки пов'язане безпосередньо із забезпеченням економічного добробуту та демократичного управління в рамках сучасної держави. Тому в процесі розвитку й модернізації сучасної системи національної безпеки України, необхідно обов'язково брати до уваги її інформаційну складову.

Підсумовуючи зазначимо, що особливе значення для сталого функціонування політичної системи має безпека її інституційної складової. Значення захищеності інституційної підсистеми для політичної безпеки полягає в тому, що її

дезорганізація тягне за собою порушення організаційно-технологічних основ функціонування політичної сфери суспільства, що може бути пов'язано зі зниженням ефективності інститутів влади й загальним ослабленням їх впливу на перебіг суспільних процесів.

Основними небезпеками для політичної системи можуть бути навмисні або ненавмисні дії різних соціально-політичних суб'єктів (інших держав або будь-яких зовнішніх структур, партій, рухів, еліт, прошарків суспільства, соціальних груп, особистостей всередині країни), спрямовані на дестабілізацію політичної системи, підрив влади, політичного режиму. Таким чином, коли говоримо про політичну безпеку, необхідно під цим мати на увазі захищеність політичної системи від деструктивних і дестабілізуючих внутрішніх і зовнішніх впливів, що в свою чергу має сприяти проведенню такої політики, що відповідає

інтересам стабільного й стійкого розвитку країни, суспільства та громадян.

Події, пов'язані з українською політичною кризою 2013-14 рр., наочно підтверджують наявність серйозних загроз національній безпеці нашої країни. У зв'язку з цим, сьогодні для України особливої актуальності набуває здатність органів державної влади забезпечувати суверенітет, цілісність і незалежність держави, проводити виважену зовнішню і внутрішню політику, виходячи з національних інтересів, активно й на рівноправних засадах брати участь в міжнародних відносинах. Все це набуває особливого значення в умовах російсько-українського військово-політичного конфлікту.

Список використаних джерел

1. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко. Київ: Генеза, 2004. 736 с.

2. Лебон Г. Психология социализма. Киев: Издательский союз «Андронум», 2020. 336 с.
3. Бисмарк Отто фон. Политика есть искусство возможного. Москва: ЗАО Издательство центрполиграф, 2015. 160 с.
4. Інформаційна безпека держави: підручник. За заг. ред. В. В. Остроухова. Київ: ДНУ «Книжкова палата України», 2016. 264 с.

УДК 330.341

Кондратенко О. Ю.

*доктор політичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник*

*Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень
ім. І.Ф. Кураса НАН України*

ГІБРИДНІ ВИКЛИКИ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ ТА МЕХАНІЗМИ ПРОТИСТОЯННЯ

Анотація. У 2014 р. Російська Федерація різко посилила гібридну війну проти України з метою недопущення її зближення з європейськими

та євроатлантичними структурами. Європейський вектор у якості пріоритетного Україна закріпила після Революції гідності 2014 р. Зі зміною влади в Україні у 2014 р. Росія анексувала Крим та інспірувала воєнний конфлікт на Донбасі. Також Росія розпочала активну інформаційну війну проти України з метою внесення деструктиву в суспільну свідомість задля подальшої дезорганізації політичних і владних структур та дезорієнтації українського суспільства, а також з метою формування негативного іміджу України (*failed state*) на міжнародній арені через пропаганду. Задля зміцнення національної безпеки Україною було здійснено низку кроків щодо мінімізації російського гібридного впливу, а саме: створено кіберполіцію; заблоковано російські інтернет-сервіси, що несуть антиукраїнську пропаганду; обмежено російський та російськомовний контент в українському телерадіоєфірі; заборонено віщання

телеканалів, що поширюють російську пропаганду; заборонено ввезення російської літератури пропагандистського та антиукраїнського спрямування. При всьому Україні слід активізувати та прискорити здійснення політико-економічних реформ задля підтримки динаміки зближення з НАТО та ЄС.

Ключові слова: Україна, національна безпека, гібридна війна, Росія, агресія, інформаційний простір.

Abstract. In 2014, the Russian Federation sharply intensified the hybrid war against Ukraine in order to prevent its rapprochement with European and Euro-Atlantic structures. Ukraine consolidated the European vector as a priority after the Revolution of Dignity in 2014. With the change of power in Ukraine in 2014, Russia annexed Crimea and inspired the military conflict in Donbas. Russia has also launched an active information war against Ukraine with the aim of

destructively destroying the political and power structures and disorienting Ukrainian society, as well as with the aim of forming a negative image of Ukraine in the international arena through propaganda. In order to strengthen Ukraine's national security, a number of steps have been taken to minimize Russia's hybrid influence, namely: creating a cyber police; Russian Internet services carrying anti-Ukrainian propaganda are blocked; limited Russian and Russian-language content on Ukrainian television and radio; broadcasting of TV channels broadcasting Russian propaganda is prohibited; the import of Russian propaganda and anti-Ukrainian literature is prohibited. Throughout Ukraine, political and economic reforms should be intensified and accelerated to support the dynamics of rapprochement with NATO and the EU.

Key words: Ukraine, national security, hybrid war, Russia, aggression, information space.

Упродовж останніх семи років поспіль Україна переживає посилення гідридної агресії з боку Російської Федерації, що стало ключовим викликом її нацбезпеці. Анексія Криму та розв'язання війни на Донбасі є не лише масштабним викликом для України але й для всього існуючого світопорядку, що склався після 1991 р. Крім того, існують та множаться інші виклики національній безпеці України, як от перманентна втомленість Європи від України, домагання східноєвропейських держав, насамперед Угорщини, розширення прав та свобод своїх нацменшин, що проживають в Україні аж до надання автономії. До цього слід додати суперечки культурно-історичного штибу, що наразі існують між Україною та Польщею. Названі виклики помножені на поширення глобальної пандемії COVID-19 є значною небезпекою для української державності. Відтак перед Україною, її керівництвом та

безпековими інституціями постає завдання протистояння всім реальним і потенційним викликами національній безпеці.

Назагал слід зауважити, що національна безпека держави є одним із ключових стовпів її існування без якої всі інші державні інститути втратять свою значимість та ефективність. Саме тому, принциповим завданням будь-якої держави є конституційні гарантії безпеки й захисту її громадян. Прийнято вважати, що у широкому розумінні національна безпека України – це спосіб самозбереження українського народу, який досяг рівня організації у формі незалежної держави. Також нацбезпеку можна визначити як систему державно-правових і суспільних гарантій стабільності, життєздатності та розвитку українського народу загалом та кожного окремого громадянина зокрема, джерел духовного та матеріального розвитку від можливих реальних і

потенційних, внутрішніх та зовнішніх загроз. Одним словом нацбезпека це система гарантій з боку держави її громадянам. Саме тому національна безпека стала для держав всього світу невід'ємним атрибутом та категоричним імперативом внутрішньої та зовнішньої політики [11, с. 132]. Не випадково англійський філософ Томас Гоббс (1588–1679) стверджував, що національна безпека – не просто центр державницької діяльності, вона – головний сенс існування держави. Без неї, вважав Гоббс, узагалі неможлива будь-яка держава [2, с. 184–185]. Тож саме набір механізмів протистояння внутрішнім і зовнішнім загрозам визначає можливості для саморозвитку українського народу.

Також відомо, що гарантії нацбезпеки забезпечуються у трьох площинах: особистісній, нормативно-правовій та інституціональній. У першому випадку центральною постаттю залишається особа (громадянин). Однак, особа

навіть перебуваючи в рамках мікро- чи макроколективів не здатна в повній мірі піклуватися про власну безпеку, адже вона не є предметом чи бодай спеціальною функцією таких об'єднань. Тому, єдиним гарантом безпеки особистості залишається держава. У другій – нормативно-правовій площині безпеки механізмами її регулювання та забезпечення є правові та нормативно-правові акти, покликані гарантувати безпеку особистості. Гарантування й забезпечення національної безпеки держави здійснюється через нормативно-правові документи – закони, підзаконні акти, стратегії, концепції, доктрини тощо. Всі виклики й загрози національній безпеці України, а також засоби й механізми протистояння й їх подолання акумулюються в доктрині національної безпеки України. Врешті, третя інституційна або організаційна площина, представлена органами та установами, які формує суспільство на державному

та громадському рівнях задля забезпечення нацбезпеки. Сукупність таких органів створює інституційну площину системи національної безпеки [1, с. 11–12]. До таких інституцій слід віднести ті, що забезпечують міждержавні відносини, а також процеси щодо спостереження внутрішніх процесів та процесів політичного, дипломатичного, економічного, соціального, національного, воєнного, розвідувального, науково-технічного, культурного, інформаційного та екологічного характеру й опрацювання заходів з протидії загрозам, попередження деструктивних тенденцій та конфліктних ситуацій, які можуть стати на заваді утвердженню і розвитку України як незалежної держави [11, с. 131–136].

Україна споконвік прагне до утвердження незалежності, а відтак і до забезпечення територіальної цілісності, недоторканності кордонів як найважливіших передумов безпечного існування

вільного розвитку українського народу. Вирішення пов'язаних з цим завдань покладається на Збройні Сили України, що є гарантом безпеки та відвернення загрози вторгнення з боку іноземних держав, головним чинником, що уможливорює протидію намірам його здійснення як засобу політичного та іншого тиску ззовні; Службу безпеки України (розвідка, контррозвідка), яка вирішує ті самі завдання специфічними методами; органи внутрішніх справ, підпорядковані їм військові частини, а також підрозділи Національної гвардії; відомства, які здійснюють дипломатичну та зовнішньоекономічну діяльність, тобто реалізують зовнішній аспект національної безпеки держави невійськовими засобами [11, с. 134].

В умовах переходу України до інформаційного суспільства у державно-політичному аспекті національної безпеки особливого значення набуває питання

інформаційної та психологічної безпеки. У цьому контексті нагальним завданням для України є вироблення механізмів попередження та подолання інформаційних і психологічних загроз, які також здійснюються й через такий новий вид комунікації як соціальні мережі. Такі механізми покликані забезпечувати реакцію на ведення інформаційних війн, блокад, дезінформацію щодо державних та національних інтересів України, а також спосіб позбавлення імовірного противника доступу до життєво важливих інформаційних ресурсів і можливостей розбудови його інформаційних систем (зокрема, пов'язаних із науково-технічним розвитком), унеможливлення пропагандистських акцій, спрямованих проти політичної дезорієнтації населення, хакерства, кіберзлочинності, попередження нагнітання страхів та панічних настроїв серед широких суспільних верств тощо [11, с.134].

Нині дедалі більших масштабів набувають проксі війни – збройні протистояння, що здійснюються через залучення третьої сили (країну чи військове об'єднання); інформаційні війни, що передбачають дезінформацію й дезорієнтацію протилежної сторони та формування потрібної в неї думки; кібервійни та мережеві війни, що спрямовані на домінування в інформаційному просторі через дезінтеграцію інформаційного простору супротивника та інтеграцію (впровадження) в його мережу неправдивої інформації, а також вірусів та / або ботів, з допомогою яких забезпечується часткова руйнація чи знищення баз даних, або ж викрадається потрібна інформація; смислові війни (різновид інформаційної війни) через протиставлення смислів / маніпуляцію свідомістю (наприклад, участь армії може бути подано як «антитерористичну операцію» або ж як «каральну операцію»), спотворення

інформації та зміну останньої на рівні її інтерпретації; гібридні війни, котрі поєднують в собі елементи попередньо перерахованих війн.

Зупинімося більш детально на існуючих гібридних загрозах та можливостях і способах їх подолання. Найбільшим гібридним викликом сьогодення для України є російська проксі-війна (яка є складовою гібридної війни) на Донбасі та анексія Криму. Російська Федерація, не змігши залучити Україну до свого інтеграційного геополітичного проекту – ЄАЕС, скористалася глибокою політичною кризою 2014 р. порушивши її суверенітет та територіальну цілісність. Ключовим завданням Росії у цій гібридній війні є зупинення євроатлантичного курсу України та унеможливлення забезпечення ліберально-демократичних та ринкових реформ. Адже успішна й демократична Україна становить загрозу, передусім, для авторитарного режиму В. Путіна,

який стає дедалі закритішим та ізолює Росію від решти демократичного світу. Тому наразі близько 7% української території контролюється РФ (Крим) або проросійськими проксі-силами (Донбас). Лише завдяки масштабному українському опору Росії не вдалося реалізувати свій початковий план зі створення Новоросії шляхом взяття під контроль восьми українських південно-східних областей та позбавлення України виходу до Чорного моря.

Підписавши Мінські угоди у лютому 2015 р., РФ намагалася вийти з матриці агресора і тим самим здобути статус миротворця / посередника в ролі третьої сторони. Росія прагне перекласти всю відповідальність за виконання Мінських угод на Україну, роблячи тим самим передачу непідконтрольної ділянки українсько-російського кордону похідною від виконання Києвом Мінських угод на умовах Росії, які полягають у проведенні на непідконтрольних Україні ділянках Донецької та

Луганської області виборів за умов російської
воєнної присутності з тим, щоб легалізувати
сепаратистські сили та лідерів самопроголошених
Л/ДНР. Також РФ обстоює питання внесення змін
до Конституції України – у якій би мали бути
зафіксовані поправки щодо надання особливого
статусу непідконтрольним сепаратистським
територіям. Відтак російський сценарій передбачає
діалог України з «лідерами» самопроголошених
республік та інтеграцію їх на правах автономії до
складу України й проведення місцевих виборів без
відновлення контролю над російсько-українською
ділянкою кордону. Такий алгоритм фактичного
відновлення Україною суверенітету над Донбасом
означає легалізацію в її територіальній структурі
підконтрольованих Москвою незаконних
військових формувань. Більше того, у разі реалізації
такого сценарію, через ці бандформування Росія
матиме право вето як на внутрішню, так і зовнішню

політику України. Українська ж сторона виходить з позиції виведення з невідконтрольної частини Донбасу російських військ, розформування незаконних збройних інституцій, передачі контролю над українсько-російською ділянкою кордону і лише потім вбачає за можливе проведення місцевих виборів.

Наразі відбувається активна мілітаризація тимчасово окупованого Криму та Донбасу через збільшення російської військової присутності. Більше того, на березень–квітень 2021 р. Росія зосередила біля українських кордонів близько 150 тис. військ, 900 танків та 1 тис. артсистем, що є на наймасштабнішою концентрацією з 2014 р. В Криму військовий контингент російських окупаційних сил зріс до 40 тис. осіб. В Чорному морі зосереджено понад 50 військових човнів Росії [7]. Стратегічним завданням для РФ у плані нагнітання ситуації довкола України є передусім

тестування намірів США та Заходу в цілому стосовно їх готовності захищати Україну в разі збройної агресії. Як результат, стало зрозумілим, що Захід зайняв досить розмити позицію у плані зближення України з НАТО про що свідчить заперечення адміністрацією Президента висловлювань заступника прес-секретаря К. Жан-П'єр про готовність США у сприянні вступу до НАТО як такі, що не відповідають офіційній політиці Білого дому [8].

Продовжується мілітаризація Росією Азовського моря. Тож Москва перетворила Крим на потужну військову базу, а присутність України в Чорному та Азовському морях зведена до мінімуму. Загалом Активізація російських військ в Криму та біля кордонів на Сході України слід передусім розглядати як механізм психологічного тиску на українське суспільство та владу з тим щоби Україна пішла на поступки у прийнятті російського варіанту

Мінських домовленостей. Елементом гібридної війни та засобом політичного тиску на Україну слід розглядати й трубопровід «Північний потік-2», що має з'єднати Росію як постачальника природного газу з Німеччиною та низкою інших країн-реципієнтів Західної Європи. У разі реалізації цього проєкту Україна остаточно втратить статус ключового транзитера російських енергоносіїв до Європи на тлі наростання ризиків прямої воєнної агресії з боку РФ. Ще однією складовою гібридної війни Росії є масова паспортизація населення окупованих територій Донбасу та Криму. На сьогодні за даними Росії понад 500 тис. жителям ОРДЛО видано російські паспорти, чим підтверджено набуття ними російського громадянства. До цієї цифри слід додати ще й близько 2 млн жителів окупованого Криму.

Тож можна стверджувати, що Росія є останнім пережитком європейських колоніальних

імперій, яка навіть у неконвенційній (завуальованій) агресії на перше місце ставить захоплення чужих територій задля доведення своєї значущості й впливу на міжнародній арені, а також розширення власного горизонту безпеки й зміцнення свого так званого історичного ядра [5, с. 146–147].

РФ, крім всього, різко активізувала проти України активну інформаційну та кібервійну з метою внесення деструктиву в суспільну свідомість задля подальшої дезорганізації владних структур та дезорієнтації українського суспільства, а також з метою формування негативного іміджу України (*failed state*) на міжнародній арені через пропаганду. З 2014 р. почастишали кібератаки РФ на українські владні інститути та підприємства та банківські сфери шляхом впровадження шкідливого програмного забезпечення. Російське втручання в український інформаційний простір відоме також

своїм системним кібершпигунством за урядовими системами, вищими органами влади та правоохоронними і оборонними структурами. Здобута Росією така інформація через її подальше спотворення забезпечує дискредитацію української влади [12].

Поширеними стали кібердиверсії РФ проти України, зокрема атака на «Прикарпаттяобленерго», на інформаційну систему «Вибори» Центральної виборчої комісії України під час президентських виборів, на енергетичну компанію «Укренерго», на соціальні мережі, на банківську систему (вірус *Petya*) тощо.

Крім зазначеного, Росія активно використовує в своїх інтересах корумпованих проросійських політиків, котрі формують п'яту колону по задачі національних інтересів України. Такі засоби у поєднанні з конвенційними (мілітарними) заходами лише підтверджують сутність гібридної війни,

веденої РФ проти України. Все ж події початку 2014 р. в Україні та подальші події, пов'язані з анексією Криму та інспірацією війни на Донбасі змінили владу та вектор зовнішньополітичної орієнтації Києва, чим завадили планам РФ інтегрувати Україну до євразійських структур. Підписання 27 червня 2014 р. разом із Грузією та Молдовою Угоди про економічну асоціацію між Києвом та ЄС де-факто ставило крапку на інституційному залученні Росією своїх сусідів у її геополітичну орбіту.

Власне російська гібридна агресія стала тим каталізатором, що зумовила прискорення формування української політичної нації та усвідомлення цінності державного суверенітету й незалежності, а також необхідності зближення з європейськими та євроатлантичними інститутами. На внутрідержавному рівні українському політикуму слід вельми активніше проводити

роботу щодо необхідності зближення України з ЄС і НАТО. Згідно соціологічних даних Центру Разумкова агресивна політика РФ лише посилила європейський та євроатлантичний вектор України, покликаний сприяти відновлення територіальної цілісності та суверенітету над тимчасово-окупованими Росією Кримом та Донбасом. У 2016 р. більшість опитаних українців підтримали курс держави на вступ до ЄС (57%) та НАТО (44%), тоді як 27% респондентів висловилися проти інтеграції до Альянсу. Для порівняння, кількість прибічників інтеграції України до ЄС упродовж 2012–2019 рр. зросла з 36% до 59%, тоді як кількість прихильників вступу нашої держави до Митного союзу та Євразійського економічного союзу зменшилась з 43% до 19% [6, 4]. Такі дані лиш зайвий раз засвідчують про свідомий суспільний вибір України на користь транзиту від євразійської до євроатлантичної цивілізації. Саме тому у якості

стратегічного курсу Української держави обрано набуття повноправного членства в ЄС і НАТО.

Таким чином, гібридна війна Росії проти України, що триває восьмий рік поспіль, прискорила переорієнтацію Києва в бік Заходу та зумовила згортання українсько-російської співпраці у рамках євразійських інтеграційних структур. При всьому, вже сім років у владних структурах ведеться дискурс про шляхи й алгоритми врегулювання конфлікту на Донбасі. За неможливості введення миротворчого контингенту на Донбас під егідою ООН, ЄС чи НАТО для України наразі є три базові сценарії – тліюча війна (нинішня ситуація), перманенція конфлікту (ізраїльський чи карабаський варіант), заморожування конфлікту (придністровський чи абхазький варіант). Про прийнятність жодного з цих сценаріїв говорити не доводиться. Важливими на цьому тлі є недопущення відкритої агресії Росії.

Відтак засобами стримування РФ слугують введені проти неї санкції з боку України та інших держав демократичного світу у різних галузях торговельно-економічних відносин, передусім оборонного характеру та виключення її із об'єднання G7.

Водночас Україна має прискорити перехід своїх збройних сил на стандарти НАТО, оскільки цей процес значно уповільнився останнім часом. Загалом Україні вкрай необхідно координувати / синхронізувати європейський та євроатлантичний вектор своєї зовнішньої політики, оскільки політика різношвидкісного зближення з Євросоюзом і Північноатлантичним Альянсом, на наше переконання, не матимуть визначального успіху. Адже синхронізація зближення України з європейськими і євроатлантичними структурами покликана прискорити реформування її політико-економічних і безпекових інститутів, а також обумовити трансформацію економічного укладу

держави. У свою чергу стабільність функціонування безпекових, політичних та економічних інститутів дозволить Україні завоювати міжнародну довіру та авторитет серед провідних країн світу.

Україні слід готуватися до війни четвертого покоління у її асиметричному протистоянні з ядерною Росією, роблячи ставку на розширення політичних комбінацій міжнародної коаліції з протистояння російській агресії задля посилення антиросійських санкцій; максимальне використання на міжнародній арені юридичних механізмів на кшталт тиражування причетності Росії до збиття малайзійського лайнера МН-17; сприяння візитів зарубіжних політиків на окуповані території України задля підтримки конфронтації Москви з іншим світом; надання своєї території для розміщення контингентів і баз потенційних союзників як елемента української ПРО;

розширення співпраці зі спецслужбами НАТО в плані обміну конфіденційною оборонною інформацією та взаємної інтеграції кіберпростору; створення постійного військово-морського підрозділу між ВМС України, Грузії, Румунії та Болгарії з метою спільного патрулювання Чорного моря; розширення військово-технічної співпраці з країнами Вишеградської групи (Угорщини, Польщі, Чехії та Словаччини), а також із Туреччиною; посилення інформаційного та інформаційно-психологічного опору за умов координації зусиль громадянських інститутів та суспільних організацій; ставка на професійну армію та розвиток новітніх видів озброєнь ВСУ, зокрема ПКР «Нептун» та безпілотні турецькі системи «Баряктар», новітні системи РЕБ, ППО, високоточної зброї та безкіпажних платформ ударної робототехніки [3].

У новій Стратегії національної безпеки

України, затвердженій 14 вересня 2020 р., поряд з деокупацією Криму та окремих районів Донецької і Луганської областей, серед пріоритетів визначено розвиток особливого партнерства із Організацією Північноатлантичного договору з метою набуття повноправного членства України в НАТО; домагання від світової спільноти посилення санкційної політики по відношенню до Росії; посилення спроможності Збройних Сил України, інших органів сектору безпеки і оборони; сталий розвиток національної економіки та її інтеграція в європейський економічний простір. До всього варто додати зміцнення безпекової співпраці України в рамках проєкту Міжмор'я (аж до надання цьому формальному поки що об'єднанню оборонного формату) як геополітичного зближення країн Центрально-Східної Європи, що географічно розташовані між Балтійським та Чорним морями та домагання набуття особливого партнерства зі США

поза НАТО [10].

Щодо деокупації Донбасу Україною з 2014 р. ведуться перемовини зі світовою спільнотою, передусім з Німеччиною та Францією у рамках Норманського та Мінського форматів, а також з США як ключовим стратегічним партнером у сфері безпеки. Однак, Росія досі блокує будь-які спроби врегулювання конфлікту на Донбасі апелюючи до встановлення прямих перемовин України з лідерами сепаратистських угруповань. Важливим є ініціатива України зі створення від 24 березня 2021 р. Кримської платформи – міжнародного координаційного механізму для повернення питання Криму до порядку денного, захисту прав людини в Криму та сприяння деокупації півострова. Кримська платформа має забезпечити повернення проблеми окупації Криму до порядку денного міжнародної політики.

З метою протистояння кіберзагрозам, а у

більшій мірі й інформаційній агресії РФ 5 жовтня 2015 р. в Україні було створено міжрегіональний територіальний орган Національної поліції України – кіберполіція. До повноважень цього департаменту входить забезпечення та реалізацію державної політики у сфері боротьби з кіберзлочинністю та здійснення відповідної оперативно-розшукової діяльності. Також спеціальним указом Президента України від 15 травня 2017 р. було здійснено блокування російських інтернет-сервісів, як от: «ВКонтакте», «Однокласники», «Яндекс», «Mail.ru» тощо [9]. Такі кроки були здійснені з метою недопущення шкідливого контенту в інформаційний простір України, спрямованого на руйнування української суспільної свідомості та поширення сепаратистських настроїв, пропаганди, вербування агентури для проросійської діяльності і т. д. Лише на першу половину 2017 р. українськими спецслужбами було виявлено близько 800 груп

антиукраїнської спрямованості в соцмережах «Однокласники» та «ВКонтакте».

Позитивним було також обмеження віщання на українських телеканалах російського та російськомовного контенту. Прийняттям відповідного закону Верховної Ради України у травні 2017 р. було встановлено квоти на україномовний контент у розмірі 75% в українському ефірі. До цього слід додати й рішення початку 2017 р. про обмеження ввозу російської літератури та іншої друкованої продукції на територію України, яка має пропагандистський та антиукраїнський характер. Також досить потужним кроком для України стала заборона у лютому 2021 р. роботи телеканалів «ZIK», «112 Україна» і «NewsOne», які фінансуються напряму з Росії та опозиційними проросійськими силами й провадять відверто антиукраїнську пропагандистську політику, адже контент цих телеканалів

просякнутий інформацією про «братню Росію», «громадянську війну в Україні». Водночас відбулося введення санкцій проти куратора цих каналів – опозиційного депутата Т. Козака, а також показовим став арешт 13 травня 2021 р. проросійського політика та одного з лідерів «Опозиційної платформи – За життя» В. Медведчука, якому висунули звинувачення в державній зраді. Таке рішення покликане послабити діяльність п'ятої колони в Україні, котра просуває на її території суто російські інтереси. Водночас такі кроки посилюють процес деолігархізації України та мінімізації впливу представників великого бізнесу на політичні процеси в державі.

Отже, ключовим джерелом гібридних загроз для України залишається Російська Федерація, яка у 2014 р. анексувала Крим та інспірувала керований конфлікт на Донбасі. РФ періодично проводить маневри своїх збройних поблизу східних

українських кордонів з метою нагнітання психологічного тиску у забезпеченні прийняття потрібних Росії рішень з боку Києва. Водночас Росією було розгорнуто й інформаційну та кібервійну проти України, яка є головним елементом гібридної війни. Україна активно співпрацює зі світовою спільнотою з метою деокупації українських територій в рамках Нормандського та Мінського форматів. З метою деокупації Криму Україною було ініційовано створення Кримської платформи з широкою міжнародною участю. Задля протистояння інформаційній війні та кіберагресії в Україні створено кіберполіцію, а на законодавчому рівні прийнято рішення про обмеження російського та російськомовного інформаційного контенту в українського ефірі, а також обмеження ввозу на територію України російської друкованої продукції пропагандистського характеру.

Література

1. Бутейко А. Національна безпека України та міжнародне співробітництво в сфері боротьби з тероризмом. *Проблеми безпеки особистості, суспільства, держави*. 2006. № 6. С. 11–12.
2. Гоббс .Т. Левіафан / Пер з англ. К.: Дух і літера, 2000. 606 с.
3. Горбулин В. Как победить Россию в войне будущего. К.: Брайт Букс, 2020. 256 с.
4. За вступ до ЄС виступають 59% українців – опитування. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/07/10/7098320/>.
5. Корсунський С. Зовнішня політика в епоху трансформацій. Як не залишитися на узбіччі історії. Харків: Віват, 2020. 256 с.
6. Крамар О. Час дорослішати. Україна як об'єкт геополітики. URL: <https://tyzhden.ua/Politics/113190>.
7. Росія перетворила Крим на найпотужнішу військову базу, - командувач ВМС України. URL:

https://lb.ua/news/2021/02/16/477841_rosiya_peretvori_la_krim.html.

8. У Білому домі викреслили слова про підтримку США вступу України в НАТО. URL: <https://glavcom.ua/country/politics/u-bilomu-domi-vikreslili-slova-pro-pidtrimku-ssha-vstupu-ukrajini-v-nato-754883.html>.

9. Указ Президента України № 133/2017 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2017 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних засобів (санкцій)». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1332017-21850>.

10. Указ Президента України № 392/2020 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України». URL:

<https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.

11. Ядуха С., Лисак О. Національна безпека України. Вісник Хмельницького національного університету: Економічні науки. 2018. С. 131–136.

12. Cyber War in Perspective: Russian Aggression against Ukraine. URL: <https://web.archive.org/web/20160816132103/https://ccdcoe.org/multimedia/cyber-war-perspective-russian-aggression-against-ukraine.html>.

Оксана Липчук

кандидатка політичних наук,
доцентка кафедри політології
Прикарпатського національного
університету імені В. Стефаника»

Ірина Малофій

студентка 4 курсу
спеціальності «Політологія»
Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника.

**Локальні війни та збройні конфлікти сучасності:
шляхи їх вирішення**

Людська історія складає собою низку війн та конфліктів. З більш ніж 3400 років писаної історії людства тільки 250 років були мирними. Таким чином, війна є звичайним станом відношень між людьми. Людству знадобилося пережити дві світові війни, які мали місце в першій половині ХХ століття, які забрали життя мільйонів людей, для того, щоб здоровий глузд вибрав шлях до миру, урочисто проголосивши це 1945 року в Статуті Організацій Об'єднаних Націй.

Але положення речей від цього сильно не змінилось. Після надій та ейфорії, що були викликані підписанням Статуту Організації Об'єднаних Націй, прийшов період переоцінки реального стану речей і вжиття заходів по регулюванню міждержавних відносин. Цифри говорять самі за себе: з часів закінчення Другої світової війни мало місце близько 150 війн та локальних збройних конфліктів, в яких загинуло

близько 20 млн. людей. Тільки у 80-х роках на Землі палахкотіло полум'я 22 війн, 85% їх жертв склало цивільне населення.

Не дивлячись на те, що поки досі вдавалося уникнути третьої світової війни, на планеті постійно відбуваються війни, міжнародні та внутрішні збройні конфлікти. Війна, як форма колективного насилля, абсолютно завжди мала вплив на життя певних народів та держав. Але в останні роки конфлікти стали більш частими та довготривалими, інколи створюючи безвихідні ситуації, завдаючи великої шкоди цивільним об'єктам та страждань цивільному населенню.

Локальні війни і регіональні збройні конфлікти виникають на соціально-політичній, економічній, міжетнічному ґрунті внаслідок порушення територіальної цілісності або обмеження суверенітету і мають такі загальні особливості і риси:

- обмеженість військово-політичних цілей, обумовлена політичною відокремленістю і дозволом протиріч за допомогою збройного насильства;

- залежність ходу і результату від втручання світових держав або їх коаліцій (економічна і дипломатична підтримка, участь у військових діях на тій чи іншій стороні, поставки озброєнь і бойової техніки і т.д.);

- залежність від світової громадської думки (акції протесту, відмова в міжнародній підтримці, економічна і політична блокада і ін.);

- залучення, як правило, обмежених збройних сил, ведення бойових дій звичайними засобами при постійній загрозі застосування сторонами інших, більш потужних засобів ураження; невизначеність тривалості військових дій;

- масоване застосування інформаційної обробки військ і населення супротивника і ін.

Різниця між термінами «війна» і «збройний конфлікт» все ж таки існує, хоч вона і досить умовна. Визначення «збройний конфлікт» вміщує в себе будь-яку ситуацію, незалежно від її правової кваліфікації, в якій дві чи більше сторін протистоять одна одній зі зброєю в руках.

Будь-яка війна – це перш за все збройний конфлікт, але не всякий збройний конфлікт можна назвати війною. І справа тут не тільки в масштабах воєнного протиборства. Війна наділена низкою специфічних ознак, які не властиві збройному конфлікту. З юридичної точки зору для війни характерна така ознака, як її оголошення, згідно з III Гаазькою конвенцією 1907 року.

Однак, в більшості випадків держави розв'язують війну, формально не об'являючи її. Все це призвело до широкого використання терміну

«збройний конфлікт».

Збройний конфлікт, що триває на Сході України, породив чимало практичних завдань для юристів та правозахисників. Актуальними стали абсолютно нові для громадянського суспільства теми гуманітарного розмінування, психологічної підтримки жертв конфлікту, запровадження перехідного правосуддя на рівні державної політики.

У процесі документування Україною воєнних злочинів та грубих порушень прав людини під час конфлікту також виникла необхідність чіткого формулювання проблем та обґрунтування претензій до сторін, винних у скоєнні міжнародних, у тому числі й воєнних, злочинів. В умовах гібридної війни це завдання має високий рівень складності, оскільки роль Російської Федерації у конфлікті ретельно маскується, що потребує додаткових дій з боку України під час формування матеріалів для

розгляду у Міжнародному кримінальному суді та Європейському суді з прав людини.

Українська Гельсінська спілка з прав людини із 2014 року має досвід збору доказів воєнних злочинів, підготувала декілька подань до Міжнародного кримінального суду і ґрунтує власне бачення процесу визнання ролі Російської Федерації у конфлікті, спираючись на практику Європейського суду з прав людини. Одним із компонентів процесу доказування є встановлення факту здійснення військової підтримки так званим ДНР/ЛНР через постачання їм зброї та безпосередню участь збройних сил РФ, організацію і планування військових операцій під керівництвом представників Російської держави.

Підсумовуючи, варто зазначити, що навіть стислий аналіз сучасних збройних конфліктів дає змогу стверджувати, що в умовах глобалізації конфлікти створюють значну загрозу людству, вони

здатні до швидкої ескалації, перетворення на великомасштабні війни з усіма трагічними наслідками. Практика показує, що розвиток і ескалація збройних конфліктів залежать від багатьох чинників, зокрема: конфлікт виникає як продовження давнього конфлікту; нестабільна політична система; опір авторитарним або деспотичним правителям й антидемократичному режиму; порушення чи ігнорування прав людини і громадських свобод; вільний доступ до зброї; порушення прав національних, етнічних і релігійних груп у державі; сепаратистські тенденції, спрямовані на руйнування цілісності держави.

Вивчення сучасних збройних конфліктів, їх причин виникнення і розвитку у зв'язку із глобальними політичними процесами є актуальним. Зокрема, знаючи історію виникнення збройних конфліктів, їх природу, фази і види можна спрогнозувати виникнення нових конфліктів.

Важливим для подальших наукових досліджень є вивчення впливу політичних сил різних держав на розвиток збройних конфліктів, дослідження проблеми найманства (діяльність приватних військових компаній) як однієї з складових збройних конфліктів сучасності.

Світлана МАТВИЄНКІВ, Іван КЕПЕЩУК

кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних інститутів та процесів,
студент 4 курсу спеціальності «Політологія»
Прикарпатського національного університету імені
Василя Стефаника

РАСОВІ ТЕОРІЇ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ДЕРЖАВ СВІТУ

Анотація. У статті досліджено появу, суть та наукову еволюцію расових теорій, їх вплив на політику держав світу. Проаналізовано приклади застосування расових теорій в колоніальну епоху, в період тоталітарних режимів ХХ століття, апартеїду в ПАР та расової сегрегації у США. Виявлено

прояви расових дискримінацій в сучасному світі та боротьбу із сучасним расизмом.

Ключові слова: антисемітизм, апартеїд, голокост, колоніалізм, нацизм, расизм, расова дискримінація, расові теорії, расова сегрегація, расова політика, фашизм.

Расові теорії – поняття, що несе в собі сукупність вчень, теорій чи концепцій про вплив расових ознак людини чи спільності людей на їхній розвиток, психотип, культуру та загальний рівень інтелектуального та фізичного розвитку. Расові теорії ґрунтуються на основі об’єктивних наукових знань про відмінність людських рас, що накопичились за всю історію розвитку наукових знань. Сьогодні термін «расова теорія» чи «расові теорії» є синонімом до терміну «расизм» який з’явився набагато пізніше від появи перших расових теорій[8].

Об’єктивними причинами, які стали

поштовхом до поділу людської цивілізації на основі расових відмінностей вважаються події епохи географічних відкриттів. Адже до відкриття «нових світів» так звані «білі люди» (європейці, араби) не стикалися з людьми, які б істотно відрізнялися від них за своїми зовнішніми ознаками. Після відкриття Індії та Американського континенту почалась епоха колонізації. Відомо, що ця епоха супроводжувалась дискримінаційною політикою колоніалістів стосовно корінного населення та базувалась на принципі панування-підкорення[3].

Відомо, що вперше поняття раси та расового поділу було використано у праці французького медика, філософа Франсуа Берньє «Новий поділ Землі за різними людськими расами та видами, які її населяють»[3].

У західній науковій літературі основоположником та засновником расової теорії вважається французький письменник, дипломат,

аристократ за походженням Жозеф Артюр де Гобіно. Вважається що він перше висловив систематизовану теорію щодо значення расового чинника в історії людських цивілізацій. У своїй відомій праці «Нарис про нерівність людських рас», написаний в 1851-855 роках автор намагався обґрунтувати теорію, за якою природна соціальна нерівність між різноманітними народностями є наслідком біологічних впливів – расових впливів[4,с.45]. Теоретичні погляди Гобіно справили вагомий вплив на низку німецький науковців, які своєю роботою намагались вдосконалити расову теорію. Відомо, що Гобіно справив велике враження і на світ-уявлення Адольфа Гітлера, що відобразилось у його політичній діяльності[4,с.98-114].

Застосування расових теорій в політиці держав чи проблема дискримінації за расовою ознакою прослідковується майже у всіх країнах

світу. Але все ж, у деяких прояви расизму були незначними та не виходили за межі буденного життя. У деяких країнах расові теорії у свій час стали чи то самою ідеологією чи невід'ємним атрибутом державної політики, яка активно реалізовувалась протягом певного періоду часу. Вважається, що ХХ століття стало епохою «розквіту» реалізації расових теорій у політиці держав світу. Проблема дискримінації за расовою ознакою прослідковується на території сучасних Сполучених Штатів Америки і Африканського континенту. Від расової дискримінації страждали індіанці - корінне населення Американського континенту та чорношкіре населення Африканського континенту.

Поняття расової сегрегації в США визначається як політика, яка характеризувалась обов'язковим, а отже примусовим відокремленням «білого» населення від інших «кольорових» груп

(темношкірих чи індіанців). Сегрегація була задекларована в 13-й поправці до Конституції США. Здійснювалась здебільшого через розділення населення за расовою ознакою майже в усіх сферах людської життєдіяльності:

- освітньому процесі;
- транспортній сфері (розділення місць в громадському транспорті та навіть наявність окремих доріг);
- сфері працевлаштування (наприклад, керівні посади могли займати лише «білі»);
- політичній сфері та державній службі;
- сфері соціального забезпечення та економічних прав;
- сфері туризму (існували окремі готелі, кафе, ресторани та відпочинкові зони для «білої» та «кольорових» рас;
- фільмах, виставах чи мультиках були зображені здебільшого представники європеїдної

раси, а афро-американці чи індіанці могли відігравати ролі другорядних планів);

- військовій сфері (окремі підрозділи) та інші[13].

Расова сегрегація в США почала послаблюватись лише в другій половині ХХ століття. Так, в 1960-х роках було ухвалено ряд законів, що зрівняли соціальний статус усіх громадян Сполучених Штатів всіх національностей та рас. Незважаючи на це расова сегрегація нікуди не зникала, так, наприклад, поділ громадського транспорту та місць у ньому відмінили лише в 1970-х роках. У південних штатах США проводились масові «рейди свободи» проти будь-яких виявів расової дискримінації. Реакцією на це стали в 1964-1965 роках низка актів, у яких декларувались громадянські права афро-американців. Але і це не допомогло подолати расову сегрегацію, особливо на побутовому рівні та

в свідомості населення і до сьогодні.

Таким чином, використання расової теорії «зверхності» «білої» раси над усіма іншими активно була використана у політиці США в період після Великих географічних відкриттів і до XX століття включно. Сьогодні расова дискримінація в США є досить локальною та характеризується більше особливостями побутового рівня чи окремих ситуацій

Південно-Африканська Республіка – держава, яка була колонією Великої Британії, де 10 травня 1910 року було проголошено Південно-Африканський Союз, який офіційно був домініоном у складі Британської імперії, але з правом самоуправління. Після чого одразу з переговорного процесу було відсторонено більшість «чорного» населення. Пізніше афро-американців було позбавлено прав на більшу частину земель, якими вони володіли. Так почалась епоха апартеїду –

офіційної політики расової дискримінації в ПАР[7, с.40]. Апартеїд - офіційна політика Південно-Африканського Союзу, яка передбачала расову дискримінацію, гноблення та сегрегацію негроїдної та монголоїдної рас. Цю політику здійснювала влада ПАР в період з 1948-го року до 1991 року. Вона базувалась на вірі в особливе призначення та місце в суспільстві саме «білого» європейського і не європейського населення Південної Африки[5].

Початок ХХ століття – в Німеччині активно поширюються газети, журнали та брошури із тезами расових теорій. Зрозуміло, що мова йшла про возвеличення нордів, арійців, тобто німців та приниження євреїв, циган та іншого «кольорового» населення. Найбільша увага була приділена саме євреям. Євреї розглядались як «неповноцінні», такі, які є нижчими по своїй природі від германців, такими, які є лише споживачами та паразитами, які нічого свого не можуть продукувати, лише

паразитувати на інших народах. Вважається що така активна пропаганда расової теорії виникла як реакція виправдання за результати Першої світової війни. Таким чином німецький чистокровний солдат почав ідеалізуватись, йому приписувались найкращі чесноти, якими володіють військові. В той же час вся провина за наслідки війни перекладась на євреїв як на винуватців всіх бід, які спіткали Німеччину[6].

Ідеологією партії виступала тоталітарна ідеологія націонал-соціалізму, яка поєднувала в собі елементи націоналізму, соціалізму, використання расової теорії, антисемітизму та фашизму; також було категоричне заперечення комунізму. Базувалась на традиціоналізмі, історизмі та вірі в особливе призначення арійської раси – чистокровних німців, які навколо себе мали об'єднати всю Європу у боротьбі із деструктивним впливом євреїв[10,с.113].

До основних принципів нацистської ідеології належали наступні:

1. Віра в перевагу арійської раси наді іншими;
2. Ця перевага передана природою та є біологічною ознакою рас, що підтверджує історія;
3. Арійська раса покликана створити нову досконалу расу – цивілізацію «тисячолітнього рейху»;
4. Віра в існування «чистих рас» та неприпустимість «змішування» різних рас між собою, бо це має негативні наслідки: «Смертельний же удар завдає змішування з чужорідною кров'ю»;
4. Лише дотримання «расової гігієни» може привести людство до нової цивілізації, в інакшому випадку настане повний регрес суспільства[8].

«Остаточне вирішення єврейського питання» – назва для рішення, мета якого була фізичним знищенням євреїв. Документальних підтверджень цьому рішенню немає, але вважається, що ухвалено

його було у 1941-му році. Зокрема, відомий дослідник голокосту професор Дан Міхаман вважає, що це взагалі могло бути усним секретним розпорядженням особисто Адольфа Гітлера. Вважається, що до рішення про масове знищення євреїв нацистів спонукувала окупація Польщі, в якій євреїв проживало більше 3-х мільйонів осіб. Петер Лонгер вважає, що незважаючи на масові розстріли в 1941 році, перехід до «остаточного вирішення» почався тільки навесні[1,с.35].

Італійський фашизм стояв на позиціях існування панівної нації – італійців, яка вважалася вищою над усіма іншими народностями, що проживали на території фашистської Італії. Панівна нація є обраною і тому мусить бути єдиною, задля запобігання заволодіння влади «чужими». Тут є деяка відмінність між нацизмом, який виколисував категорію «раса» та фашизмом, який звертався до «нації». Відомо, що до співпраці цих двох

тоталітарних режимів Муссоліні критикував теорію рас, зокрема особисто Адольфа Гітлера. Проте після початку співпраці деякі етнічні групи почали піддаватися дискримінаційній політиці[6]. Так, за часів фашизму, в Італії було прийнято ряд дискримінаційних законів, які стосувалися «чистоти» італійської нації зокрема: «Про заборону змішання з ефіопами» 1937-го року, який забороняв укладання шлюбу чистокровних італійців із ефіопами; «Про Заборону змішання з арабами» 1937-го року, відповідно до якого шлюб з арабом вважався ганьбою та неприпустимим явищем для справжнього італійця; «Про заборону змішання євреями та неприпустимість перебування євреями на держкій чи військовій службі» 1938-го року. Слід зазначити, що на прийняття цього закону неабияк вплинув Третій Рейх, який на той час вже активно вів антисемітську політику[2, с.267].

Таким чином, «расизм» - термін, який

сьогодні використовується для означення будь-яких проявів дискримінації на основі расової приналежності людини, групи людей, держав, націй, цивілізацій тощо. Взагалі, наукова література трактує расизм як певну сукупність теорій, концепцій та поглядів про ту чи іншу (фізичну, інтелектуальну, соціальну чи економічну) нерівноцінність певної людської раси, внаслідок чого виноситься твердження про значення расового фактору як вирішального при розгляді як окремого індивіда, так і всієї цивілізації [5].

Сьогодні проблема расової дискримінації характеризується своєю локальністю та латентністю, вже не існує расистських режимів чи ідеологій, але є країни, в яких расизм активно сповідується значною часткою населення стосовно тих чи інших груп здебільшого через загострення несвідомого почуття «свій-чужий» щодо інших рас, які мігрували через політичні мотиви (ФРН) чи через

минулий досвід (США) [11,с.27].

Вважається, що реакцією на подібні події в американському суспільстві і став відомий сьогодні рух «Black Lives Matter», який означає «чорні життя мають значення». «BLM» - міжнародний рух активістів, які об'єдналися заради боротьби із расизмом та будь-якими його проявами в усіх сферах людської життєдіяльності. Рух займається здебільшого організацією актів протестів проти насильства та расової дискримінації в США. Також характерною його особливістю є те, що він немає чіткої організаційної структури, у нього немає керівництва, посад чи структурних підрозділів[9].

Організацією Об'єднаних Націй було ухвалено понад 50 міжнародних документів, у яких було затверджено загальновизнані для всіх держав принципи у сфері прав людини. Такі додаткові рішення допомогли у подальшій доробці

міжнародних юридичних принципів, в тому числі й тих, що стосуються расової дискримінації та протидії їй [12].

Отже, расові теорії в політиці держав активно застосовувались як правило при тоталітарних режимах та характеризувалися своєю жорстокістю, ідеологізованістю, неприпустимістю та посяганням на честь та гідність людини, її прав і свобод. Завдяки таким процесам як глобалізація та демократизація, сьогодні расова дискримінація в загальному вигляді поступово починає відходити у минуле. Це відбувається завдяки ефективному законодавству та зміні свідомості суспільства. Але все ж людство повинно пам'ятати трагічний досвід застосування расових теорій, задля запобігання подібних сценаріїв у майбутньому.

Література

1. Віперман В. Європейський фашизм: порівняльний аналіз. Київ. 2008. 281с.

2. Галушко К. Нацизм. Енциклопедія історії України: К., В-во "Наукова думка". Т. 7. 2010. 728 с.
3. Галан. В. Дискримінація за расовою ознакою: від апології рабства до міжнародно-правового злочину. URL: file:///C:/Users/somebody/Downloads/FP_index.htm_2014_3_11.pdf .
4. Гобіно Ж. Досвід про нерівність людських рас: М. 2002 р.
5. Головатий М. Політологічний словник. URL: <https://subject.com.ua/political/dict/index.html> (дата звернення - 03.03.2021).
6. Добролюбська Ю. Загальна характеристика расистських та соціально-біологічних концепцій розвитку культур. URL: <https://www.kvnn.org.ua/archive/2003/kvnn10.pdf#page=84> (дата звернення – 12.03.2021).
7. Зонтгаймер К. Як нацизм прийшов до влади: Київ. 2009 320 с.

8. Ларкін М. Злочини на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі: профілактичний аспект. М. Ларкін. URL: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/September09/17.htm>
9. Миронов С. История и корни «Blacklivesmatter». URL: <https://sputnikipogrom.com/usa/67085/black-lives-matter/>(дата звернення - 28.03.2021)
10. Неймарк Н. Пламя ненависти: этнические чистки в Европе XX века: Москва–Санкт-Петербург. 2005. С. 11–15.
11. Покотилюк В. Конвективний расизм в західному суспільстві в епоху постмодерну: порівняльний аналіз кейсів США та Франції. Дипломна робота: Київ. 2020. 68с.
12. Ansell, Amy E. Color Blindness. У Schaefer, Richard T. Encyclopedia of Race, Ethnicity, and Society. SAGE Publications.2008. с. 320–322.
13. Racism. Encyclopedia Britannica. URL: www.britannica.com (дата звернення 0 15.03.2021).

УДК 327.5/.8:351.865

Прищеп Р.П.

студент освітньої програми

«Прикладна політологія та політичні технології»

Науковий керівник: Іваницька О.П.

*Кафедра політології та державного управління
Донецький національний університет імені Василя*

Стуса

Сучасна міжнародна безпека: провідні підходи

Безпека, поряд з такими категоріями як особистість, суспільство, нація, світопорядок, належить до числа базових цінностей і цілей життєдіяльності людини й існування держави. Нині необхідність забезпечення міжнародної безпеки і потреба в переосмисленні підходів до її реалізації різко зросла в контексті глобальних трансформацій в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. Це також обумовлено прагненням осмислити нові реалії світу зі зростаючою взаємозалежністю держав, народів, соціумів, цивілізацій, де стрімко розвиваються

транснаціональні процеси, і множитья число нових глобальних проблем і ризиків.

Мета нашої наукової розвідки полягає в узагальненні сучасного змісту терміну «міжнародна безпека» та підходи до її забезпечення у постбіполярному світі, з'ясування нових загроз та викликів, аналізі діяльності провідних міжнародних безпекових організацій, спрямованої на підтримку міжнародної безпеки сучасного світу.

Проблематика міжнародної безпеки, як у теоретичному, так і прикладному сенсі, виникла разом з появою перших державних утворень та першої системи міжнародних відносин – Вестфальської. Вона упродовж століть під впливом соціально-економічних та політичних трансформацій зазнала значної еволюції. Поряд із збереженням традиційного військово-політичного розуміння безпеки, пропонуються нові поняття,

такі як: «загальна безпека», «всеосяжна», або «всезагальна безпеки» – як альтернативи національній безпеці та засобам надання міжнародній співпраці розлогої основи. Головна тенденція сучасних наукових пошуків полягає у розширенні поняття безпеки і прагненні до кооперативної основи її забезпечення. Наприкінці ХХ ст. з'явилися нові концепції безпеки, серед яких – концепції людської та кооперативної безпеки, теорія демократичного миру тощо. Отже, формується нова політико-правова концепція – система міжнародної безпеки, яка охоплює широке коло проблем життя спільноти та держави, відбувається постійна трансформація міжнародної безпеки як стану «не-війни» між державами, а як внутрішня безпека людства.

Нарешті запропонована С. Хантінгтоном концепція «зіткнення цивілізацій», суть якої полягає в тому, що на зміну конфліктам між

державами-націями прийдуть конфлікти між цивілізаціями, які визначаються як групи держав і етносів, які мають схожі культурні характеристики: релігію, спільну історію, етнічність, моральні цінності, спосіб життя. Хоча більшість науковців не вважають хантінгтонівську концепцію визначальною у системі нових конфліктів.

Широкого поширення набуває твердження про міцний зв'язок стану міжнародної безпеки зі стабільністю й сталим розвитком соціуму, що формує цілісну систему «розвиток-безпека», тобто гарантування безпеки через сталий розвиток суспільств.

XXI сторіччя продукує нові загрози і виклики як національній, так і міжнародній безпеці. Серед них провідне місце посідає тероризм, який набув інтернаціонального характеру. З розвитком комп'ютерної техніки і інформаційних технологій з'явився ще один вид тероризму –

кібертероризм. Необхідно зважити також і на сучасну природу збройних конфліктів. За даними ООН, 90 відсотків конфліктів XXI сторіччя припадає на конфлікти усередині держав, а не між ними.

Універсальним механізмом забезпечення глобальної міжнародної безпеки залишається ООН, яка уповноважена правом застосування військових та інших силових санкцій через не виконання державами оонівських резолюцій. Всі інші системи міжнародної безпеки віднесемо до регіональних. Визначальну роль в забезпеченні міжнародної безпеки відіграють міждержавні союзи з внутрішньою жорсткою структурою, органами координації та контролю, чітко окресленою політикою у військово-політичному та економічному сенсах. Конкретним прикладом такої організацій є НАТО. До європейського взірця безпеки відноситься ОБСЄ

(Організація з безпеки і співробітництва в Європі), яка представляє собою систему консультацій, процесів обговорень, які проводяться на різних рівнях з різних аспектів міжнародної безпеки. Нині можна стверджувати, що ОБСЄ трансформується у більш структурований і дієздатний орган європейської безпеки.

До регіональних системи міжнародної безпеки відносимо: ОАД і ОЦАГ (в Північній, Південній і Центральній Америці, відповідно); ОАЕ (Африка); ЛАГ – Ліга арабських держав; СААРК (Південна Азія); АСЕАН (Південно-Східна Азія) та інші. Щоправда, прихильники неореалізму критикують ці організації, вважаючи, що вони відображають лишень баланс сил у регіоні, а не реальні засоби зміцнення безпеки.

Однак 76-річна історія ООН ілюструє нам чимало прикладів її неефективності у системі міжнародної безпеки. Нагальними

видаються детальна розробка міжнародно-правової бази, адаптованої до сучасних викликів; пошуки консенсусу щодо базових принципів миротворчої діяльності; унормування прогалин у взаєминах ООН та регіональних організацій тощо.

Дослідження майбутнього міжнародної безпеки залишається актуальним і вимальовується в розлогіх наукових дискусіях. Пропонуються різні її сценарії: «концерт держав», багатопольярна модель, глобальна (універсальна) модель, модель кооперативної безпеки тощо.

Водночас найголовніше в облаштуванні майбутнього мирного світу – це формування такої міжнародної системи безпеки, яка враховуватиме, з одного боку, загальносвітові інтереси, сучасні виклики та загрози, з іншого, проблеми і потреби кожного регіону, кожної країни і розв’язуватиме їх шляхом розлого діалогу між

державами, міжнародними і регіональними організаціями.

УДК 329.055

Шипунов Г.В.

*доктор політичних наук,
в.о. завідувача кафедри
теорії та історії політичної науки,
Львівський національний університет імені Івана
Франка*

**«ЛІВО-ПРАВЕ» ПАРТІЙНО-ІДЕОЛОГІЧНЕ
РОЗМЕЖУВАННЯ У
ПОСТКОМУНІСТИЧНИХ ДЕРЖАВАХ
ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ
ДОСЛІДЖЕННЯ**

У статті визначено специфіку «ліво-правого» партійно-ідеологічного розмежування, яке склалось у політичному просторі посткомуністичних держав Центральної та Східної Європи. Доведено, що особливості позиціонування лівих партій у рамках двовимірної структури «ліво-правого»

партійно-ідеологічного поділу, а отже, специфіка сполучення матеріальних і постматеріальних питань зумовлена обраними ними стратегіями адаптації до нових політичних та економічних умов, які виникли унаслідок подвійного транзиту від комуністичного авторитарного режиму до демократії та вільного ринку. Обґрунтовано, що особливості позиціонування правих партій у рамках двовимірної структури «ліво-правого» партійно-ідеологічного поділу, а отже, специфіка сполучення ними матеріальних і постматеріальних питань зумовлена ступенем ефективності тих політичних та соціально-економічних трансформацій, які відбуваються у посткомуністичних суспільствах.

Ключові слова: *ліві партії, праві партії, ідеологія, транзит, посткомунізм.*

Входження та остаточне закріплення у політологічному дискурсі «ліво-правої» семантики, яка, однак, характеризується несталістю основних

понять (вони постійно змінюються, набуваючи нових ознак та змісту, залежно від того чи іншого суспільно-політичного контексту або, навіть, політичних традицій, які панують у певному регіоні [2, с. 297-298]), дали поштовх тривалій науковій дискусії відносно специфіки концептуалізації зазначеного розмежування та його пізнавального потенціалу [1, с. 74]. Сьогодні одним із надважливих та актуальних напрямів дослідження у цьому контексті є з'ясування особливостей міжпартійної конкуренції (а отже, й позиціонування партій у межах «ліво-правого» поділу) у посткомуністичних державах Центральної та Східної Європи, зокрема й в Україні, на тлі тих кардинальних суспільно-політичних та соціально-економічних перетворень, які там відбуваються протягом останніх тридцяти років [7, с. 246-247].

Актуальність цієї наукової проблеми та її недостатня розробленість у рамках вітчизняної

політичної науки зумовлює мету нашого дослідження – визначити специфіку «ліво-правого» партійно-ідеологічного розмежування, яке склалось у політичному просторі посткомуністичних держав Центральної та Східної Європи у контексті їхнього подвійного транзиту – до демократії та ринкової економіки.

Нашою вихідною методологічною позицією є положення теорії плюралізації про співіснування у політичному просторі сучасних держав традиційних (матеріальних) та нових (постматеріальних) визначень лівих і правих, які не витісняють одне одного з політичного дискурсу, а лише стають більш чи менш значущими в контексті певної соціально-політичної та економічної ситуації [3, с. 215-216; 4, с. 64-68]. Такий підхід дає змогу переосмислити традиційний погляд на «ліво-праве» розмежування політичного простору у форматі одновимірного лінійного поділу: необхідність

врахування матеріальних та постматеріальних питань у визначенні сутнісних ознак лівих і правих перетворює його на двовимірний. Тобто він набуває ортогональної структури, у межах якої одна вісь відображає традиційне розмежування, засноване на матеріальних (економічних) питаннях, а інша – нове, що базується на постматеріальних (соціокультурних) проблемах. У рамках такої двовимірної структури і відбувається «ліво-праве» позиціонування політичних сил: за одних умов з упором на економічні питання, за інших – на соціокультурні.

Використання двовимірної структури «ліво-правого» партійно-ідеологічного розмежування є абсолютно необхідним методологічним засобом у контексті визначення особливостей відповідного поділу політичних сил у посткомуністичних державах Центральної та Східної Європи. Адже лише у такий спосіб розкривається уся палітра

пізнавальних можливостей, по-перше, для фіксації тих відмінностей, що існують між позиціонуванням партій у консолідованих демократіях Заходу та у посткомуністичних державах згаданого регіону, які детермінують різні варіанти поєднання ними матеріальних і постматеріальних питань; по-друге, для ефективного подолання зумовлених цим фактором концептуальних труднощів у ідентифікації лівих і правих у політичному просторі країн Центральної та Східної Європи.

Ситуація з відмінностями у структурі партійної конкуренції між Заходом і Сходом зумовлена тим, що комуністичні режими, які існували у країнах Центральної та Східної Європи, ґрунтувались на плановій економіці, що забезпечувала їхнім громадянам більшу економічну рівність, ніж ринкова економіка, а також на авторитарному обмеженні (придушенні) інакомислення, акцій громадянської непокори й

альтернативних способів життя. Тож в основі реформ, які розпочались у згаданих державах після падіння авторитарних режимів, були вимоги переходу до вільного ринку та демократичного відкриття політичного процесу. Інституційними носіями цих вимог стали праві партії, що представляють інтереси «переможців» транзиту – тих соціальних груп, які поліпшили або сподіваються поліпшити своє суспільно-політичне та соціально-економічне становище унаслідок проведення комплексних політичних і економічних реформ.

Натомість антиринкові ліві чинять спротив їхній реалізації, виступаючи за збереження в тому чи іншому ступені існуючої системи економічних і політичних відносин. Їхня антиринкова позиція поєднується з апеляціями до цінностей традиціоналізму, націоналізму та сильної (авторитарної) державної влади як необхідних

засобів збереження статус-кво. У такому вигляді ці партії відображають та представляють інтереси «невдах» транзиту – тих соціальних груп, чие суспільно-політичне та соціально-економічне становище унаслідок лібералізації суспільних відносин, демократизації політичного життя, а також переходу до вільного ринку погіршилось або може погіршитись. Йдеться, зокрема, про селян, пенсіонерів, безробітних і малокваліфікованих робітників. Вони з глибокою підозрою ставляться до змін у власному політичному та соціально-економічному статус-кво, які відбуваються внаслідок реалізації ліберально-демократичних реформ. Причому неприйняття неоліберальної моделі ринкової системи виходить поза межі лише економічної сфери й інтерпретується ними в контексті ширшого спектра загроз для традиційної системи соціальних зв'язків і відносин у суспільстві. Звідси їхнє прагнення захисти,

наприклад, традиційні, релігійні цінності від світського космополітизму або свою націю від нав'язливої інтернаціоналізації. У цьому контексті також варто звернути увагу на те, що саме згаданою особливістю (поєднання «невдахами» транзиту неприйняття неоліберального капіталізму та прихильності традиціоналістським, націоналістичним та авторитарним цінностям) зумовлено звернення крайніх правих, націоналістичних партій до лівої риторики в аспекті критики неоліберальної моделі ринкових відносин [6, с. 159-161].

Комплексний підхід до пояснення особливостей структури партійної конкуренції посткомуністичних держав Центральної й Східної Європи та визначення у цьому контексті специфіки поєднання лівими і правими партіями питань матеріального та постматеріального характеру запропонували американська дослідниця М. Тевітс і

польська вчена Н. Леткі. Їхньою вихідною методологічною установкою є положення, відповідно до якого вибір тієї чи іншої політики усіма партіями згаданого регіону детермінований такими факторами: спадком попереднього режиму, а також подвійним характером транзиту – до демократії та ринкової економіки.

Йдеться про те, що, з одного боку, широкомасштабні економічні реформи, реалізація яких супроводжувалась масовим безробіттям, високими темпами інфляції, низьким рівнем економічного зростання та, як наслідок, зменшенням податкових надходжень до бюджету, поставили на порядок денний необхідність здійснення заходів з жорсткої бюджетної економії, насамперед засобом зменшення державних витрат на соціальну політику. З іншого боку, трансформація планової економіки з широкою системою соціального забезпечення у ліберальну

ринкову економіку призвела до формування великих груп громадян, які втратили роботу, стабільний прибуток та соціальну підтримку з боку держави. Тож суттєве зниження рівня свого життя та зростання соціально-економічної нерівності в суспільстві вони чітко асоціюють зі здійсненням економічних реформ, спрямованих на швидкий перехід від тієї універсальної держави загального добробуту, що існувала за попереднього режиму, до вільного ринку. На цьому тлі згадані групи формують значний суспільний запит на ліву економічну політику, пов'язану із відновленням широкої системи соціального забезпечення зокрема та «соціалістичної справедливості» в цілому, яка існувала за попереднього режиму.

За цих обставин усі партії опинились перед необхідністю вибору між двома діаметрально протилежними типами політики (між правою та лівою), основні параметри яких задані такими

стратегічними альтернативами: або націленість в об'єктивних економічних умовах на реалізацію заходів з бюджетної економії (та її здійснення в якості правлячої політичної сили), або прагнення задоволення в ситуації серйозних економічних негараздів суспільного запиту щодо збільшення державних витрат на соціальну допомогу [6, с. 555-556; 7, с. 248-249]. Особливу увагу тут треба звернути на те, що вибір тією чи іншою партією однієї з двох згаданих альтернатив не завжди співпадає із зафіксованими у її програмі ідеологічними засадами.

Отже, опираючись на згадані теоретичні підходи, можемо констатувати, що вихідними методологічними параметрами у дослідженні та визначенні специфіки «ліво-правого» партійно-ідеологічного розмежування у посткомуністичних державах Центральної та Східної Європи є такі положення:

- особливості позиціонування лівих партій у рамках двовимірної структури «ліво-правого» партійно-ідеологічного поділу, а отже, специфіка сполучення матеріальних і постматеріальних питань зумовлена обраними ними стратегіями адаптації до нових суспільно-політичних та соціально-економічних умов, які виникли унаслідок подвійного транзиту від комуністичного авторитарного режиму до демократії та вільного ринку. Тож, якщо політична сила обрала шлях ідеологічного та організаційного розвитку у форматі соціал-демократичної партії, лідери якої позиціонують себе як технократи та прагматики, для котрих першочергове значення має ефективне розв'язання поточних політичних і економічних проблем, а не ідеологічні питання, то у матеріальному вимірі вона стоятиме на помірковано проринкових позиціях (з одного боку, критика неоліберальної моделі капіталізму, що дає змогу

зберегти партії свій соціалістичний імідж, а з іншого – прихильність ринковим механізмам, які мають діяти у межах змішаної економіки), а у постматеріальному – відстоюватимуть необхідність лібералізації та демократизації суспільно-політичного життя. У такий спосіб партія орієнтується як на збереження своїх традиційних виборців, значна частина яких є «невдахами» транзиту, так і на залучення нових груп виборців, зокрема й «переможців» транзиту.

Якщо партія позиціонує себе як політичну силу, що послідовно віддана соціалістичним ідеалам, то у матеріальному вимірі вона стоятиме на чітких антиринкових позиціях, а у постматеріальному – звертатиметься до традиціоналістських, націоналістичних та авторитарних цінностей. У такий спосіб партія, активно використовуючи ностальгію за «соціалістичним минулим», орієнтується на

отримання максимальної підтримки з боку «невдах» транзиту, яким вона обіцяє захист від «хижацького» неолібералізму та відновлення «традиційного соціалістичного порядку» в суспільстві.

Окремо необхідно зауважити, що послідовну антиринкову, антикапіталістичну позицію відстоюють також й «нові ліві» партії. Однак, будучи відданими соціалістичним ідеалам, вони водночас категорично розривають із тією моделлю соціалізму, яку намагався у минулому реалізувати Радянський Союз, як з такою, що призвела до поневолення людини та утвердження авторитарно-бюрократичної системи. Тож, максимально дистанціюючись від «соціалістичного минулого» та відстоюючи у постматеріальному вимірі лібертаріанські принципи, вони орієнтуються передусім на залучення нових соціальних груп – постматеріалістів, а також певної частини «невдах» транзиту;

- особливості позиціонування правих партій у рамках двовимірної структури «ліво-правого» партійно-ідеологічного поділу, а отже, специфіка сполучення ними матеріальних і постматеріальних питань зумовлена ступенем ефективності тих політичних та соціально-економічних трансформацій, які відбуваються у посткомуністичних суспільствах. Йдеться, про те, що саме праві, будучи основними спадкоємцями антикомуністичної опозиції, що існувала за попереднього режиму, виступили на початку транзиту головними ініціаторами ліберально-демократичних перетворень у суспільно-політичній та економічній сферах. Однак подальший перебіг цих реформ визначив різні варіанти поєднання правими економічних та соціокультурних питань. Тож, праві (ліберали) у матеріальному вимірі є послідовними прихильниками вільного ринку, у постматеріальному – лібертаріанських цінностей.

Збільшення соціально-економічної нерівності в суспільстві зумовлює пом'якшення ними своєї ліберальної економічної політики, що виявляється у їхньому зміщенні вліво та переході на позиції лівого (соціального) лібералізму. Виступаючи за соціально-орієнтовану ринкову економіку та збільшення державних видатків на соціальні програми, вони прагнуть максимально мінімізувати негативні наслідки економічних реформ. У такий спосіб вони представляють інтереси передусім «переможців» транзиту та орієнтуються на залучення частини голосів «невдах» транзиту.

Праві (консерватори) у матеріальному вимірі є прихильниками вільного ринку, а у постматеріальному – традиціоналістських, націоналістичних та авторитарних цінностей. В умовах збільшення соціально-економічної нерівності в суспільстві вони фокусуються саме на соціокультурних питаннях, прагнучи так

переключити увагу виборців з економічних проблем та зберегти свою праву ідентичність на тлі вимушеного звернення до лівої економічної політики. Особливо це характерно для крайніх правих партій, які у матеріальному вимірі протистоять неоліберальній моделі ринкових відносин і відстоюють необхідність розвитку національно-орієнтованої ринкової економіки (національного капіталізму), виступаючи з позицій протекціонізму та такої моделі економічної редистрибуції, за якої переваги матимуть представники корінної нації (економічний націоналізм). У цьому контексті вони апелюють до лівих ідей щодо необхідності втручання держави у економічну політику та збільшення витрат на соціальні програми. У постматеріальному вимірі – виходять із заперечення лібертаріанських цінностей як таких, що порушують «традиційний порядок», виступаючи натомість з позицій націоналізму,

антимультікультуралізму та традиційної (релігійної) моральності. У такий спосіб згадані політичні сили орієнтуються на залучення голосів як націоналістично налаштованих та/або релігійних «невдах» транзиту, так і тих «переможців» транзиту, які мають чіткі «нові праві» ідеологічні установки.

Література

1. Huber J., Inglehart R. Expert Interpretations of Party Space and Party Locations in 42 Societies. *Party Politics*. 1995. Vol.1, Issue 1. P. 73–111.
2. Jahn D. What is Left and Right in Comparative Politics? A Response to Simon Franzmann. *Party Politics*. 2014. Vol. 20, Issue 2. P. 297–301.
3. Kitschelt H., Hellemans S. The Left-Right Semantics and the New Politics Cleavage. *Comparative Political Studies*. 1990. Vol. 23, Issue 2. P. 210–238.

4. Knutsen O. Value Orientations, Political Conflicts and Left-Right Identification: A Comparative Study. *European Journal of Political Research*. 1995. Vol. 28, Issue 1. P. 63–93.
5. Marks G., Hooghe L., Nelson M., Edwards E. Party Competition and European Integration in the East and West: Different Structure, Same Causality. *Comparative Political Studies*. 2006. Vol. 39, Issue 2. P. 155–175.
6. Tavits M., Letki N. When Left is Right: Party Ideology and Policy in Post-Communist Europe. *American Political Science Review*. 2009. Vol. 103, Issue 4. P. 555–569.
7. Tavits M., Letki N. From Values to Interests? The Evolution of Party Competition in New Democracies. *The Journal of Politics*. 2014. Vol. 76, Issue 1. P. 246–258.

Наукове видання

**ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ СУЧАСНОСТІ:
ГЛОБАЛЬНИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ВИМІРИ**

Збірник матеріалів

*III Всеукраїнської науково-практичної
конференції*

*(м. Івано-Франківськ, 28-29 травня 2021
року)*
